

Homo Europaeus som författare.

Litterära undersökningar av den svensk-europeiska författarens syn på europeisk identitet och gemenskap

Av: Eric Luth

Handledare: Claudia Lindén
Södertörns högskola | Institutionen för kultur och lärande
Magisteruppsats 30 hp
Litteraturvetenskap | Hötsterminen 2018

Abstract

Master Thesis in Comparative Literature

Title: Homo Europaeus as writer: Literary investigations of the Swedish-European writer's view on European identity and community

Author: Eric Luth

Academic Term: Autumn 2018

Department: School of Culture and Education

Supervisor: Claudia Lindén

Examiner: Ann-Sofie Lönngrén

Keywords: Gabriela Melinescu; Caterina Pascual Söderbaum; Theodor Kallifatides; Sigrid Combüchen; Europe; European identity; imagined communities

This thesis analyses four European writers, whose common denominator is that they have moved to Sweden from other European countries and chosen to write in Swedish: Caterina Pascual Söderbaum, Theodor Kallifatides, Gabriela Melinescu and Sigrid Combüchen. Focus lies on novels published by the authors in the 21st century. The thesis builds upon theories on memory by Pierre Nora and on imagined communities by Benedict Anderson, Chiara Bottici and Benoît Challand. In *Imagined Communities*, Anderson shows the effects of the emerging nation states on the modern novel in the 19th century. The hypothesis of this study is that the emergence of the European Union and the resulting European movement will affect narratives in a similar way, but on a European rather than national level. The main finding seems to confirm this, showing that an imagined European community takes shape in the studied novels, surpassing that of the nation state's borders.

All writers focus on memories, but in two different ways: Kallifatides and Melinescu depict long memories, starting in ancient times and with a positive view on remembrance as a focus on what is in common for Europeans. Pascual Söderbaum and Combüchen, on the other hand, depict memories from the dark 20th century and the importance of forgetting and moving on in order to give future generations freedom. In most novels, however, there are examples of *lieux de mémoire* (sites of memory), with Nora's terminology, expanding towards a common European identity, in spite of the plethora of myths and languages.

Sammanfattning

Magisteruppsats i litteraturvetenskap

Titel: Homo Europaeus som författare. Litterära undersökningar av den svensk-europeiska författarens syn på europeisk identitet och gemenskap

Författare: Eric Luth

Termin: Hösten 2018

Institution: Institutionen för kultur och lärande

Handledare: Claudia Lindén

Examinator: Ann-Sofie Lönngren

Nyckelord: Gabriela Melinescu; Caterina Pascual Söderbaum; Theodor Kallifatides; Sigrid Combüchen; Europa; europeisk identitet; föreställda gemenskaper

Den här uppsatsen analyserar fyra europeiska författare vars gemensamma nämnare är att de har flyttat till Sverige från andra europeiska länder och valt att skriva på svenska: Caterina Pascual Söderbaum, Theodor Kallifatides, Gabriela Melinescu och Sigrid Combüchen. I fokus är romaner som givits ut av författarna under 2000-talet. Uppsatsen bygger på teorier om minne av Pierre Nora och föreställda gemenskaper av Benedict Anderson, Chiara Bottici och Benoît Challand. I *Imagined Communities* visar Anderson vilken påverkan de framväxande nationalstaterna hade på den moderna romanen under artonhundratalet. Den här uppsatsens hypotes är att framväxten av EU och den europeiska rörlighet som EU resulterat i påverkar narrativen på ett liknande sätt, men på en europeisk snarare än nationell nivå. De viktigaste resultaten tycks i huvudsak bekräfta denna hypotes, och visar på hur en föreställd europeisk gemenskap tar form i de studerade romanerna, en gemenskap som överskrider nationalstatens gränser.

Samtliga författare fokuserar på minnen, men på två vitt skilda sätt: Kallifatides och Melinescu skildrar långa minnen med början i antiken och en positiv syn på hågkomst som det som förenar européer. Pascual Söderbaum och Combüchen, å andra sidan, skildrar minnen av det mörka nittonhundratalet och vikten av att glömma bort och gå vidare för att ge framtida generationer frihet. I de flesta romaner finns det dock exempel på *lieux de mémoire* (minnesplatser), med Noras terminologi, som vidgar sig mot en gemensam europeisk identitet, trots den stora mångfalden av myter och språk.

1. Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställning	2
1.2 Materialurval	3
1.3 Tidigare forskning	3
1.4 Teori och metod	6
2. Analys	9
2.1 Att föreställa sig Europa – del av en europeisk gemenskap	10
2.2 Att känna sig som europé – då, nu och i framtiden	16
2.2.1 Europa: att minnas och att glömma	17
2.2.2 En gemensam europeisk identitet – introduktionsexempel	23
2.2.3 Europa och den antika urmyten	24
2.2.4 Europa och den negativa grundmyten	32
2.2.5 Europa och myten om den förenade mångfalden	41
2.3 Europa och omvärlden – en union på en föränderlig planet	49
2.3.1 Världen växer	50
2.3.2 Det polyfona Europa	54
2.3.3 EU och den signifikative andre	57
3. Slutdiskussion	62
4. Litteraturförteckning	68
4.1 Primärlitteratur	68
4.2 Sekundärlitteratur	68
4.3 Otryckt litteratur	70

*”Les nations ne sont pas quelque chose d'éternel. Elles ont commencé, elles finiront.
La confédération européenne, probablement, les remplacera.”*¹ – Ernest Renan, 1882

1. Inledning

Vi föreställer oss det osannolika scenariot att ett antal demokratiska nationalstater på den europeiska kontinenten, alla med olika nationalspråk, av egen fri vilja bestämmer sig för att avstå en del av sin suveränitet till förmån för ett överstatligt samarbete. Samarbetet är ett resultat av århundraden av krig och ett antal visionära tänkare, författare och politiker har tröttnat på det allmänna blodbadet. Man vill se ett nytt Europa, med länder som samarbetar och har gemensamma yttre gränser istället för att kriga över behårdade inre gränser. Vi föreställer oss att detta blir verklighet, att samarbetet kommer att kallas för EU och att det i skrivande stund har pågått i över femtio år. Vi frågar oss: vad skulle då hända med litteraturen? Litteratur och kultur förstås ofta i nationella termer. Man pratar om länders nationallitteratur, ibland till och med nationalepos. I skolan studeras en nationell, mer eller mindre officiell, litterär kanon. Man pratar om nationers ursprungsmyter och nationella narrativ. Litteraturen tycks ofta uppfattas som en nationsbyggare. Böckerna bidrar, så att säga, till att skriva fram nationer.

Det finns faktiskt forskning som stödjer att så är fallet. Sociologen Benedict Anderson visar exempelvis i det banbrytande verket *Imagined Communities* (1983) på den nära kopplingen mellan nationalstatens och den moderna romanens framväxt under tidigt artonhundratalet, bland annat genom att studera filippinska och indonesiska exempel.² Litteraturvetaren Doris Sommer har på samma tema visat hur ursprungsfiktion användes för att grunda sydamerikanska nationalstater, och litteraturvetarna Jobst Welge och Marina MacKay har var för sig visat hur författare som Sir Walter Scott och Maria Edgeworth under artonhundratalets början bidrog till att skriva fram en brittisk gemensam identitet.³ Den nära kopplingen mellan nationalstaten och romanen bygger dock på att nationalstaten är den huvudsakliga geografisk-politiska entitet som påverkar hur och med vilka man identifierar sig. Vad händer i ett EU där gränsernas struktur långsamt förändras, där medborgarna fritt kan röra sig över hela unionen, och där det inte är givet att nationalstaten är den enda identitetsbyggande entiteten?

Det europeiska samarbetet har existerat i mer än femtio år, och Sverige har varit med i mer än tjugo. Ett av världshistoriens största överstatliga samarbeten har tagit form, och en majoritet av européerna känner sig som européer.⁴ Hur påverkar det litteraturen? Vilka spår av europeisk identitet syns i romanen? Hur har romanen påverkats av den europeiska integrationen? MacKay drar slutsatsen att ingen litterär genre är närmare förknippad med den föreställda gemenskapen än romanen.⁵ Vad

---

¹ Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?* (Paris: Calmann Lévy, 1882), s. 26. Ungefär ”Nationerna är inte eviga. De har inletts, de kommer att avslutas. Den europeiska federationen kommer, med största sannolikhet, att ersätta dem.”

² Benedict Anderson, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (London: Verso, 2016), s. 19.

³ Doris Sommer, ”Irresistible romance: the foundational fictions of Latin America”, i *Nation and narration*, red. Homi K. Bhabha (London: Routledge, 1990), s. 71; Marina MacKay, ”Novel, nation, community”, i *The Cambridge introduction to the novel*, red. Marina MacKay (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 162; Jobst Welge, *Genealogical fictions: cultural periphery and historical change in the modern novel*, (Baltimore: John Hopkins University Press, 2015), ss. 16-37.

⁴ European Commission, *EU Citizenship, Eurobarometer*, 2013, <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/topics/fs5_citizen_40_en.pdf [hämtad 22 december 2018].

⁵ MacKay 2011, s. 162.

händer då när allt fler européer verkar känna sig som del av en föreställd europeisk gemenskap? Målet med den studien är att ge en bild av hur europeisk identitet och gemenskap skildras och iscensätts i svenskspråkiga romaner skrivna av författare med bakgrund i andra europeiska länder. Detta förefaller vara ett outforskat fält inom svensk litteraturvetenskap. Lite eller inget har skrivits om samtida svenska författares förhållande till EU, Europa och europeisk identitet. Förhoppningen är att föreliggande uppsats kan bidra till att fylla denna lucka, samt att tydligare formulera var mer forskning behövs.

Utifrån detta analyserar den här studien hur Caterina Pascual Söderbaum, Gabriela Melinescu, Theodor Kallifatides och Sigrid Combüchen skildrar europeisk identitet och iscensätter en europeisk gemenskap i sina verk. Med stöd i teorier om minne, identitet och gemenskap visar studien att en framväxande europeisk gemenskap tycks iscensättas i de studerade verken, liksom att de alla använder sig av myter och minnen som förenar den europeiska kontinenten. Minnena skiljer sig dock åt, och det tycks gå att dela in författarna schematiskt i två kategorier: å ena sidan Kallifatides och Melinescu, vars verk präglas av antiken, den långa europeiska historien och en positiv syn på hågkomst och historia, och å andra sidan Combüchen och framförallt Pascual Söderbaum vars verk istället huvudsakligen uppehåller sig vid det mörka europeiska nittonhundratalet och skildrar en vilja att glömma, lämna historien och gå vidare. Studien kommer dock inte kunna visa något allmängiltigt om samtida svensk litteratur, likaledes inte något allmängiltigt om hur Europa skildras i den samtida litteraturen. För det är omfånget och urvalet för litet, så det får bli föremål för framtida studier.

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med den här studien är alltså att visa på hur de fyra ovan angivna författarna omförhandlar identitet och gemenskap i sina verk, utifrån hypotesen att Europeiska unionen, den europeiska rörligheten och den tilltagande integrationen mellan Europas länder påverkar hur man som europé ser på sig själv och sin nästa. Få eller inga studier på samma tema har tidigare gjorts på svenska, samtidigt som Sveriges medlemskap i EU accentuerar områdets relevans. Författarnas gemensamma nämnare är att de har flyttat till Sverige från ett annat europeiskt land, lärt sig svenska och bestämt sig för att skriva på ett annat språk än sitt modersmål. Flera av dem har definierats med begreppet invandrarförfattare. Den här uppsatsen utgår istället från deras status som europeiska författare på det svenska språket. När europeiska författare befolkar den svenska litterära arenan torde vår förståelse för vad Europa är att förändras. Studien kan bara börja skissera en bild, men hoppas samtidigt ge grund för framtida studier.

Detta sammantaget leder fram till två frågeställningar:

1. *Vilka former av en föreställd europeisk gemenskap iscensätts hos de studerade författarna, och hur skildras dessa i relation till omvärlden?*
2. *Hur används myter och minnen hos de studerade författarna för att skildra en europeisk identitet, samt vilken roll har hågkomst och glömska i konstruktionen av den gemensamma identiteten?*

1.2 Materialurval

Urvalet motsvarar litteraturvetaren Tijana Miletics urval från avhandlingen *European Literary Immigration into the French Language* (2008), där fyra franskspråkiga författare som flyttat till Frankrike från andra europeiska länder studeras.⁶ Här studeras istället fyra svenskspråkiga författare som flyttat till Sverige från andra europeiska länder. Urvalet begränsas till romaner utgivna under tvåtusentalet, då den europeiska integrationen genom EU knappast skulle kunna ge avtryck tidigare än så. Romanfokuset innebär också att några diktverk av Melinescu utesluts, liksom två biografier skrivna av Combüchen. Dessutom kommer en trilogi kriminalromaner av Kallifatides att uteslutas. Kriminalromanen bygger på en rad konventioner som dels skiljer sig från de övriga i urvalet, dels bedöms ha mindre relevans för studiens fokus. Geografiskt representerar de fyra valda författarnas ursprung väl den europeiska kontinenten, med Gabriela Melinescu från Rumänien, Theodor Kallifatides från Grekland, Caterina Pascual Söderbaum från Spanien och Sigrid Combüchen som är född i Tyskland.

Urvalet består således av två romaner av Melinescu – *Hemma utomlands* (2003) och *Mamma som Gud* (2010), en av Pascual Söderbaum – *Den skeva platsen* (2016), tre av Combüchen – *En simtur i sundet* (2003), *Spill* (2010) och *Sidonie & Nathalie* (2017) samt tio av Kallifatides – *Ett nytt land utanför mitt fönster* (2001), *En kvinna att älska* (2003), *Herakles* (2006), *Mödrar och söner* (2007), *Vänner och älskare* (2008), *Det gångna är inte en dröm* (2010), *Brev till min dotter* (2012), *Med sina läppars svalka* (2012), *Ännu ett liv* (2017) samt *Slaget om Troja* (2018). Totalt innebär det att sexton romaner studeras. Det är fortfarande ett gediget urval för en magisteruppsats. Många av Kallifatides romaner, som är flest till antalet av de fyra författarna, är dock korta och bygger på liknande tematik. Flera av dem kommer därför att ges begränsat utrymme, så att inte analysen slår över till att bli en studie över Kallifatides. Därmed är uppfattningen att avgränsningen är tillräcklig för att kunna hanteras i en magisteruppsats, samtidigt som den är tillräckligt bred för att kunna visa på intressanta resultat i en komparativ studie.

1.3 Tidigare forskning

Frågan om hur svenskspråkig litteratur skildrar Europa verkar vara utforskad. Professor Henk van der Liet vid Amsterdams universitet har studerat hur Europa har skildrats i dansk litteratur efter andra världskriget, och konstaterar att danska verk över den samtida litteraturhistorien ej alls nämner Europa, och att danska författare efter andra världskriget i stället snarare har fokuserat på en skandinavisk gemenskap. Han analyserar bland annat artiklar av den danske författaren Martin A. Hansen, som efter andra världskriget hävdade att det faktum att det perifera Skandinavien så sent kristnades har borgat för att det skandinaviska kulturarvet är fundamentalt olikt Kontinentaleuropas, med dess romerska arv.⁷

---

⁶ Tijana Miletic, *European literary immigration into the French language* (Amsterdam: Rodopi, 2008). Miletic studerar i sin avhandling Romain Gary, Jorge Semprun, Milan Kundera och Agota Kristof.

⁷ Henk van der Liet, "The Nordic Way Out: Europe in Danish Literature after the Second World War", i *European identity and the Second World War*, red. M. Spiering & Michael J. Wintle (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011), ss. 118-120.

Två avhandlingar som fokuserar på hur samtida europeisk litteratur skildrar europeisk identitet är nämnda Miletics *European literary immigration into the French language* samt Lena Wetenkamps avhandling *Europa Erzählt, Verortet, Erinnert* (2017).⁸ Miletic menar att författare som flyttar till andra europeiska länder ofta verkar kunna växla identiteter och därmed ge en större och mer mångfacetterad bild av europeisk identitet i sina verk. Wetenkamps avhandling är skriven i två delar, där den första behandlar samtida politiska idéskrifter om Europa och den andra är en komparativ litterär analys av två samtida tyskspråkiga författare. Wetenkamp fokuserar dock i högre grad på att försöka formulera en gemensam europeisk poetik än att visa på hur författarna skildrar europeisk identitet i sig. Litteraturen om hur samtida europeiska författare tematiserar europeisk identitet är i övrigt knapphändig.

När det kommer till studiens fyra författare är forskningsläget knapert. Flera har studerats i enstaka artiklar, men få har behandlats i avhandlingar eller monografier. Den enda som har varit föremål för en avhandling framlagd i Sverige är Combüchen, genom AnnaLena Hållners *Sätt att räkna tiden* (2009), en litteraturgerontologisk studie av tre av Combüchens verk.⁹ Teoretiskt befinner sig avhandlingen långt från denna studie och den enda romanen som ingår i bägge studiernas urval är *En simtur i sundet*. När det kommer till Kallifatides, som för övrigt utsågs till Årets europé i Sverige 1998, finns det ingen svensk avhandling, men däremot en på engelska framlagd vid Harvards universitet av Monica Kallan. Avhandlingen studerar narrativa strategier i Kallifatides författarskap. Kallan vänder sig mot att Kallifatides görs till en representant för ”invandrarförfattare” och menar att klassificeringen bidragit till att han exkluderas ur den svenska litterära kanon. Hennes mål är därför att fokusera på författarskapet och hans säregna litterära uttryck snarare än hans förhållande till den föreställda gruppen av författare med invandrarbakgrund.¹⁰ Analysen av den här studiens fyra svenskspråkiga författare kommer sträva efter att uppnå samma mål.

Inte ens när det gäller artiklar verkar Pascual Söderbaum ha varit föremål för någon akademisk forskning, åtminstone inte vad sökningar i tidskrifts- och uppsatsdatabaser samt Kungliga bibliotekets databas ger vid handen. Det verkar helt enkelt inte ha bedrivits någon forskning om hennes verk alls. Om Melinescu finns det några artiklar, företrädesvis av rumänska akademiker. Störst intresse verkar hennes dagböcker – *Talamodets barn* (1979), *Vargarnas himlafärd* (1981), *Trädet i blåsten* (1987), *Gatens drottning* (1988), *Fågelmannen* (1991) och *Ljus mot ljus* (1993) – ha väckt. Den rumänska akademikern Cristina Sărăcuț kallar dem ett landmärke inom genren, och jämför dem med författare som Henry Michaux, William Blake, Marin Sorescu och Gelu Naum. Artikeln studerar huvudsakligen kopplingen mellan bild och text i dagböckerna, som även innehåller teckningar målade av författaren själv.¹¹

---

⁸ Lena Wetenkamp, *Europa erzählt, verortet, erinnert: Europa-Diskurse in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur* (Würzburg: Königshausen et Neumann), 2017.

⁹ AnnaLena Hållner, *Sätt att räkna tiden: analys av åldrande och minne i Sigrid Combüchens trilogi Värme, Korta och långa kapitel samt En simtur i sundet* (Linköping: Linköpings universitet), 2009.

¹⁰ Monika Kallan, *The longest journey of all: Theodor Kallifatides and second language writing: examples of narrative strategies* (Cambridge: Harvard University, 2000), s. 4.

¹¹ Cristina Sărăcuț, ”Art References in Gabriela Melinescu’s Swedish Diaries”, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, 3:75-84 (2013). Sărăcuț är docent vid samhällsvetenskapliga och humanidaktiska avdelningen vid Babeş Bolyai-universitet i Cluj-Napoca.

Dagböckerna ingår dock inte i den här uppsatsens urval. En annan rumänsk akademiker, Simona Antofi, ger Melinescu en central plats i en artikel om hur exillitteratur av rumäner skulle kunna användas i pedagogiskt syfte. Bland annat diskuteras hur Melinescu använder språk som identitetsmarkör, och den identitetskonflikt som uppstår när hon växlar mellan rumänska, franska och svenska. Antofi menar att det hos Melinescu finns en strävan efter ett ursprungligt, ”heligt” språk och att hennes användning av bibliska texter, sakrala psalmer och heliga budskap i dagböckerna är exempel på sökandet efter en hemlig språkkälla. Hon identifierar i detta ett förenande drag hos Melinescu, vars ”intellectual vocation is openly European, on the background of the archaic feeling of communion with everything that implies the creation of the sacred [...] and of the tendency to rebuild the imaginary homeland in almost any place in Europe.”¹² Hon beskriver dock hur Sverige är motsträvigt mot främlingar, inte minst östeuropéer, och att den intellektuella europé Melinescu vill vara i dagböckerna möter ett Sverige som har svårt att kommunicera med henne. De romaner av Melinescu som den här studien fokuserar på, *Hemma och utomlands* och *Mamma som Gud*, verkar dock inte ha blivit föremål för någon forskning. Det är intressant att notera att Melinescu, som i årtionden har varit verksam med Sverige som huvudsaklig bas, främst verkar väcka intresse hos rumänska akademiker.

De artiklar som rör Kallifatides handlar ofta, vilket Kallan konstaterar, om hans status som migrant- eller invandrarförfattare. Birgitta Cremnitzer vid Université Charles-de-Gaulle-Lille III lyfter fram hur han i sina verk tematiserar avståndet till hemlandet och upptäckten av en ny kultur, och hur denna tematik framträder i tre faser: avfärden, som är den första svårighet immigranten möter, slutdestinationen, där integrationen tar vid, och slutligen behovet av att vända sig tillbaka mot ursprunget. Hon menar att det för migranten i slutfasen uppstår en dubbel tillhörighet, två ”jag”, med ett land för formen och ett för innehållet. Slutsatsen hon drar är således att ”si Kallifatides est bien suédois par la langue, son œuvre s’enracine avant tout dans son passé grec.”¹³ I en annan artikel lyfter Cremnitzer positiva aspekter av att tillägna sig ett nytt språk, och hur Kallifatides likt bland annat Milan Kundera visar hur man i ett annat språk än ens modersmål kan uttrycka sig fritt på ett sätt som är omöjligt i modersmålet. Språkbytet kan, menar hon, ”innebära ett främlingskap som befriar. Att det t.o.m. kan ge en extra dimension åt livet och att avståndet mellan de nya orden och de gamla känslorna kan vara en hjälp att bearbeta dessa.”¹⁴ Samtidigt innebär det en möjlighet att skriva in sig i en ny litterär tradition. Hon konstaterar att det finns en likhet i tid och rum mellan Kallifatides *Bönder och Herrar*-trilogi och Sven Delblancs Hedebyserie, Sara Lidmans Norrlandsepos och Kerstin Ekmans Katrineholmssvit. På

---

¹² Simona Antofi, ”The exile literature of memoirs – debates, dilemmas, representative texts and their formative-educative effects”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 93 (2013), ss. 31-32. Antofi är professor vid Dunărea de Jos i Galati.

¹³ Birgitta Cremnitzer, ”Théodor Kallifatides L’Odyssée d’un immigré”, *Germanica*, 29 (2001), s. 8. Kallifatides tre faser beskriver han även själv i *Ett nytt land utanför mitt fönster*. Kallifatides 2001, s. 68.

¹⁴ Birgitta Cremnitzer, ”En resa i Theodor Kallifatides författarskap”, i *Litteratur och språk*, red. Sture Packalén, Mälardalens högskola, nr. 6 (2010), s. 18.

det temat citerar Cremnitzer en recension från *Aftonbladet* som beskriver hur Sverige ”blivit större genom Kallifatides romanserie. Grekland blev nu också en del av vår litterära provins.”¹⁵

Som genomgången har visat finns det relativt lite forskning om de studerade författarskapen sedan tidigare, inte minst på svenska. Den här studiens mål är att i likhet med Kallan vända sig från begrepp som migrant- och invandrarförfattare. De fyra studerade författarna är europeiska författare med svenska som språk. Antofi beskriver Melinescu som en intellektuell europé, och utgångspunkten i den här studien är att det är ett begrepp som torde kunna användas på samtliga författare. Van der Liet påpekar att litteraturhistoriska sammanställningar i Danmark bortser från Europa, och det finns fog att tro att detsamma gäller i Sverige. Frågan är om det beror på att Europa inte behandlas i den samtida litteraturen, eller att ämnet inte har studerats av den samtida litteraturvetenskapen. Det faktum att både Kallifatides och Melinescu framförallt har studerats av internationella forskare talar för att det senare kan vara sant. I så fall fyller denna studie ett än tydligare syfte. Utifrån det analyserar den här studien verk av fyra intellektuella européer, med Antofis ord, som skriver på svenska. Det tycks vara på tiden.

1.4 Teori och metod

Analysen fokuserar på hur europeisk identitet och gemenskap skildras respektive iscensätts i de studerade romanerna. För gemenskaper som omfattar fler människor än vad man kan förväntas träffa under en livstid är *föreställning* centralt som begrepp, ett begrepp som Anderson lanserade i *Imagined Communities*. En slovak, exempelvis, kommer aldrig att kunna träffa alla slovaker under sin livstid, och än svårare är det för en europé att träffa alla européer. En nationell eller europeisk gemenskap bygger på *föreställningen* om en gemenskap, stark nog att kompensera för att man inte, som i traditionella bysamhällen, träffar varandra öga mot öga, dag för dag. Två forskare vid New School, filosofen Chiara Bottici och sociologen Benoît Challand, har argumenterat för att komplexa samhällen där förhållandet till gemenskapen aldrig kan bli annat än abstrakt kräver en stark gemensam identitet. De argumenterar också för att det samhälle som växer fram med EU är mer komplext än de nationella samhällen EU består av, vilket ställer högre krav på en gemensam identitet för det europeiska projektet. För en föreställd europeisk gemenskap blir således behovet av en gemensam europeisk identitet stort.¹⁶

För analysen av hur en europeisk identitet skildras introduceras ett begreppspar som utgår från tre föreställningar om europeisk identitet som idéhistorikern Mats Andrén vid Göteborgs universitet ställt upp.¹⁷ Två av dessa föreställningar utgår från en tanke om essentiella europeiska värden som antingen har bibehållits eller utvecklats. Dessa föreställningar kommer att föras samman under begreppet *essentiell europeisk identitet*. Företrädare för denna syn inkluderar den historikern Jacques Le Goff, tidigare franske presidenten Valéry Giscard d'Estaing och påven Benediktus XVI. Medan Le

---

¹⁵ Björn Håkansson, ”Grekland – en ny provins på vår litterära karta”, *Aftonbladet* 1973. Citerat ur Cremnitzer 2010, s. 19. Cremnitzer benämner Ekmans svit för Kvinnoepos. *Katrineholmssviten* är i vår mening en lämpliga benämning.

¹⁶ Chiara Bottici & Benoît Challand, *Imagining Europe: myth, memory, and identity* (Cambridge: CUP), 2013), s. 44.

¹⁷ Mats Andrén, ”Det som är gemensamt: talet om europeisk identitet”, i *I Europamissionens tjänst: vänbok till Rutger Lindahl*, red. Claes Göran Alvstam, Birgitta Jännebring & Daniel Naurin (Göteborg: Centrum för Europaforskning, 2011).

Goff fokuserar på de långa historiska europeiska processerna, som ofta kallas *longue durée*, och hur den historiska kontinuiteten mynnar ut i en strävan efter att skapa enhet och bevara mångfald, utgår Giscard d'Estaing och Benediktus XVI från det antika arvets respektive kristendomens betydelsefulla essentiella roll.¹⁸ Sammantaget utgår dock dessa föreställningar från att ingredienserna redan på förhand är givna, att Europa konvergerar mot en enhet när de får tid att utvecklas, och därmed, i synnerhet för Giscard d'Estaing och Benediktus XVI, att ett land som inte är europeiskt ej heller i framtiden kan bli det.

Den tredje föreställningen kommer istället att kallas *performativ*, och utgår från att den europeiska identiteten särskiljer sig genom dess modernitet, avvisar idén att identiteten skulle vara på förhand given utan menar att den skapas genom processer som sekularisering, modernisering, urbanisering och med idéer som rättvisa, solidaritet, individens och människans rättigheter. Denna föreställning företräds av filosofen Jürgen Habermas, som bland annat menar att Europa genom EU skapas som identitet, med erfarenheter från det mörka nittonhundratalet och välfärdsstatens utveckling. För Habermas är EU på så vis ett försök att agera utifrån ett gemensamt intresse snarare än som enskilda nationalstater. Den essentiella kontra den performativa synen på identitet kommer att vara viktig i diskussionen om vad som egentligen konstituerar den gemensamma identiteten, utifrån romanernas tematik.

Konflikten mellan den essentiella och den performativa identiteten kan i överförd betydelse ses som en konflikt mellan behovet av att komma ihåg och behovet av att glömma. Minne, hågkomst och glömska är viktiga begrepp för att studera identitet. Historikern Pierre Nora definierar i *Les lieux de mémoire* (1984) ett antal begrepp som bygger vidare på sociologen Maurice Halbwachs idé om ett kollektivt minne, ett minne som utgör sammanhållande ramar och som bidrar till att hålla samman grupper. Nora särskiljer mellan kollektivt minne och historia, liksom mellan minnesmiljö och minnesplats. Medan det kollektiva minnet är lokalt och konkret ser han historia som distanserat, avslutat och abstrakt. Minnesmiljön producerar kollektiva minnen, som med tiden övergår till minnesplatser i historien (även om det snarare ska förstås som en utveckling längs en axel än en dikotomi). Minnesplatsen är då snarare ett organiserat minne än något man minns naturligt. Minnesplatserna kan vara skapade, som arkiv, museer och nationalsånger, men kan även vara oorganiserade platser som förlänats stor vikt av människor. Studiet av dessa minnesplatser är dock en viktig vägvisare mot identiteten.¹⁹

Nora betonar minnets vikt för identiteten. Historikern Ernest Renan menar dock i *Qu'est-ce qu'une nation?* (1882) att det för en kollektiv identitet är lika viktigt att glömma. Han anför som exempel att den franske medborgaren i gemen har glömt Bartolomeinatten 1572, ett massmord på hugenotter, men att en kollektiv hågkomst av detta hade kunnat motverka nationell enhet. I skapandet av en identitet måste vissa saker glömmas för att inte så split i gemenskapen.²⁰ Anderson menar sig identifiera en oxymoron i

---

¹⁸ Le Goff identifierar bland annat grekiska antiken, romerska imperiet, medeltiden och konflikter mellan romare och germaner som exempel på centrala delar i dessa processer. Se André 2011.

¹⁹ Pierre Nora, *Les lieux de mémoire* (Paris: Gallimard, 1997), s. 29.

²⁰ Renan 1882, s. 10. Nämnas bör att Renan ej är oproblematiserad. Hans syn på judar är omdebatterad, liksom hans syn på demokrati och kolonialism. Den israeliske historikern Shlomo Sand har dock läst Renan ur nya perspektiv (bl.a. i *On the Nation and the Jewish People*, 2010), och visar hur Renan kan användas för dekonstruktion av begrepp som nation och etnicitet.

Renans resonemang: eftersom han inte närmare förklarar vad som hände under Bartolomeinatten förutsätter han att läsaren minns händelsen, den händelse som han samtidigt menar att fransmannen måste ha glömt för att en fransk identitet ska kunna växa fram.²¹ Denna skenbara rävsax torde dock kunna kringgås med hjälp av minnesplatsen: man kan glömma bort en händelse, ett uttrycks, en forms innehåll, men ändå minnas händelsen, uttrycket eller formen i sig. Fransmannen i gemen kan ha glömt bort exakt vad som hände under Bartolomeinatten utan att händelsen fördenskill försvunnit som minnesplats. Minnet och glömskan kan arbeta i tandem på vägen mot en gemensam identitet.

Flera teoretiker betonar den politiska mytens roll i den gemensamma identiteten. Bottici & Challand definierar en politisk myt som ett gemensamt minne som inbjuder till handling. Myten skapas genom ”a process of working on a common narrative that takes place over time, via a constant process of reinterpretation of the same narrative core to adapt it to different circumstances,” en process som gör att de som är delaktiga i den gemensamma identiteten får ett känslomässigt förhållande till den som motiverar politisk handling.²² I det sammanhanget är det relevant att lyfta fram Michael Rothberg, som studerar hur minnen kan mångförgrena sig och dyka upp på oväntade platser. Han menar att minneskonkurrensen inte är ett nollsummespel, utan att det snarare leder till mer minne, ett ”strukturellt mångförgrenat [minne] präglad av transkulturella lån, utbyten och omarbetningar.”²³ Denna syn påminner om germanisten Paul Michael Lützelers idé om att nationella, regionala, lokala, globala och andra identiteter samverkar i skapandet av den europeiska identiteten i mångkulturens anda.²⁴ Därigenom kan minnesplatser bli en stående referenspunkt för mångförgrenade minnesakter.

Bottici och Challand menar dock att det finns en uppdelning mellan Öst- och Västeuropa i minnesreservoaren som kan motverka europeisk integration. Historikern Charles S. Meier särskiljer mellan varma och kalla minnen, vilket syftar på hur närvarande en historisk händelse är i det kollektiva minnet.²⁵ Medan Västeuropa försöker hantera traumatiska minnen av andra världskriget och förintelsen finns det hos många östeuropéer varmare traumatiska minnen att hantera, som Gulag och Sovjet. Bottici och Challand menar att det förflutna ännu väger tungt på Östeuropas axlar. Samtidigt kritiserar Västeuropa Östeuropa för att inte ha kommit långt nog i hanteringen av förintelsen och andra världskriget, en kritik som leder till en kognitiv hierarki som motverkar Östeuropas förmåga att bidra till den minnesproduktion som legitimerar institutioner, världssyner och betydelsefulla sociala föreställningar. Således behöver den europeiska minnesreservoaren bryggas samman, för att hela EU ska kunna bidra till den minnesproduktion som skapar en gemensam identitet och legitimitet.²⁶

---

²¹ Anderson 2016, ss. 198-201.

²² Bottici och Challand 2013, ss. 4-10. Se även Vincent Della Sala, ”Narrating Europe: the EU's ontological security dilemma”, *European Security*, 27:3 (2018), ss. 270 & 277.

²³ Michael Rothberg, ”Från Gaza till Warszawa”, i *Mellan minne och glömska: studier i det kulturella minnets förvandlingar*, red. Johan Redin & Hans Ruin (Göteborg: Daidalos, 2016), ss. 264-267.

²⁴ Paul Michael Lützeler, ”Writers on European Identity”, i *Europe after Maastricht: American and European perspectives*, red. Paul Michael Lützeler (Providence: Berghahn, 1994), s. 305.

²⁵ Återgivet i Bottici & Challand 2013, s. 73. Originalspråk ’hot’ och ’cold’.

²⁶ Bottici & Challand 2013, ss. 65-73.

Ett gemensamt minne som överbryggat delningar i minnesreservoaren är viktigt för en föreställd gemenskap. För studier av föreställda gemenskaper i sig är Andersons *Imagined Communities* central, där han beskriver den föreställda gemenskapens betydelse för den moderna nationens framväxt, bland annat genom litterära analyser. Han pekar på hur den moderna romanen med nya tidsbegrepp och strukturer låter figurer framträda *samtidigt* i narrativet utan att de behöver känna till varandras existens. Med den nya romanen kan ett *medan* för första gången i litteraturhistorien träda fram, ett kronologiskt koncept som vore otänkbart i tidigare tidssyner där dåtid och framtid fanns allestädes närvarande i varje ögonblickligt nu.²⁷ Anderson beskriver det schematiskt: låt säga att figurerna A, B och C alla skildras i tid 1, men gör olika saker i tid 1, saker som har förändrats till tid 2, där A, B och C fortfarande skildras. De behöver inte ens prata med varandra, utan romanens struktur tillåter att de skildras parallellt i sin samtidighet. Bachtin har definierat den här typen av särpräglade tidskoordinater som ett av romanens mest grundläggande kännetecken.²⁸ På samma tema har historikern François Hartog konstaterat att samtidigheter, eller med hans ord synkronismer, är viktiga vågräta bryggor mellan olika riken, bryggor som låter rikena kommunicera med varandra trots olika historieskrivning och tidssyn.²⁹ De vågräta bryggorna påminner om vad Wetenkamp kallar för ”associativa länkar” som ger upphov till en ”framväxande europeisk topografi” i form av ett nätverk utan särskilt centrum.³⁰ Genom att analysera hur samtidigheter framträder kan en bild av vilken gemenskap som föreställs studeras.

Bottici och Challand fastställer att en föreställd europeisk gemenskap existerar.³¹ Vilka former tar den? Om en föreställd europeisk gemenskap existerar, vilken identitet överbryggas den av? Vilka minnen och myter pekar mot den överbryggande identiteten? Genom att studera gemenskapsföreställningen och minnesproduktionen i romanerna kan kopplingen mellan identitet och gemenskap skrivas fram. Metodologiskt kommer studien att bygga på komparativa läsningar på en tematisk nivå utifrån minnesteorierna. Således är metoden i huvudsak komparativ tematisk.

2. Analys

Fyra författare har valts utifrån tanken att de, genom rörlighet och språkbyte, är europeiska. I övrigt finns ingen på förhand identifierad gemensam nämnare. Snarare verkar de bibliografiskt divergera åt olika håll. Kallifatides har skrivit ett stort antal kortare verk som ofta verkar bygga på självupplevda skildringar. Pascual Söderbaum, som tyvärr avled 2015, har blott skrivit en roman: ett stort, gediget verk om en familjs mörka nittonhundratalshistoria. Melinescu växlar ihärdigt mellan språk och genrer, och har egentligen producerat fler diktverk och novellsamlingar än romaner. Combüchen har också testat

---

²⁷ Anderson 2016, s. 24.

²⁸ Michail Bachtin, *The dialogic imagination: four essays* (Austin: University of Texas Publishers, 1981), ss. 11 & 14

²⁹ François Hartog, ”The ordering of times: chronography, chronology, history”, i *Theologies and truth: the challenges of history*, red. Pierre Gibert och Christoph Theobald (Leuven: Peeters, 2010), s. 286.

³⁰ Wetenkamp 2017, ss. 248-249.

³¹ Bottici & Challand 2013, s. 9.

olika stilar, men snarare närmat sig det biografiska och historiska än att lämna prosan som skriftspråk. Vad kan man förvänta sig för likheter ur en så till synes brokig skara författare?

Utifrån ett europeiskt perspektiv liknar författarna varandra på flera punkter. Samtliga letar sig ut över den europeiska kontinenten. Hos några, inte minst Pascual Söderbaum, är det svårt ens att se att Sverige är utgångspunkt. Romanerna skriver på så vis gemensamt fram en europeisk topografi. Den föreställda gemenskapen vidgas när den karta som framträder överskrider nationens gränser. Därutöver är det tydligt att det går att dela in författarna i två schematiska kategorier. Minnen är mycket viktiga i samtliga romaner. De tar sig dock två olika uttryck. Hos Kallifatides och Melinescu är det långa minnen, med utgångspunkt i antiken. Det är långa, historiska drag och en positiv ansats till att minnas. Inte minst hos Kallifatides formuleras hågkomstens vikt. Det finns på så vis hos Kallifatides och Melinescu ansatser till en essentiell syn på europeisk identitet: det gemensamt europeiska i samtiden är grundat i historien och ursprunget. Hos Pascual Söderbaum och Combüchen, däremot, bygger minnena snarare på nittonhundratalets mörker. Även om de *också* skildrar vikten av att minnas är betydelsen av att glömma framträdande. Flertalet av huvudkaraktärerna vill glömma eller åtminstone gå vidare, fokusera på framtiden och låta kommande generationer frigöras från historiens tunga börda. Det går alltså att kontrastera Kallifatides-Melinescus essentiella syn på minnet och vikten av att komma ihåg med Pascual Söderbaum-Combüchens mer performativa syn på minne och vikten av att gå vidare.

2.1 Att föreställa sig Europa – del av en europeisk gemenskap

Innan något mer sägs om vilka minnen romanerna skildrar bör det dock fastslås huruvida den gemenskap som föreställs är europeisk och i så fall på vilket sätt. Samtliga romaner, utifrån begrepp som samtidighet och topografi, verkar iscensätta en gemenskap som överskrider nationens gränser. Föreställningarna sker dock inte på samma vis. Genom komparativa läsningar av romanerna har tre föreställningsnivåer identifierats, som samtliga överskrider den nationella gemenskap som Anderson menar växte fram i 1800-talsromanen. Graderna ska förstås i ordning från snävtast till vidast, i meningen att den högsta nivån innebär en tydlig och sant europeisk föreställd gemenskap. Även om graderna är distinkta skiftar de såväl mellan som inom verken. De föreställda gemenskaper som här läses fram ska förstås som del av berättelsen och inte som genre, modus eller något allmängiltigt utanför romanerna.

Första nivån: tydliga men växlande nationella gemenskaper

Bägge Melinescus romaner, *Hemma utomlands* och *Mamma som Gud*, skildrar en berättare som vuxit upp bakom järnridån men som flytt till friheten i väst genom att förälska sig i en belgisk förläggare verksam i Stockholm. Sålunda skildrar de dels en distinkt och inskränkt rumänsk gemenskap, där väst är något okänt och avlägset vartill visumansökningar ideligen avslås. Bägge skildrar *också* en annan gemenskap i en svensk samtid, där berättaren umgås med ungrare och fransyskor, japaner och belgare. I *Mamma som Gud* har Stockholm som stad blivit en ny kärlek för berättaren. Tillsammans med vännen Eiko Duke diskuterar hon den svenska huvudstaden: ”De första åren förblindades jag av Stockholms vattenspeglar.

Jag hade sett Europas vackraste städer, men den nordiska staden är skapad annorlunda.”³² Hon, en rumän uppvuxen i en kommunistisk diktatur och som flytt i frihetssträvan, har gift sig med en belgare och sitter med sin japanska vän och jämför europeiska städers skönhet, likheter och skillnader. De gemenskaper som skildras är distinkta, men utgår samtidigt från en inskränkt rumänsk gemenskap bakom järnridån och en frihetlig svensk gemenskap baserad i Stockholm. Den typen av gemenskapsväxling accentueras redan av titeln på *Hemma utomlands*, som jämför de två leden ”hemma” och ”utomlands”; vad som är ”hemma” respektive ”utomlands” framgår inte, men det är tydligt att det rör sig om två distinkta, åtskilda gemenskaper.

I bägge romanerna är människor i berättarens omgivning som försöker fly järnridån men misslyckas en återkommande tematik. Bönders uppror mot jordbrukskollektiviseringar, ungdomars uppror mot censur och fattiga människors uppror mot expropriation skildras med hetta i *Mamma som Gud*. Efter ett inledande kapitel från svenskt perspektiv kommer det dröja mer än hundra sidor innan Sverige återigen är i fokus. Istället skildras en snäv gemenskap utsatt för det kommunistiska östblockets frihetsinskränkningar. I *Hemma utomlands* minns berättaren hur hon med sin far försökte fly Rumänien, men förvägrades utresetillstånd. Det råder således ett avgrundsdjup mellan den rumänska gemenskap som berättaren inte kunde lämna och den samtida, svenska gemenskap som berättaren minns tillbaka ifrån. Berättaren kallar uppväxten i Rumänien för en klaustrofobisk värld där människors syn deformerats och hela stadsrummet mättats av ideologiska budskap, ”allt skapat för att ersätta och omintetgöra naturen enligt den stalinistiska och poststalinistiska världssynen.”³³ I den mån en europeisk gemenskap större än den nationella förekommer är det tydligt att den består i växlandet mellan gemenskaper snarare än blott en större gemenskap föreställd.

Samtidigt har, när berättaren minns sin uppväxt, ett antal årtionden passerat. Rumänien styrs inte längre enligt den stalinistiska världssynen, utan har, när *Mamma som Gud* ges ut, varit ett EU-land i flera år. Gemenskaperna skiftar således i både tid och rum, och den samtida gemenskapen är en friare, öppnare gemenskap än uppväxtens järnridåsgemenskap. På liknande vis skiftar den föreställda gemenskapen i Combüchens *Spill* mellan en snävt nationell föreställd gemenskap när berättaren blickar bakåt, och en vidgad europeisk föreställd gemenskap när en av protagonisterna blickar framåt. Romanen är skriven som en dialog i brevform mellan berättaren, en författare bosatt i Lund, och läsaren Hedwig Langmark, som är uppvuxen i Lund men bosatt i Spanien. Romanens drivande konflikt är hur berättaren söker sig tillbaka till det förgångna, företrädesvis Hedwigs förgångna, medan Hedwig vill gå vidare och uppehåller sig vid sam- och framtiden. Berättarens skildringar och Hedwigs brev har helt olika karaktär. Berättarskildringarna, som upptar största delen, har en lokalt präglad gemenskap. Berättaren skildrar Sverige, uppehåller sig helst i Lund och lämnar ogärna det förgångna. På så vis präglas hennes skildringar av ett inzoomat narrativ med en tydlig gräns mot omvärlden, vilket blir påtagligt när Hedwigs brev tar plats i narrativet och fokuserar på samtiden i det europeiska rummet.

---

³² Gabriela Melinescu, *Mamma som gud* (Stockholm: Bonnier, 2010), s. 215.

³³ Gabriela Melinescu, *Hemma utomlands* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2003), ss. 29 & 68.

Hos både Combüchen och Melinescu finns det alltså tecken på hur olika nationella gemenskaper föreställs, men där gemenskapen i fokus växlar med tid och rum. Hos Melinescu vidgas gemenskapen ju längre historien fortskrider, medan dialogformen i *Spill* möjliggör en kontrast mellan två olika perspektiv. En tredje faktor som påverkar vilken gemenskap som föreställs utgörs av den betydelse som ett visst geografiskt område tillmäts.³⁴ I Combüchens *Sidonie & Nathalie* skildras två kvinnor på flykt från Frankrike till Sverige under andra världskriget. De första tillbakablickarna, i kapitel två, fyra och fem, tillmåtar betydelse på två helt olika plan till det Europa de flyr ifrån och det Sverige de anländer till. Flykten beskrivs hastigt och snabbt. De passerar förbi flera länder på kontinenten och narrativet beskriver det i rasande fart. Med Sverige i annalkande i båten över sundet saktar det dock in. De sista hundra meterna upptar en sida, och läsaren får som i realtid veta hur många meter de har kvar till land.³⁵ Det femte kapitlet, som löper över fem sidor, heter ”Åker”. Då har de ankommit stranden, och ska påbörja den mödosamma vandringen till tågstationen som ska ta dem mellan Skanör och Tygelsjö. Promenaden mellan stranden och tågstationen på några kilometer ges en mer ingående beskrivning än alla de länder de passerat under flykten. Narrativet tillmåtar större betydelse till den svenska åkern än den europeiska kontinenten i krig. En europeisk gemenskap kan ge olika betydelse till olika delar av det geografiska Europa, men vid någon punkt måste berättelsen öppna upp sig mot Europa; ett narrativ som går mot en snävare begränsning återger åtminstone inte en tydlig och sant europeisk gemenskap.

Den narrativa betydelsen i *Sidonie & Nathalie* kan kontrasteras mot Pascual Söderbaums *Den skeva platsen*, där den övergripande strukturen tillmåtar stora delar av den europeiska kontinenten betydelse. Berättarens jakt efter sin släkts mörka förflutna varvas med vanliga européers upplevelse av andra världskriget, förintelsen och nittonhundratalets diktaturer. Romanens första del är indelad i sjutton kapitel, den andra i nio. Alla kapitel har tydligt markerade plats- och tidsangivelser. Den första delens sjätte kapitel utspelar sig exempelvis i ”Pontevedra, Galicien, Spanien, natten till den 13 juli 1936,” medan det sjunde utspelar sig på ”Hotell Seegasthof Stadler, Unterach am Attersee, Salzkammergut, Österrike, juni 2006, eftermiddag.”³⁶ Första delen växlar mellan det fria och det annekterade Österrike, Spanien, Frankrike, Sverige och en båt till Teneriffa. I andra delen tillkommer Italien och Tyskland. Samma år utspelar sig också på olika ställen. År 2006 utspelar sig exempelvis i Sverige, Italien och Österrike, 1941 i Frankrike och Österrike. *Den skeva platsen* är skriven på svenska men det går ej att se att Sverige eller en svensk föreställd gemenskap skulle vara handlingens utgångspunkt. Flest kapitel, nio stycken, utspelar sig i Österrike, följt av sju i Spanien. Sverige kommer inte förrän på en delad fjärde plats. Bryggorna skär lodrätt och vågrätt genom tid och rum.

Jämförelsen mellan *Den skeva platsen* och *Sidonie & Nathalie* visar tydligt på hur olika geografiska nivåer tillmäts olika betydelse i de två romanerna. I *Sidonie & Nathalie* smalnar narrativet i romanens inledande kapitel in mot en i huvudsak nationellt föreställd gemenskap, men med blickar ut över den

---

³⁴ Angreppssättet liknar vad litteraturvetaren Eric Hayot kallat ”metadiegetisk struktur”, ”the ways a work assigns and distributes certain kinds of importance.” Eric Hayot, *On literary worlds* (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 72.

³⁵ Sigrid Combüchen, *Sidonie & Nathalie: från Limhamn till Lofoten* (Stockholm: Norstedts, 2017), s. 37.

³⁶ Caterina Pascual Söderbaum, *Den skeva platsen* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2016), ss. 51 & 63.

europiska kontinenten. En promenad längs en åker ges större utrymme än flykten genom Europa, även om de som promenerar vid den svenska åkern är europeiska flyktingar på skånsk väg. I *Den skeva platsen* är istället den narrativa betydelsen utspridd över stora delar av den europeiska kontinenten. Narrativet pekar i högre grad mot en europeisk gemenskap. Sammantaget visar dock analysen av Combüchen och Melinescus romaner hur en grad av föreställd europeisk gemenskap förekommer där den gemenskap som föreställs huvudsakligen är nationell, men där föreställningen växlar mellan olika nationer. På så vis jämförs de nationellt föreställda gemenskaperna med varandra, vilket i sig är en avgränsning större än den klassiskt nationella romanens fokus på en nationell gemenskap.

Andra nivån: en europeisk gemenskap sipprar in i det nationella narrativet

Den andra nivån innebär att den gemenskap som föreställs i huvudsak är nationell men att en större europeisk gemenskap sipprar in i narrativet och att sprickor uppstår i den nationella gemenskapens fasad. Konturerna av en större, europeisk gemenskap skymtar genom sprickorna. Detta sker exempelvis i Kallifatides *Vänner och älskare*. Romanen handlar om ABF-chefen Georg Andreasson som försöker gå vidare efter sin hustrus död. Handlingen är kronologisk, börjar vid tidpunkt A och slutar vid tidpunkt B. Vid tidpunkt A är Georgs fru döende. Detta sker med riksdagsvalet 2006 i annalkande, ett val som Socialdemokraterna för första gången på länge verkar vara på väg att förlora. Georgs referensram är nationell. Han ser sig inte som en kosmopolit, utan förvånas över att man kan köpa polska rosor i affären. Förvisso är hans närmaste kollega och vän en gammal tjeckisk dissident och vaktmästaren är grek. I romanens början är det ändå tydligt att det är Sverige som är den föreställda gemenskapen.

Emellertid har detta förändrats när romanen slutar vid tidpunkt B. Georgs fru är död. Han har förälskat sig i Fabia Diminescu, av grekisk börd men född och uppvuxen bakom järnridån i Rumänien. Hon talar många europeiska språk, och hennes mor är professor emerita i latin. Första gången de träffas befinner sig den föreställda gemenskapen ännu på den första nivån. Georg beskriver utförligt sin tillvaro; Fabia berättar om sin bakgrund, om Rumäniens historia, om sina studier i Frankrike och hur hon kom till Sverige. Ju längre berättelsen fortskrider, desto mer krackelerar dock Georgs föreställda gemenskap. In sipprar Europa. När bokens femte del inleds konstaterar berättaren att socialdemokratin håller på att tappa makten i det stundande riksdagsvalet, och att ett stort problem är att ”Sveriges roll i den europeiska unionen [undviks] av båda sidor i den atavistiska förvisningen om att det var Europas uppgift att närma sig Sverige och inte tvärtom.”³⁷ Problemformuleringen är en kritik som indirekt riktas mot Georg. Han arbetar mittemot Socialdemokraternas lokaler och kämpar oavbrutet för att de ska besegra den nya borgerligheten, men de misslyckas och får se ett maktskifte äga rum för första gången på mer än ett årtionde. Georg är knäckt, men Fabia konstaterar att ”Socialdemokraterna [inte] hade några idéer kvar. De missade den enda viktiga ideologiska frågan: hur skall Sverige arbeta inom den europeiska unionen.”³⁸ Samtidigt reser Georg och Fabia mot Rumänien och Fabias mor som bor i

---

³⁷ Theodor Kallifatides, *Vänner och älskare* (Stockholm: Bonnier, 2008), s. 319f.

³⁸ Kallifatides 2008, s. 329.

Constanta. Modern försöker övertyga Fabia om att lämna sin exil och återvända till Rumänien, men Fabia konstaterar – vilket är romanens sista ord – att ”den sanna exilen är att leva utan kärlek.”³⁹ Romanen, som inleds med att Georg knappt ser sig som annat än svensk, avslutas vid tidpunkt B med att Georg och Fabia får varandra och därigenom överbryggar bägges exil. Den europeiska gemenskapen har formmässigt förenats genom det älskande paret, och det socialdemokratiska parti som misslyckades att inse den viktigaste ideologiska frågan – Sveriges plats i EU – har förlorat makten.

I *Vänner och älskare* sipprar den europeiska föreställda gemenskapen kronologiskt alltmer in i Georgs nationella föreställningsvärld. I Melinescus romaner finns det istället tendenser till att djur- och växtsymbolik, inte minst fåglar, används för att brygga samman nationer. Trots att *Mamma som Gud* och *Hemma utomlands* i övrigt tycks skildra nationella men växlande gemenskaper bidrar dessa symboler till en stilistisk spricka i det litterära rummet. Flera fågelarter ges återkommande plats i narrativen: svalor, tranor, koltrastar och hackspettar är bara fyra exempel. Romanerna jämför vilka uttryck respektive art tar sig i de två nationerna. Den svenska och den rumänska koltrasten sjunger samma sång. Den svenska tranan får berättaren i *Hemma utomlands* att minnas tillbaka på sin uppväxt, då hon och hennes pojkvän Filip såg *Tranorna flyger* av Tatiana Samojlova på biografen. I *Mamma som Gud* hör berättaren ett välkänt läte vid en promenad i Stockholm: ”där satt precis som i barndomens skogar en större hackspett på en kraftig ekstam.”⁴⁰ Åt motsatt håll inser berättaren i samma roman att Nils Holgerssons gås ju var en sädgås och inte en grågås, när hon skildrar hur hennes farmodern bjuder på grågåssoppa.⁴¹ Svalan har i bägge romanerna en central symbolisk betydelse som till och med ges mytisk karaktär, vilket avsnittet om den antika urmyten kommer att visa. Fåglar används frekvent som symboliska jämförelser mellan Sverige och Rumänien, och oftare genom att peka på deras likheter än deras skillnader. Sverige och Rumänien är två distinkta nationer i Melinescus romaner, men fåglarnas likheter skapar sprickor i fasaden varur en större föreställd gemenskap skymtar fram. Kallifatides verkar vara inne på samma spår när han i den självbiografiska kortromanen *Ett nytt land utanför mitt fönster* konstaterar att författare med nya perspektiv än de strikt nationellt svenska utgör sprickor i det litterära rummet.⁴² Kallifatides, och här även Melinescu, tycks med Aftonbladet-recensentens ord, bidra till att göra den svenska litterära provinsen större. Här handlar det dock istället om att brygga samman en europeisk litterär provins.

Tredje nivån: en tydligt och sant europeisk föreställd gemenskap

Vid tredje och sista nivån finns det inget i narrativet som pekar på en nationellt grundad föreställd gemenskap. Narrativet överskrider den nationella gemenskapens definierande gränser och ingen nationell utgångspunkt tycks finnas. Man kan med Anderson och Bachtin kalla det för en europeisk polyfoni som skildras i sin samtidighet, en röstmångfald överbryggad av romanens struktur.⁴³

---

³⁹ Kallifatides 2008, s. 370.

⁴⁰ Melinescu 2010, s. 199.

⁴¹ Melinescu 2010, s. 60.

⁴² Theodor Kallifatides, *Ett nytt land utanför mitt fönster* (Stockholm: Bonnier, 2001), s. 79.

⁴³ Anderson 2016, s. 26. Han analyserar bl.a. detta med exempel av filippinske José Rizal. Se även Bachtin 1981, s. 84.

Delvis sker detta i Pascual Söderbaums *Den skeva platsen*. Romanens struktur är komplex. Även om den kan verka löst sammanhållen vid en första läsning är den snarast mycket noggrant konstruerad. Genom narrativa bryggor sammanförs europeiska livsöden från skilda delar av det europeiska nittonhundratalet till en gemensam väv. För läsaren blir det som ett pussel att lösa: hur är egentligen romanen strukturerad? Kapitelindelningen görs inte utifrån rumtidsaspekter, utan ofta skär kapitlen genom tid och rum. I det femte kapitlet, exempelvis, framträder berättarens fader som genom en dröm under en hotellvistelse i Österrike 2006. Mot slutet av drömmen förs läsaren till slutet av 1930-talet, innan det sjätte kapitlet i revolutionsårens Spanien tar vid. De fyra första kapitlen utspelar sig alla i Österrike, men det tredje sticker ut: medan de tre andra äger rum i nutid och följer berättarens resa mellan olika hotell 2006 följer det tredje kapitlet den dittills för läsaren okände SS-soldaten Kurt Seidel under hans vistelse på Haus Schoberstein vid Attersjön i Österrike i augusti 1943, ett rekreationshotell för nazister i Hitlers tjänst. Han verkar därefter försvinna ur narrativet, fram till romanens absolut sista kapitel. Där sitter berättarens morbroder i en solstol i ett nydemokratiserat Spanien och dricker öl tillsammans med den tyske turisterna Kurt, i vad som beskrivs som den tyska kolonin Floridas Europa. Det visar sig att bägge har nära kopplingar till Attersjön i Österrike. Morbroderns koppling är att hans broder drunknade där, den tyske turistens koppling anges inte men namnet och sammanhanget hintar om vem det rör sig om. På så vis får läsaren själv konstruera bryggorna mellan kapitlen och den narrativa strukturen. Det blir i fallet med Kurt Seidel också en diskussion med den icke-fiktiva verkligheten, eftersom han var en högst reell person som försvann från historiens radar efter en omplacering till Italien under andra världskrigets slut. Med hjälp av dylika ledtrådar flätar Pascual Söderbaum samman europeiska livsöden under nittonhundratalet till en komplex och noggrant strukturerad roman. Frågan är om det är samma pussel som berättaren lägger, för hotellet hon bor på i kapitel två och fyra är samma Haus Schoberstein som Kurt bodde på under sin rekreationstid, fast nu omvandlat till hotell- och konferensanläggning.

Den skeva platsen konstruerar en europeisk väv, en europeisk topografi. Det tycks dock saknas en känsla av tillhörighet till den föreställda europeiska gemenskapen. Romanen blickar ständigt tillbaka mot det europeiska nittonhundratalsmörkret, även i de kapitel som utspelar sig i samtiden. De lodräta bryggorna är många, men vågrätt haltar föreställningen. För att ta ett exempel: vid samma tidpunkt som det lilla barnet América föds på ett barnbördshus i ett interneringsläger för spanska republikaner i södra Frankrike vaknar bokföringschefen Helene Hintersteiner upp ur en dröm på slottet Hartheim i Österrike, centrum för ett av Nazitysklands eutanasi-program. Bryggorna skapas i en rent konkret samtidighet som överskrider nationens definierande gränser, en typ av samtidighet som kräver en tankevärld där nationsgränsen inte är den enda definierande horisonten. Samtidigt är det svårt att tänka sig att dottern till en spansk kommunist skulle känna samhörighet med en tysk nazist. Romanen väver samman Europas moderna historia till en gemensam väv men människorna som skildras känner föga samhörighet. Över huvud taget är känslan av gemenskap frånvarande i Pascual Söderbaums mörka roman. Det myllrar av samtidigheter i *Den skeva platsen*, och bryggorna korsar tid och rum. Det är utan tvivel dock en nackdel att de samtidigt skildrade människorna i Pascual Söderbaums europeiskt

polyfona roman knappast känner tillhörighet till samma gemenskap. Tillhörighetskänsla är inget krav enligt Andersons definition, men bristen på densamma hos romanernas karaktärer är en hämsko för framväxten av den europeiska föreställda gemenskapen.

Den skeva platsen tycks konstruera en europeisk topografi, och samtidigheterna kopplar samman romanen och får den att hålla ihop. En känsla av tillhörighet till en europeisk gemenskap saknas dock, vilket är en hämsko för den roman som i övrigt framstår som närmast att skildra en tydligt och sant europeisk gemenskap. Med det sagt visar alla hittills analyserade romaner, med exempel från de fyra studerade författarna, att de föreställda gemenskaper som iscensätts överskrider de nationellt definierande gränser som Anderson identifierar i artonhundratalsromanen. Något verkar ha skett i den samtida europeiska litteratur som studeras, även om integrationen ej är fullbordad.

Gemenskapsnivåerna varierar

De studerade romanerna överskrider en strikt nationellt föreställd gemenskap. Samtidigt finns det i flera av dem exempel på hur föreställningen av den europeiska gemenskapen även inom en och samma roman kan ta olika form. Hos Melinescu är de olika nivåerna ofta distinkta. Gemenskapen är tydlig, och emellanåt snarare lokal än nationell. Vi följer berättaren till mormoderns by och hotellrummet i Schweiz i en roman som *Mamma som Gud*; vi får lära oss om den klaustrofobiska världen bakom järnridån i *Hemma utomlands*. Redan titeln på *Hemma utomlands* indikerar dock ett samspel mellan de olika nivåerna. Med jämna mellanrum dyker symboler och tematik upp som tycks vidga narrativet och bidra till en spricka i det litterära rummet. Hos Kallifatides växlar gemenskapens storlek frekvent, bland annat i *Med sina läppars svalka*, där narrativet går från att följa livet i en avskärmad, liten grekisk by där föga av världen gör sig påmind, till flykten på en färja till Australien där hela Europa framställs som en enhet. Oaktat detta är det tydligt att de studerade exemplen av samtida, svenskspråkig europeisk litteratur skildrar en gemenskapsnivå som överskrider den nationella som romanerna iscensatte under 1800-talet. Bryggor skapas genom tid och rum över den europeiska kontinenten. Professor Edward Ousselin menar att Europa bör förstås som en litterär uppfinning och att vägen mot en europeisk gemenskap går via litterära verk.⁴⁴ MacKay hävdar att ingen litterär form har tydligare kopplingar till den föreställda gemenskapen än romanen. Ousselin och MacKay antyder romanens möjlighet för en europeisk föreställd gemenskap. De studerade romanerna tycks stödja denna tes: föreställda gemenskaper skildras som spränger nationens ramar och referenspunkten för den utvidgade gemenskapen är ofta av europeiskt slag, något som i sin tur på sikt leder mot en stärkt föreställd europeisk gemenskap.

2.2 Att känna sig som europé – då, nu och i framtiden

En föreställd gemenskap kräver dock en gemensam identitet. Bottici och Challand konstaterar till och med att den gemensamma identiteten blir än viktigare när den föreställda gemenskapen blir så komplex som den europeiska. Frågan är dock vari denna identitet består. Växer den fram idag, eller har den alltid

---

⁴⁴ Edward Ousselin, *The invention of Europe in French literature and film*, 1. uppl. (New York: Palgrave Macmillan, 2009), s. 151.

funnits? Bygger den på att minnas en gemensam historia eller att gå vidare från historien för att skapa en gemensam framtid? Det är här relevant att återvända till den uppdelning som inledningsvis gjordes mellan å ena sidan Kallifatides och Melinescu och å andra sidan Pascual Söderbaum och Combüchen. De förstnämnda uppehåller sig vid den långa, europeiska historien, vid de antika urmyterna och behovet av att minnas. Synen på den europeiska identiteten tycks vara essentiell. Hos Pascual Söderbaum och Combüchen är minnet mer komplext. Förvisso behöver vissa saker kommas ihåg, men man behöver också glömma och gå vidare. Historien är för tung; det är bättre att skapa en gemensam framtid. Pascual Söderbaum och Combüchen, vars romaner sällan lämnar de europeiska nittonhundra- och tvåtusentalen, verkar i huvudsak skildra en performativ syn på europeisk identitet. Frågan nu är vad som ska minnas, vad som ska glömmas, och hur hågkomsten egentligen ska gå till.

2.2.1 Europa: att minnas och att glömma

Det kollektiva minnet och den kollektiva glömskan påverkar hur grupper ser på sig själva. När kollektiva minnen i minnesmiljön organiseras till historiska minnesplatser skapas viktiga symboler som pekar mot den gemensamma identiteten och traditionen, gruppens kulturella beständighet över tid trots förändrade betingelser. Minnesplatser blir till gemensamma referensramar som för samman individer i kollektiva gemenskaper. Nora visar på hur exempelvis trikoloren enar den franska nationen som föreställd gemenskap och identitet. I takt med att den europeiska integrationen fortgår och EU upptar fler kännetecken av en nation uppstår tendenser till gemensamma kollektiva minnen och minnesplatser. Den omförhandling som växelspelet mellan hågkomst och glömska innebär kan visa på definierande drag i en kollektiv europeisk identitet. Flera av de studerade författarna tematiserar hågkomst och glömska i sina verk. Hållner konstaterar exempelvis att minnet återkommer ”som en röd tråd” i Combüchens romaner.⁴⁵ Att studera hågkomst och glömska blir på så vis ett sätt att närma sig frågan om hur den europeiska identiteten på dess mest fundamentala nivå är strukturerad: en identitet ur viljan att enade gå vidare från det mörka förflutna, eller en identitet ur den gemensamma historien.

Glömma – ett sätt att gå vidare

Den schematiska uppdelningen av de fyra författarna i två kategorier återkommer i synen på hågkomst och glömska. Hos Melinescu och Kallifatides är kampen mot glömskan ett genomgående tema. Man skriver för att bevara minnen, besegra glömskan och föra vidare traditioner till kommande generationer. Den tyske romanisten Ernst Robert Curtius har konstaterat att ”individens medvetenhet om sin identitet höjd över all förändring vilar på minnet. Den litterära traditionen är det medium med vilken den europeiska andan bevarar sin identitet genom årtusendena.”⁴⁶ Därmed verkar de två författarna eniga. Litteraturen är för dem ett minnesförmedlarmedium. Hos Pascual Söderbaum och Combüchen, däremot, spelar glömskan en central roll. De kontrasterar behovet av att minnas med behovet av att

---

⁴⁵ Hållner 2009, s. 29.

⁴⁶ Ernst Robert Curtius, *European literature and the Latin Middle Ages* (New Jersey: Princeton, 2013), s. 395. *Egen översättning.*

glömma, den glömska Renan såg som central i byggandet av en gemensam identitet. Att glömma kan vara ett sätt att gå vidare, att överbrygga delningar av den gemensamma identiteten.

Kontrasten mellan behovet av att minnas och att glömma skildras berättartekniskt i Combüchens roman *Spill*, som är en brevväxling mellan berättaren, en författare bosatt i Lund, och läsaren Hedwig Langmark, en pensionär bosatt i Spanien. Brevväxlingen inleds när Hedwig identifierar ett fotografi beskrivet i en av författarens böcker som en bild på hennes familj utanför barndoms hemmet. Hedwigs brev varvas med berättarens reflektioner över deras innehåll, vilket gör att berättarens brev svar bara framkommer indirekt. Ändå är det tydligt att Hedwig och berättaren ser olika på hågkomst. Som baksidestexten konstaterar: ”mellan författaren och den gamla Hedda råder det dragkamp om mening. Författaren förälskar sig i dåtid och det som inte blev, Hedda intresserar sig för nuet som är.”⁴⁷ Hedda (smeknamn för Hedwig) vill glömma och fokusera på nuet och framtiden från pensionärsbostaden i Spanien, medan berättaren vill minnas och enbart, till Hedwigs förtret, intresserar sig för Hedwigs uppväxt i Lund under trettioalet. Hedwig skriver på en gammal dator men vill prata om samtiden, berättaren googlar frenetiskt om dåtiden. Hedwig tar avstånd från släktforskning, som berättaren därför sköter åt henne. Författaren vill minnas en nationell eller snudd på lokal Lundagemenskap i ett svunnet trettioal, Hedwig vill glömma och träda in i den europeiska gemenskapen och samtiden.⁴⁸

En liknande konflikt finns i *Den skeva platsen*. Där är den dock framträdande hos berättaren själv. Å ena sidan drivs romanen av berättarens efterforskningar om sin familjs och kontinents mörka 1900-talshistoria. Dessa efterforskningar tar emellanåt konkret form med arkivmaterial, historiska dokument och brev som citeras i sin helhet. Å andra sidan vill berättaren lösgöra sig från sina traumatiska minnen, för att inte föra vidare ”så mycket oförklarlig och oförklarad sorg” till sitt barn.⁴⁹ I en drabbande uppgörelse med fädernets mörka historia konstaterar berättaren (i du-form till sig själv):

Det är som om du inte ville smitta, du önskar du kunde hålla detta avstånd från dem för alltid, kapa dem fria från dig, du önskar att hon, din lilla flicka, vore en gren i ett annat träd (*Baum*) än ditt, *Du skall icke tillbedja sådana, ej heller tjäna dem; ty jag, Herren, din Gud, är en nitälskande Gud, som hemsöker fädernas missgärning på barn och efterkommande i tredje och fjärde led, när man batar mig.*⁵⁰

Berättaren tror inte att farfadern hatade Gud. Däremot menar hon att släkten präglats av hat, eftersom alla från farfadern och nedåt tjänat Hitler. Att hylla och tjäna Hitler jämförs med brottet mot Guds andra bud, och leder till en arvssynd som berättaren är orolig ska drabba hennes dotter som är efterkommande i fjärde led. Därför går hon så långt som att önska att hon kunde kapa grenen till maken och dottern, utradera minnet av släkten och till och med sig själv. Ett större brott mot behovet att minnas än att vilja utrota ”smittan” och därmed sig själv från släkthistorien kan knappast tänkas.

Glömskan knyter också an till den performativa identiteten. Sidonie och Nathalie är i

⁴⁷ Combüchen 2010, baksidestext.

⁴⁸ Combüchen 2010, ss. 95, 124 & 172. Hedwig beskriver vid ett tillfälle sin stora barndomsidol skådespelerskan Fräulein Else som en ”Europé” med stort E, en accentuering som pekar på karaktärens vurm för Europa.

⁴⁹ Pascual Söderbaum 2016, s. 42.

⁵⁰ Pascual Söderbaum 2016, s. 262. Texten som kursiveras kommer från Guds andra budord, Andra mosebok 20:5.

Combüchens roman på ytan varandras totala motsatser. Aldrig knyts de närmare varandra under den gemensamma flykten, utan så fort de ges chansen glider de ifrån varandra. Sidonie vill anpassa sig, leva ett kosmopolitiskt liv, lära sig nya språk och låta språket konvergera mot ett, europeiskt. Därför betonar hon glömskan som väg framåt. Nathalie vill inledningsvis minnas, vägrar lära sig det nya språket eller anpassa sig till den nya kontexten och vredgas över Sidonies anpassningsvilja. Dock tvingas även Nathalie med tiden börja uppskatta glömskan. Hon inser nämligen att även om gemensamma minnen inte hade åstadkommit någon gemenskap dem emellan har gemensamma, betungande minnen för den som menar att identiteten bör framträda ur det moderna och framtida liten eller ingen relevans. De kan lika gärna glömmas bort, eftersom den mörka historien ändå är passé. Denna syn har tagit över när hon träffar sin nya make, norrmannen Vegard. Under andra världskriget förlorade Nathalie sin man och tre barn. Hon bär på oerhört tunga minnen som knappt kan förmedlas, men hon och Vegard förenas ändå, för han har genomlevt minst lika vedervärdiga händelser i naziokuperade Norge:

Det enda de kunde, var att fortsätta från där, utan att orda så mycket om det och när de efter några år fick ett barn hade de trott för mycket på tystnaden och beslutat att inte tynga henne med Europas historia. Den tiden var ju passerad.⁵¹

Nathalie och Vegard har trauman som överskrider det som går att beskriva med ord, än mindre förmedla till en kommande generation. Därför bestämmer de, en fransyska och en norrman som träffas i Sverige, att bortse från Europas mörka historia för att fortsätta framåt via den kommande generationens glömska mot en gemensam europeisk framtid. Inga minnen ska föras vidare till dottern: ”Historien skulle börja med henne.”⁵² För berättaren i *Den skeva platsen* liksom för Nathalie i *Sidonie & Nathalie* blir den medvetna glömskan, brottet i minnesförmedlingen mellan generationer, ett sätt att låta nästa generation börja om från början. En gemensam identitet i en föreställd europeisk gemenskap hotas av en betungande europeisk historia. Glömskan leder mot en gemensam europeisk framtid.

Barbariet börjar med glömskan

På ett övergripande plan är det logiskt att Pascual Söderbaum och Combüchen lägger vikt vid glömskan medan Melinescu och Kallifatides fokuserar på hågkomsten. För de förra handlar det om att lämna bakom sig mörka och i vissa fall traumatiska nittonhundratalsminnen som sår split i gemenskaper, splittrar familjer (som i *Den skeva platsen*) och har lett till miljoners människors död. För de senare handlar det om att tradera myter och traditioner som ses som viktiga för kultur och identitet och som har potential att förena. Combüchen och Pascual Söderbaum växlar mellan 1900-talets mörka diktaturer och samtiden, medan Melinescu och Kallifatides rör sig ohindrat genom tid och rum. Antiken med dess myter är värda att minnas, nittonhundratalets mörker bör glömmas. Även då Melinescu och Kallifatides lyfter behovet av att glömma handlar det om att lämna mörka nittonhundratalsminnen bakom sig.

På ett plan skildras dock behovet av att minnas även i *Den skeva platsen*. I romanen infogas flera organiserade minnesplatser, såsom dagböcker och brev, i narrativet. Samtidigt som romanen med styrka

---

⁵¹ Combüchen, 2017, ss. 212 & 237.

⁵² Combüchen 2017, s. 24.

ger uttryck för behovet av att glömma innebär de infogade minnesplatserna i sig en hågkomst-tematisering. De trettonde och nittonde kapitlen är utdrag ur Friedel Bohny-Reiters dagbok, och det tjugoförsta från Charles Haywood Damerons brev till sina föräldrar efter krigsslutet.⁵³ De citerade utdragen beskriver några av de grävsta övergreppen från Nazitysklands sida. Charles brev skildrar sakligt hur säkerligen tjuo- och förmodligen uppemot sextiotusen personer avlivades i Nazitysklands eutanasi-program på slott Hartheim. Friedel skildrar hur nazister för bort vilt kämpande judar från interneringslägret i södra Frankrike mot koncentrationsläger i Polen. Genom att infoga dylika dokument konstruerar Pascual Söderbaum minnesplatser i kamp mot glömskan. Charles brev skildrar dessutom hur nazisterna försökt städa undan spåren av vad slottet egentligen användes till. Efter kriget framstår eutanasi-programmen som makabra, vilket till och med nazister inser. Charles brev motverkar den glömska som nazisterna eftersträvar. Genom dylika minnesplatser omöjliggörs glömskan. *Den skeva platsen* gör på så vis frågan om minne och glömska till en konflikt i sig, och det är rimligt att dra slutsatsen att romanen ser såväl minne som glömska som väsentligt ur ett identitetsperspektiv.

Hos Melinescu och Kallifatides skildras dock det långa minnet som en positiv tillgång i allmänhet. I flertalet av deras romaner sker en omförhandling och påbyggnad av antika myter och berättelser. Hos Kallifatides tematiseras dessutom hågkomsten i sig. I flera fall görs själva den litterära aktiviteten till en kamp för att motverka glömskan. I *Det gångna är inte en dröm* visar redan titeln på det gångnas betydelse. Sannolikt anspelar titeln på Aksel Sandemoses roman *Det svundne er en drom* (1944). Kallifatides skriver i *Ännu ett liv* att Sandemose vunnit Kallifatides hjärta och hjärna.⁵⁴ I det här invänder han dock redan i titeln, med negationen som markering. Invändningen understryks med starka ord av romanens berättare: "[litteraturens] uppgift är att rädda livet från glömskan."⁵⁵ Berättaren i *Mödrar och söner* säger på samma tema att "det förflutna är allt vi har", och frågar sig hur man kan "leva ett fullvärdigt liv utan mänsklighetens skugga bakom ryggen."⁵⁶ I *En kvinna att älska* görs hågkomsten till och med till en nödvändighet: "alla måste vi tacka dem som inte glömmet."⁵⁷ Uppmaningen går inte att komma ifrån: kravet på att visa tacksamhet för hågkomsten åläggs *alla*. I *Med sina läppars svalka*, slutligen, görs hågkomsten till en central grekisk värdering, när en patriotisk dikt från resningen mot turkarna 1821 citeras: "En sak är vi mycket bra på: Vi glömmet inte lätt. Barbariet börjar med glömskan."⁵⁸ Behovet av att minnas är mångfacetterat. Det är frågan om meningsskapande, såsom det formuleras i *Mödrar och söner*. Det är frågan om att minnas sin historia och att hjälpa varandra att komma ihåg, såsom det formuleras i *En kvinna att älska*. Det är frågan om att motverka barbariet i *Med sina läppars svalka* och det är till och med frågan om att rädda livet, som det formuleras i *Det gångna är inte en dröm*. Hågkomsten är för Theodor Kallifatides ingen trivial sak.

---

⁵³ Pascual Söderbaum 2016, ss. 147, 275 & 305.

⁵⁴ Kallifatides 2017, s. 13.

⁵⁵ Theodor Kallifatides, *Det gångna är inte en dröm* (Stockholm: Bonnier, 2010), s. 204.

⁵⁶ Theodor Kallifatides, *Mödrar och söner* (Stockholm: Bonnier, 2007), ss. 15-16.

⁵⁷ Theodor Kallifatides, *En kvinna att älska* (Stockholm: Bonnier, 2003), s. 53.

⁵⁸ Kallifatides 2014, s. 37.

Hågkomstens betydelse är central också hos Melinescu, även om temat skildras med en större komplexitet. Hågkomstssynerna kopplas nämligen samman med karaktärernas respektive personlighet, och i kontrasten dem emellan uppstår hågkomststematiseringens komplexitet. Berättaren själv, vars ideliga fokus i bägge romanerna på uppväxten i Rumänien i sig accentuerar minnestematiken, uppehåller sig ofta vid konstruerade minnesplatser såsom statyer. I *Mamma som Gud* konstaterar berättaren att ”istället för att söka hjälp hos människor vände jag mig till stadens statyer. [...] Bland Stockholms statyer älskade jag nu en Carolus med svärd i handen och denne Carolus med blomma i handen. Två riktiga män från andra tider.”⁵⁹ Berättaren söker stöd genom att vända sig till historiska män som genom statyer blivit minnesplatser. Statyerna väcker liv i förenande historiska minnen. För berättaren blir, exempelvis, Linnés bronsblomma en symbol för berättarens födelse ”i en hemsk historisk tid, när Europa härjades av krig, men också in i det eviga ljuset.”⁶⁰ Minnesplatserna förenar Europa i tid och rum: Linnés staty för samman det europeiska mörkret och ljuset. Den förenande funktionen symboliseras i *Hemma utomlands*, där en stor del av narrativet följer en av de män hon lärt sig älska, ”Carolus med svärd i handen”, det vill säga Karl XII, på hans vistelse i Östeuropa. Med värme skildrar berättaren hur skolbarn vajar med svenska flaggor på den rumänska landsbygden under årsjubileet av kungens ritt genom Östeuropa, liksom hur rättrogen han var under kalabaliken i Bender. För berättaren är minnesplatsen således central. Modern, däremot, avfärdar den totalt i *Mamma som Gud*. Hon vägrar läsa en rad av sin dotter, för skrivande i synnerhet och minnesplatskonstruktion i allmänhet dödar enligt henne minnet. Ord måste spridas och upprepas högt, för att väcka hänförelse, sinnesspänning och befrielse till liv. Minnesplatsen dödar minnet. På så vis märks det att modern är mormoderns dotter: mormodern lever rotad i sin lokala gemenskap i enlighet med kollektiva minnen, riter, myter, traditioner och seder som spänner över tusentals år. På mödernet betonas behovet av att minnas, i synnerhet genom kollektiva minnen. Farmodern, å andra sidan, föredrar att undandra sig minnena och uppmuntrar berättaren att glömma. Hon lever i samtiden, tror att alla människor får nya rötter varje dag och att inget är beständigt. Hon vägrar också berätta om sin uppväxt i Rumäniens tyska delar innan hon adopterades till en familj i Bukarest. Farmodern lever i samtiden, utan myter och uppmanar att glömma; mormodern lever traditionellt, och lever för att repetera myter och minnen.⁶¹ Berättaren, modern och mormodern minns medan farmodern som ensam gestalt vill glömma. Det som således framträder är en komplex syn på hågkomst där majoriteten betonar hågkomstens vikt. Värt i sammanhanget att nämna är också att mödernet, som gärna minns, stammar från en stolt grekisk ätt med anor från amasonernas matriarkat, medan farmodern, som vill glömma, härstammar från en tysk-rumänsk familj som stod på Hitlers sida. Att glömma blir för fädernet att gå vidare, men för mödernet blir det som hos Kallifatides en anstiftan till barbari. Konflikten påminner om skillnaden mellan de två grupper som författarna visats kunna kategoriseras i.

---

⁵⁹ Melinescu 2010, s. 21f.

⁶⁰ Melinescu 2010, s. 22.

⁶¹ Melinescu 2010, ss. 57, 106 & 114.

Kallifatides menar att glömskan leder till barbari, Melinescu instämmer men ger prov på större komplexitet. När det kommer till hågkomsten av de döda är författarna dock eniga. Båda belyser ritens betydelse när det gäller ens förfäder. När de döda blir minnesplatser, eller än värre ej ens det, förlorar minnena mening. I Kallifatides *En kvinna att älska* konstaterar berättaren att ”det gäller att finna ritualerna som gör döden tillgänglig. Vi håller på att glömma den konsten.”⁶² För berättaren i *Mamma som Gud* var döden tidigare ”ett slags odödlighet, ett sätt att överleva tiden. Civilisationernas förvandling till minnet av dem, till minne, en form av vara bortom materien.” Med Hitlers och Stalins kultur förändrades dock detta: kyrkogårdarna blev vandaliserade och ”världen började allt mer likna ett slakthus och en bordell.”⁶³ När döden blir en minnesplats, eller än värre en vandaliserad minnesplats, då förlorar minnena mening och världen blir en bordell. Hågkomst är ett tecken på civilisation. Att högtidlighålla odödligheten är ett sätt att bevara värdighet och mening. Gravstensvandaliseringen hos Melinescu utgör en avart av Renans tankar om vikten av att glömma, och klagomålet över hur man glömt de döda liknar det som Nora beskrev som avritualiseringen av världen. Här töms inte bara minnesplatserna på mening, utan rent konkret på uttryck. Vandaliserade gravstenar utgör den ultimata meningsdöden: inte ens minnesplatserna finns kvar i Hitlers och Stalins barbariska civilisation.

Omförhandling av europeiska minnen – vägen mot en europeisk identitet?

Kontrasten mellan å ena sidan Kallifatides krigsförklaring mot glömskan och å andra sidan Pascual Söderbaums vilja att kapa grenen till dottern för att förhindra den påstådda nazistiska arvssynden är påtaglig. Medan Nathalie i *Sidonie & Nathalie* och berättaren i *Den skeva platsen* för en kamp för att glömma och gå vidare för Kallifatides en kamp mot glömskan, en kamp som definierar den litterära aktiviteten. Frågan är dock vad de olika synerna på minne och glömska hos å ena sidan Kallifatides och Melinescu och å andra sidan Pascual Söderbaum och Combüchen säger om synen på europeisk identitet. Det är inte givet att svaret är detsamma för alla. För Hedwig Langmark är viljan att glömma samtidigt en vilja att ta plats i samtiden, att leva i nuet och åtnjuta den föreställda europeiska gemenskapens frukter. Samma tendens förekommer även i Combüchens *En simtur i sundet*, som accentuerar glömskan som ett sätt att leva i nuet, utan att belastas med det betungande förflutna: ”Också jag som trodde att jag aldrig lever i nuet märker att jag gör det när jag glömmet.”⁶⁴

För berättaren i *Den skeva platsen* är viljan att glömma en vilja att lämna den mörka historien bakom sig för att friskriven från den nazistiska arvssynden kunna njuta av den europeiska friheten. Från den utsattes perspektiv, i *Sidonie & Nathalie*, är viljan att glömma ett försök att inte tynga Europas framtid med dess historia, en strävan efter den europeiska friheten från motsatt horisont. I likhet med Renan verkar Sidonie och Nathalie, liksom berättaren i *Den skeva platsen*, argumentera för att glömskan kan föra en närmare en gemensam, europeisk framtid. Hos Kallifatides är däremot hågkomsten en vilja

---

⁶² Kallifatides 2003, s. 73.

⁶³ Melinescu 2010, ss. 197-198.

⁶⁴ Sigrid Combüchen, *En simtur i sundet* (Stockholm: Norstedts, 2003), s. 70.

att föra med sig det antika arvet in i den samtida, europeiska gemenskapen, en strävan efter att bevara de europeiska myterna och minnena i en modern kontext. Kallifatides hågkomst har sin like i berättarens moderne i *Mamma som Gud*, där betydelsen av att föra vidare släktens och gemenskapens kollektiva minnen betonas. Sammantaget tangerar viljan att glömma hos Combüchen och Pascual Söderbaum tankarna från Renan om glömskans roll i byggandet av identiteten, samtidigt som hågkomsten hos Kallifatides och Melinescu tangerar Botticis och Challands tankar om vikten av det gemensamma minnet i konstruktionen av identiteten. Som analysen har visat finns det dock drag av behovet av och viljan att minnas även hos Pascual Söderbaum, och medan Melinescu visar på en komplexitet i hågkomstssynen kan det till och med för Kallifatides berättare heta att ”för de flesta av oss [...] är glömskan priset för att gå vidare,” eller att ”glömskan är en del av livet.”⁶⁵ En viktig slutsats är således att växelförhållandet mellan hågkomst och glömska pekar framåt mot en gemensam identitet. Ett europeiskt minne och en europeisk glömska, eller med andra ord europeiska omförhandlingar av minnen och i slutändan europeiska minnesplatser, pekar framåt mot en gemensam europeisk identitet.

2.2.2 En gemensam europeisk identitet – introduktionsexempel

Fransyskan Nathalie Julienne Dolores Drieu de Vence är i Combüchens *Sidonie & Nathalie* på flykt från det förgörande andra världskriget till tryggheten och säkerheten i det fjärran Sverige. Hon befinner sig på mark där hon aldrig tidigare satt sin fot, men är ändå inte vilse. Hon kan nämligen något om svensk geografi och är ”stolt att känna vattenvägarna, att trä upp kunskap medan hon bara satt. Referensramen är ett träd, man sitter under det och räcker upp en hand och plockar.”⁶⁶ Den kollektiva referensramen, den gemensamma identitetens förståelsehorisont, är det träd en gemenskap sitter under, varur man kan plocka frukt som de övriga känner igen. Den bygger på det kollektiva minnet (det som finns i den gemensamma minnesmiljön), gemensamma minnesplatser (symboliskt laddade platser i den gemensamma historien) och omförhandlingen däremellan. Den bygger i grunden på kunskap om vem man är och varifrån man kommer. Med andra ord, historia.

Referensramen är dock bara kollektiv om den fungerar som en brygga mellan gemenskapens medlemmar. Nathalies reskamrat Sidonie Hildegard Brüthardt från elsassiska Colmar känner inte till något om den svenska geografien, för övrigt inget om geografi över huvud taget. Nathalie tvingas efter hand konstatera att kartan i Sverige har blivit vit – att hon inte längre känner igen sig – men för Sidonie hade kartan tiden varit vit från första början. När de passerade Köln och Rhen hade Nathalie pekat på floden och sagt ”detta är Rhen”. ’Jaha’, hade Sidonie sagt. Hon var obildad. Hon var obildad för hon var ointresserad av sådant.” Det är till och med snäppet värre:

---

⁶⁵ Kallifatides 2007, s. 81; Kallifatides 2017, s. 100.

⁶⁶ Combüchen 2017, s. 79.

[Sidonie] hade ingen referensram och missförstod vad Nathalie sade och förstod aldrig vad hon refererade till. Alltså det enklaste gemensamma som människor känner till: tidningsnyheter, allmänbildning. Hon hade inte ens vetat att Kölnerdomen existerar. Jaha, hade hon sagt.⁶⁷

Sidonie och Nathalie missförstår ständigt varandra, för de delar inte referensram. De är fundamentalt olika och ändå härstammar de från samma land i samma tid. Sidonie har dock en annan styrka, som inte Nathalie besitter. De befinner sig i främmande land, och ingen av dem behärskar det svenska språket. Nathalie är bortkommen, men Sidonie anpassar sig snabbt. Alla språk hon snabbt lärt sig behärska konvergerar mot ett europeiskt språk som till och med konduktör Torsten Jönsson från Limhamn förstår: ”en lång stund berättade Sidonie på flera språk som liknade hans, eller konvergerade mot det på något sätt.” Hon kunde ”snabbt suga upp ett främmande språk [...] I gengäld hade hon ingen aning om var de var, vilka länder som gränsade till andra, eller historia. Vad spelade det för roll, tyckte hon.”⁶⁸ I Nathalies värld går det knappt att tala med någon som vare sig har allmänbildning eller bryr sig om historia. Sidonie ser å andra sidan det som oviktigt. Hon är obildad, för hon är ointresserad. Hon anpassar sig till nya omständigheter och låter språket utvecklas mot ett europeiskt. Konflikten mellan Nathalie och Sidonie kan ses som en mellan en essentiell och en performativ europeisk identitet.

Oavsett om den europeiska identiteten är essentiell eller performativ utgörs den inte av blott ett minne, en myt eller en värdering. Identiteten har utvecklats ur eller skapas framåt av olika processer, värderingar, kulturer och religiösa åskådningar, liksom Le Goff accentuerar processen från mångfald till enhet. I strävan efter att studera den essentiella kontra den performativa synen på identitet, och hur det kollektiva minnet, minnesplatsen och glömskan bidrar till dess utveckling, kommer tre myter att studeras. Myterna – den antika urmyten, den negativa grundmyten och myten om den förenade mångfalden – har valts ut eftersom romanerna visat sig skildra dem med engagemang och känsla, vilket enligt Bottici och Challand definierar en politisk myt: ett gemensamt minne som manar till handling.⁶⁹

2.2.3 Europa och den antika urmyten

Antiken med dess idéarv påverkar ännu den europeiska kulturen och identiteten. Hos Kallifatides och Melinescu spelar det antika arvet en central roll, medan det är frånvarande hos Pascual Söderbaum. Enda möjliga undantaget är en tysk nazist som analyserar samtiden med hjälp av germanska folksagor såsom Nibelungen, Eddan och de fornnordiska sagorna.⁷⁰ Det är värt att notera att den enda folkloristiska kopplingen i *Den skeva platsen* görs mellan en tysk nazist och fornnordisk mytologi.

Hos Melinescu flätas företrädesvis romerska myter och berättelser in i narrativet som symboler och teman. I *Mamma som Gud* får antikens myter en central roll efter det att berättarens barndomskärlek

---

⁶⁷ Combüchen 2017, ss. 68-69.

⁶⁸ Combüchen 2017, ss. 68 & 75.

⁶⁹ En myt som har utelämnats är kristendomen. Det är ett intressant objekt för framtida studier. Här har det dock valts bort av utrymmesskäl, och eftersom antiken, nittonhundratalet och den förenade mångfalden får centralare plats i de studerade romanerna. Det finns romaner där kristendomen är viktig, men de myter som har valts ut är genomgående i flertalet.

⁷⁰ Pascual Söderbaum 2016, s. 30.

Feffe ger henne en bok, ”en komparativ studie om europeiska myter och sagor.”⁷¹ I både *Hemma utomlands* och *Mamma som Gud* spelar den romerske poeten Ovidius en central roll, och myten om Pyramus och Thisbe som berättad i Ovidius *Metamorfoser* tematiseras i *Mamma som Gud* på ett sätt som, vilket vi kommer att se, manar till handling. Ovidius är viktig även hos Kallifatides. I *Vänner och älskare* är huvudkaraktärens älskare döpt efter Ovidius fru, och härstammar från den rumänska ort till vilken Ovidius skickades i exil. *Brev till min dotter* består av fiktiva brev från Ovidius till sin dotter under hans ofrivilliga exil. I romanen förekommer till och med verser från några av de verk av Ovidius som gått förlorade, vilket innebär att Kallifatides skriver in sig själv i den ovidianska traditionen. På så vis förenar Ovidius Melinescus och Kallifatides verk som en central gestalt. *Brev till min dotter* är dock inte den enda av Kallifatides romaner där han utgått från eller skrivit om antika urmyter. *Herakles* återberättar den grekiske hjälten liv, och *Slaget om Troja* är en romanbearbetning av Homeros *Iliaden*. Den antika urmyten är hos Melinescu och Kallifatides inte bara stundtals återkommande symboler, som skildringen av myten om Herkules och Omfale i Combüchens *En simtur i sundet*, utan centrala tematiska element, och som exemplen från Kallifatides visar, emellanåt själva romanernas grundteman.

Första typen: det antika arvet i det kollektiva minnet

De antika urmyterna tycks ta tre huvudsakliga former i de analyserade verken. Den första typen består av skildringar där det antika arvet är närvarande i det kollektiva minnet. Kollektiva minnen som är närvarande i minnesmiljön beskrivs inte som distanserade och avslutade utan aktivt närvarande i den samtida vardagen. Ritualer, talesätt, myter och berättelser från antiken figurerar fortfarande i samtiden som allmänna, gemensamma referensramar som påverkar hur människor tänker, kommunicerar och agerar. Detta förekommer ofta i Melinescus romaner.

I Melinescus *Mamma som Gud* minns berättaren, som har flyttat till Sverige, tillbaka på barndomen och uppväxten i Rumänien. Den präglades av tre inflytelserika mödrar: modern, mormodern och farmodern. På modernet kommer berättaren från en lång tradition av silkesmaskodling, och det tycks som om silkesvävens trådar för vidare de antika myterna till nya generationer. Antiken är högeligen närvarande i mormoderns liv. Faktum är att hon till och med har byggt sin bakugn ovanpå resterna av ett romerskt altare, en bakugn som förser familjen med nybakat bröd, som motverkar svält och som med tiden blivit en del av morfaderns egen kropp.⁷² Symboliken är tydlig: familjegemenskapens fundament vilar på romersk grund. Det innebär förvisso inte att mormodern identifierar sig som europé. Hon lämnar nästan aldrig sin by, utan nöjer sig med att ta hand om sina silkesmaskar och mullbärsträd. När berättaren besöker mormodern smalnar världen av. Byn beskrivs som en avlägsen dröm där tiden har stannat, och man kommer dit genom att rida barbacka med Karpaternas snörika toppar som vy. Mormoderns bröd och morfaderns kropp baseras på resterna av ett romerskt altare, men världen befinner sig på behörigt avstånd. Den gemenskap som mormodern är del av är inte

---

⁷¹ Melinescu 2010, s. 75.

⁷² Melinescu 2010, s. 106.

mycket större än byn. Berättaren konstaterar till och med att hon ”levde utanför språket och struntade i det. [...] Om jag försökte berätta lite om vår tid och vårt sociala språk brukade mormor klippa av: – Nu räcker det.”⁷³ Mormodern behärskar inte ens det nationella språket. Den föreställda gemenskapen är knappast större än lokalsamhället, och livet pågår i det nära och lilla. Hon lever ett traditionellt, rituellt och mytiskt inspirerat liv, men traditionerna, riterna och myterna bidrar i sig inte till att närma sig det europeiska. Det antika arvet är en närvarande del i minnesmiljön, själva mödernets fundament, men för att fungera som fundament för en europeisk identitet måste det till något mer.

Jämfört med mormodern har berättarens generation fortskridit. Det går förvisso, åtminstone under berättarens uppväxt, inte att tala om en överbryggande europeisk identitet, eftersom berättaren är uppvuxen bakom järnridån. Däremot är det antika arvet av annat slag, och de antika urmyterna engagerar och manar till handling. De är fortfarande en del av minnesmiljön, ett kollektivt minne som håller samman gemenskapen, men de får människor att agera. Medan berättaren ännu är i mormoderns by skickar farmodern Ovidius *Metamorfoser* på posten. Boken tränger sig in i den lilla, snäva gemenskapen, och specifikt myten om Pyramus och Thisbe kommer i allt högre grad att integreras i narrativet. När berättaren om nätterna har svårt att sova läser hon Ovidius. Pyramus och Thisbe påminner berättaren om hennes kära Feffe i Bukarest, vilket innebär att myterna i tanken förenar skilda delar av nationen. Myten jämförs vidare med kärleken mellan kusinen Marian och hans älskade Nenna. När Marian återger myten för Nenna vägrar hon dock fly från det slutna Rumänien tillsammans med sin käresta. Berättaren blir mycket arg över Marians misstag som föranledde Nenna att bryta upp: han hade nämligen ”inte fattat någonting av våra hetsiga diskussioner om Ovidius metamorfoser. [...] Han hade inte förstått den poetiska sanningen.”⁷⁴ Det antika arvet, med Ovidius *Metamorfoser* i spetsen, har inte bara innebörd och symbolik att använda i samtiden, det har till och med möjlighet att påverka den. Myten får Marian och Nenna att göra slut, vilket gör att Marian själv får försöka fly till det fria Europa. Dessvärre misslyckas han och dör av försöket, men myten har manat till handling i Europas tecken. På så vis görs den antika myten om Pyramus och Thisbe till en politisk myt för en europeisk identitet.

Medan mormoderns gemenskap och identitet knappast överskrider den drömska byn får de antika myterna hos berättarens generation rollen som en politisk myt, antika myter som kan bidra till en stärkt europeisk identitet. I Melinescus andra roman, *Hemma utomlands*, används antika urmyter för att försöka överbrygga enskilda nationella identiteter och peka mot en gemensam. Den tredje delen inleds med att berättaren från sitt hem i Stockholm betraktar svalor som samlas på elledningen utanför fönstret under sensommarens sista dagar. Ladusvalorna får berättaren att minnas tillbaka på mormoderns hus, där det också fanns gott om svalor. Åsynen av den svenska ladusvalan minner om den rumänska, vars makt över mänsklig välfärd är hemlighetsfull. Var de övervintrar vet man inte, kanske i jorden eller på sjöbotten, men deras ”oskygghet och tillgivenhet till människor gör att de

---

⁷³ Melinescu 2010, s. 108.

⁷⁴ Melinescu 2010, s. 138. Enligt myten är mullbären mörka av blodet som skvätte på de vita bären när Pyramus och Thisbe tog sina liv. Det faktum att mullbär löper som röd tråd genom berättarens liv innebär att myten påverkar samtiden i dubbel bemärkelse.

fortfarande är sakrosankta fåglar,” enligt berättaren. För mormodern symboliserar de lycka och välgång, de räknar tiden åt människorna och tecknar ”bokstäver i luften, det var liksom ett språk som bönderna av tradition kunde tolka.”⁷⁵ Svalan utanför fönstret i höstmörkret är mer än en simpel fågel, det är en sakrosankt varelse som tecknar bokstäver i luften.

Än så länge är dock svalan en svala. I mormoderns värld, får man snart veta, är den något mer. Svalan är egentligen en flicka som genomgått metamorfos för att undslippa förtal. En exposé över svalmetamorfosen i antikens myter leder läsaren från den synske och blinde profeten Tiresias, via Hesiodos till Ovidius *Metamorfoser*. En förtalad jungfru blir, enligt mormor, ”en krigisk kvinna, en amason, klädd i manskläder, beredd att slåss och motstå världens fördomar. En dubbelkönad varelse.”⁷⁶ För att slippa undan grovt förtal kan den dubbelkönade varelsen förvandla sig till en svala. Mormodern överlever på så vis sin makes död genom att kämpa mot byns fördomar, anpassa sig till alla omständigheter, och agera ”precis som svalorna på elledningarna i vår tid.”⁷⁷ Antik mytologi genom Hesiodos och Ovidius kopplas på så vis samman med mormoderns tankar om ladusvalor, vilket berättaren kommer att tänka på en sensommardag i Sverige när svalorna samlas på elledningarna utanför fönstret. Berättaren tvingas konstatera att ”det är omöjligt att frigöra sig från det förflutnas bilder,” en insikt som bör ses i relation till Melinescus och Kallifatides syn på hågkomst.⁷⁸ Meningen torde gå att tolka på både individs- och samhällsnivå. Berättaren kan inte göra sig kvitt minnena från mormoderns hus, och samtidigt kan inte göra sig kvitt de romerska och grekiska myterna. De kommer till oss när vi som minst anar det, oavsett om vi befinner oss i en drömlig, avlägsen by vid Karpaternas fot eller i Stockholm en sensommardag när höstmörkret lägger sig. De bilder ur det förflutna man ej kan frigöra sig från överbryggas i *Hemma utomlands* avståndet mellan Stockholm och en rumänsk by och pekar på så vis mot en gemensam europeisk identitet.

Melinescus användning av antika myter som ännu inte har lämnat det kollektiva minnet närmar sig det som kallas ’longue durée’: tanken om den långa, historiska kontinuitetens processer i den europeiska kulturen från antiken till samtiden. Myter rör sig mellan stad och land, till och med mellan länder som i *Hemma utomlands*, men upphör inte att påverka samtiden och mana till handling. I både *Hemma utomlands* och *Mamma som Gud* spelar myterna som riter och symboler en aktiv roll i människors vardag. Samtidigt finns det tendenser, framförallt hos mormodern i bägge romanerna, till att den antika mytens plats i det kollektiva minnet också kan motverka en gemensam europeisk identitet. Mormoderns bakugn är byggd på ett romerskt altare, men byn är en dröm i de avlägsna Karpaterna. Det kollektiva minnets antika influenser är som starkast när gemenskapen som skildras är som snävast. Har detta någon koppling till det faktum att rumäner – liksom greker – enligt Eurobarometern i låg grad ser sig själva som européer?⁷⁹ Genom att överbrygga det strikt lokala läggs förvisso den potentiella grunden

---

⁷⁵ Melinescu 2003, s. 105.

⁷⁶ Melinescu 2003, s. 106.

⁷⁷ Melinescu 2003, s. 106.

⁷⁸ Melinescu 2003, s. 106.

⁷⁹ European Commission, *EU Citizenship*.

för en starkare europeisk identitet, men det sista steget verkar hos mormodern frånvarande. Möjligtvis skulle de antika myterna i mormoderns by kunna ses som en lodrät brygga mellan den rumänska byn och den romerska antiken, men ännu utan vågrät samhörighet mellan den rumänska byn och det europeiska rummet. Om det är fallet verkar tiden vara på Europas sida: i *Mamma som Gud* manar myterna mot det fria Europa och i *Hemma utomlands* för svalan samman Sverige och Rumänien.

Andra typen: det antika arvet i organiserade minnesplatser

I den andra typen av skildringar har det antika arvet blivit till organiserade minnesplatser i historien snarare än kollektiva minnen i minnesmiljön. När kollektiva minnen blir till minnesplatser sker något med historiesynen. Det inträffade får en tydlig avgränsning mot samtiden, vilket innebär en avritualisering liksom en utökad möjlighet att gemensamt fundera över det som har hänt. När antika myter är så varma i en gemenskaps kollektiva minne att det påverkar dess sätt att leva, tänka och agera kan den distans till det förflutna som gör en starkare identifikation möjlig vara svår att uppnå.⁸⁰

Anderson, när han studerar avritualiseringen av samtiden, konstaterar att det kollektiva minnet med starka mytiska inslag motverkar känslan av en större, nationell, eller för vårt vidkommande europeisk, gemenskap, en tendens vi bland annat kunnat se hos berättarens mormoder i *Mamma som Gud*. När det förflutna istället blir till historia, tappar det predestinerades karaktär och minnen organiseras blir identifikationen med den större gemenskapen enklare att uppnå.⁸¹ Hos Melinescu förekommer förvisso minnesplatser, vilket analysen av berättarens syn på Stockholms statyer visade, men de antika myterna blir sällan till minnesplatser utan snarare traderade, kollektiva minnen i minnesmiljön; inte minst för mormodern, där riterna och myterna i den rumänska byn ofta är starka. Hos Kallifatides blir i hög grad de antika myterna till minnesplatser, symboler att samlas kring i den framväxande gemenskapen.

Åtminstone tre av Kallifatides romaner är *i sig själva* minnesplatser. *Brev till min dotter* är ett fiktivt minnesdokument över Ovidius liv, *Herakles* gör den grekiske hjältens liv till en fiktiv minnesplats och *Slaget om Troja* är en parafrasering av Homeros *Iliaden* i en andra världskrigskontext. I den sistnämnda är ramberättelsen en grekisk by i april 1945. Engelska bomber faller över byn, och en skolklass tar skydd i en grotta. För att fördriva tiden bestämmer sig lärarinnan för att återberätta det hon minns ur *Iliaden*.

När jag var i er ålder och gick på gymnasiet kom en dag en gammal man till skolan och läste högt för oss ur *Iliaden*, som ni kanske har hört talas om. Den handlar om kriget mellan Troja, en stad på andra sidan Egeiska havet, och grekerna eller akajerna som de kallades på den tiden. Den här mannen som kom till oss var en yrkesuppläsare, en rapsod. Han åkte runt till skolorna, talade om Homeros som har skrivit *Iliaden* och *Odysseen* och läste något avsnitt högt. Så lär den blinde Homeros också ha gjort. Han reste från stad till stad och deklamerade sina dikter och folk gick man ur huse för att lyssna på honom. Så jag tänkte att jag kan göra samma sak. Jag berättar *Iliaden* ur minnet så länge vi sitter här. Vi har nog inte så mycket annat att göra.⁸²

⁸⁰ Detta motsvarar, för att återkoppla till teoridelen, den minnesmässiga uppdelningen mellan Öst- och Västeuropa, där de starkt närvarande östeuropeiska historiska händelserna från Sovjetunionen och kommunismen kan göra identifikation med europeiska minnen som andra världskriget och förintelsen svårare än för västeuropéer.

⁸¹ Se bl.a. Anderson 2016, s. 24.

⁸² Theodor Kallifatides, *Slaget om Troja* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2018), s. 9.

Vid en första anblick kan det framstå som att slaget om Troja såsom återberättat i *Iliaden* är en del av det kollektiva minnet, eftersom lärarinnan i grottan berättar det hon kommer ihåg ur minnet – precis som rapsoden som kom till hennes skola när hon var liten gjorde, precis som den blinde Homeros också lär ha gjort för mer än två tusen år sedan. Lärarinnan framställer det som att hon är en del av en mångtusenårig tradition av att återberätta slaget om Troja ur minnet. Stycket gör det dock tydligt att detta inte längre är gängse sätt. Hon tvingas förklara för barnen vad en rapsod är, vad Troja är och vad en akaj är. För henne är det viktigt att bevara eposets plats i det kollektiva minnet, men för barnen har eposet blivit en minnesplats och rapsoderna historia. Dessutom konstaterar bokomslaget att ”den klassiska berättelsen blir givande både för den som aldrig hört talas om Homeros och för den som är väl bekant med antikens historia.”⁸³ Dels menar förlaget att det finns de som aldrig har hört talas om Homeros, vilket gör det tydligt att de inte ser *Iliaden* som en del av den europeiska befolkningens kollektiva minne. Dels menar de att romanen kan läsas av såväl de som är bekanta med antikens historia som de som inget kan om den. På så vis förlämnar förlaget vikt vid romanen som en organiserad minnesplats för historien. *Slaget om Troja* kan på så vis fungera som en identitetsförstärkande minnesplats, ett sätt att påminna europén om var denne kommer ifrån och vad som har format hen.

I *Slaget om Troja* tematiseras den potentiellt identitetsförstärkande roll en minnesplats som *Iliaden* kan ha. På ett liknande sätt visar en passage ur *Vänner och älskare* hur liknelser med bakgrund i de antika myterna förenar människor, till och med när de inte längre vet var liknelserna kommer ifrån. Georgs fru har nyligen dött, men under sina underkläder i en byrålåda i sovrummet har hon efterlämnat sig en väl dold liten ask. Georg funderar intensivt över huruvida han ska öppna asken, för att få reda på vad den innehåller, eller låta asken vara, för att låta frun ta med sig eventuella hemligheter i döden. Milan, en nära vän och kollega, konstaterar metaforiskt att man aldrig ska öppna Pandoras ask, varpå Georg undrar om han ska ”leva med den som ett Damokles-svärd över [sitt] huvud.”⁸⁴ Milan och Georg använder två liknelser som bägge kommer från antikens Grekland. De konstaterar dock att de inte vet var begreppen härrör från, och undrar hur många ”samtida svenskar [som] skulle förstå vad [de] talar om.”⁸⁵ De beklagar sig därefter över att så få känner till dessa gamla uttryck, och att förlusten av uttrycken inte bara är en bildningsförlust utan också en meningsförlust. När symboliken försvinner ur vokabulären försvinner också de tankar som symboliken gav upphov till. Livet blir enklare, men förlorar mening. Det är en betraktelse över samtidens meningsförlust, något som påminner om Noras syn på besattheten av att konstruera minnesplatser men oförmågan att minnas. Rätt och riktigt, Georg – när Milan lämnat honom ensam – känner ett obehag över att han inte vet vem vare sig Damokles eller Pandora egentligen var. Han känner bara till uttrycken, men inte innebörden. För innebörden tvingas han gå till Bonniers trebandslexikon. I det kollektiva minnet existerar dessa personligheter ej längre.

Samtidigt som de antika urmyterna är viktiga fonder i Kallifatides verk är det ett återkommande

---

⁸³ Kallifatides 2018, baksidestext.

⁸⁴ Kallifatides 2008, s. 98.

⁸⁵ Kallifatides 2008, s. 99.

motiv, skildrat som problem, att deras innebörd försvinner ur det kollektiva minnet. De är meningslösa minnesplatser, minnesplatser vi kan nå genom lexikon och tolkar men som inte längre förmedlar budskap från antiken i sig själva. Milan beklagar sig över meningsförlusten, och på ett liknande vis klagar berättaren i *Mödrar och söner*: ”När det konkreta försvinner, tar det banala över. Det är bland annat därför som vi måste vittna. För varje minne som går förlorat kommer en kliché till ersättning. Klichéernas värld är en värld med minnesförlust.”⁸⁶ Beklagandet är förvisso tudelat. Å ena sidan beklagar sig berättaren – liksom Milan – över att det banala ersätter det konkreta, att klichéerna tappar mening. Samtidigt är det tydligt att Milan och Georg inte har glömt bort Pandora och Damokles, de har bara glömt bort detaljerna, det konkreta. Vittnesmål och minnesplatser som lexikon motverkar inte meningsförlusten. I *Mödrar och söner* heter det dock att ”vi” måste vittna, för att inte nå en värld med minnes- och meningsförlust. Vittnandet, konstruktionen av minnesplatser och den aktiva hågkomsten har på så vis en samtidigt positiv och negativ aspekt. Glömska och hågkomst, eller omförhandling av minnen, kan handla om att minnas, fast på ett annat sätt. Exemplet i *Vänner och älskare* verkar visa på hur konstruktionen av minnesplatser kan bidra till att berättelserna blir till myter som förenar européer: myterna förenar som minnesplatser, men tömda på innehåll. Sättet på vilket Georg och Milan minns Damokles-svärdet och Pandoras ask som uttryck men glömmer deras innehåll löser nämligen den självmotsägelse som Anderson identifierade hos Renan: glömskan och minnet präglar den identitet som utvecklas, men processen att glömma kan också vara ett sätt att komma ihåg, fast på ett annat sätt. Därigenom visar Kallifatides hur det antika arvet har förvandlats till minnesplatser i historien. Minnesplatserna kan ta olika form, som exempelvis metaforer som vi använder i vår vardag eller fysiska böcker som Homeros *Iliaden*. Omförhandlingen av minnet när minnesmiljön blir till minnesplats och det kollektiva minnet till historia innebär inte en ren och skär glömska, utan att vi glömmer och minns samtidigt i byggandet av en gemensam identitet. Det antika arvet är i hög grad närvarande hos Kallifatides, men det är som konstruerade minnesplatser genom vilka vår identitet gradvis byggs upp.

Tredje typen: det antika arvet mellan myt och minnesmiljö

Den tredje och sista typen består av omförhandlingar mellan myt och minnesmiljö som pekar framåt mot en gemensam europeisk identitet. Hos Melinescu är kollektiva minnen av antiken närvarande i narrativet, och Kallifatides omförhandlar många av de antika myterna till minnesplatser som möjliggör starkare identifikation på högre nivå. De två tidigare typerna saknar dock viktiga pusselbitar för att inte bara former utan även innehåll ska föras vidare i en essentiell europeisk identitet. Det rör sig om hur myterna och berättelserna omförhandlas i den samtida kontexten, hur innehållet tar ny form och bearbetas utifrån nya omständigheter för att passa in i den nya gemenskapen. Den tredje typen handlar alltså om hur myterna mångförgrenas, anpassas, förändras och byggs upp på nytt. Oftast görs detta av Kallifatides. I flera fall använder han till och med antikens myter för att diskutera samtida politik.

---

⁸⁶ Kallifatides 2007, s. 46.

Detta sker exempelvis i Kallifatides *Ännu ett liv*. Berättaren, en grek bosatt i Stockholm, observerar en mycket hårt arbetande landsman. Han säger till den hårt arbetade greken att denne har blivit som Sisyfos, men den hårt arbetande greken känner inte till Sisyfosmyten. Efter att berättaren återgivit myten funderar den hårt arbetande greken ett slag, innan han konstaterar att ”det kan hända att du är författare och filosof, men du har inte förstått myten om Sisyfos. Zeus bestraffade honom inte. Tvärtom. Han förbarmade sig över honom. Människan är ingenting utan sitt jobb.” Berättaren konstaterar att han aldrig hade ”hört denna tolkning. Det är mycket man lär sig i främmande land.”⁸⁷ Såväl berättaren som den hårt arbetande mannen är av grekisk härkomst, men den sistnämnde känner inte till den grekiska myten och den förstnämnde presenteras med en tolkning han tidigare aldrig har hört. Den hårt arbetande grekens okunskap om Sisyfosmyten visar att den näppeligen längre är en självklar del av det kollektiva grekiska minnet, och berättarens insikt om att det är mycket man lär sig i främmande land visar på hur myterna omförhandlas för att kunna anpassas till olika omständigheter. För bägge greker är Sverige en ny omständighet som narrativet måste anpassas till för att kunna bevara sin roll som politisk myt. Sverige levererar också: en tolkning av Sisyfosmyten som berättaren aldrig tidigare hade hört. Sättet som myten återberättas och omförhandlas på innebär att den återinförs i ett kollektivt minne på ett nytolkat vis. Det nya viset är dock inte vilket som helst. Den antika grekiska myten förs in i ett land med en protestantisk, luthersk tradition. I den antika grekiska mytologin ses Sisyfosmyten som en förbannelse, eftersom Sisyfos i sitt evighetsarbete berövas all mening med livet.⁸⁸ I den protestantiska arbetsmoralens kontext blir tolkningen diametralt motsatt, eftersom det i det fallet är evighetsarbetet som *är* meningen med livet. Sisyfosmyten är en politisk myt som omförhandlas i takt med att den råkar på nya omständigheter i skapandet av den europeiska identiteten. Den hårt arbetande grekens tolkning är inte nödvändigtvis sluttolkningen, men en förändrad Sisyfosmyt som återinträder som en del av det kollektiva minnet i takt med att den anpassas till nya omständigheter.

I *Brev till min dotter* tar Kallifatides dock denna typ av omförhandling till en ny nivå. Professor emeritus Raoul J. Granqvist visar i en analys hur Kallifatides inte bara använder sig av Ovidius myter och berättelser, utan till och med har byggt in Ovidius i sina texter. Han konstaterar således att *Brev till min dotter* fungerar som en palimpsest, det vill säga, ”ett överskrivet pergament [...] som döljer ett lager av andra texter,” bland annat en Ovidius-epistel: ”Ovidius arketypiska skildring av exilen [...] uppträder hos Kallifatides som ett ramverk” och ”Kallifatides simulerar, återberättar, kommenterar, parafraserar, tolkar men framförallt utvidgar de litterära möjligheter som ligger dolda i Ovidius elegiska versmått och

---

⁸⁷ I romanen beskrivs Sisyfosmyten såhär: ”Zeus hade givit Sisyfos straffet att släpa upp en sten till toppen av en kulle, men när han fått upp stenen rullade den ner igen och Sisyfos måste börja om från början.” Kallifatides 2017, ss. 20-21. Frågeställningen skildras på liknande vis i *Herakles* i ett meningsutbyte med jätten Atlas som bär himlavalvet på sina axlar. Herakles, som ett av sina tio underverk, måste ta med sig de gyllene äpplena från Gudarnas trädgård. För att göra det behöver han Atlas hjälp, som dock inte vill lämna ifrån sig himlavalvet eftersom det är hans livs mening. Herakles, som ser det som slaveri, lyckas dock övertyga Atlas till att lämna över det. Atlas berusas då av sin frihet, och vill ej ta tillbaka himlavalvet, så Herakles tvingas lura honom. Atlas är nöjd med sin lott ändå, men Herakles saknar himlavalvet eftersom han för en kort stund verkligen insåg vad som var meningen med livet. Kallifatides 2006, ss. 254-258.

⁸⁸ Ur *Herakles*: ”Det var inte obekant vad Sisyfos hade råkat ut för efter att ha skvallrat om storgudens kvinnobedrifter. Straffet var fruktansvärt: att i Underjorden i all evighet knuffa en stor sten upp för en kulle. Det fanns roligare saker att syssla med i livet efter detta.” Kallifatides 2006, s. 151f.

epistelns indirekta försiktiga tilltal.”⁸⁹ På så vis byggs antika myter och minnen in som ett överskrivet pergament i en av Kallifatides romaner. Ovidius som symbol för antika minnesplatser omförhandlas och mångförgrenas i en samtida kontext. Wetenkamp i sin avhandling ser palimpsesten som ett definierande drag i europeisk litteratur, vilket innebär att Kallifatides samtidigt skriver in de antika minnena i den moderna texten och den moderna texten i den europeiska kontexten.⁹⁰

Även i *Slaget om Troja* omtolkas myter utifrån nya omständigheter. På ytan tycks romanen skildra en stark nationell grekisk identitet: situationen i en grekisk by under andra världskriget jämförs med striderna under slaget om Troja för mer än tretusen år sedan. Emellertid pekar flera aspekter på en mer allmängiltig tematik. Kallifatides avslutar själv romanen med ett efterord, där han konstaterar att *Iliaden* i hans ögon är ”den starkaste anti-krigsdikt som har skrivits.”⁹¹ Romanen skildrar parallellt slaget om Troja och andra världskriget. Efter andra världskriget inleds nya krig på den europeiska kontinenten, och i Grekland det inbördeskrig där alla kom att strida mot alla. Berättarens slutsats är att ”slaget om Troja bytte bara namn.”⁹² Bilden träder fram av en roman som snarare, liksom Homeros förlaga, vänder sig mot krig i allmänhet än utgör en parallell av två krig i en grekisk kontext. Oviljan till krig ekar genom den europeiska historien. Tidsligt och rumsligt vidgas den identitet som romanen skildrar av det krigsmotstånd som överbryggar nationer och tidsåldrar. För tretusen år sedan var slaget om Troja ej enbart en grekisk angelägenhet, precis som andra världskriget inte enbart var en grekisk angelägenhet. Slaget om Troja, konstaterar Kallifatides berättare, involverade hövdingar från många kungadömen från Hellas alla hörn – till och med utanför det, ända långt bort ifrån Etiopien. I den grekiska byn är kampen inte blott mellan Grekland och världen utan även mellan tyskarna i den grekiska byn och engelsmännen i bombflygplanen. Den förment grekiska identiteten utvidgas av narrativet och tematiken. Så konstaterar berättaren också att Homeros egentliga budskap var att ”tala om en enda sak: att kriget är tårarnas källa och att det inte finns några segrare.”⁹³ Det är ju också på den hårdvunna sanningen som EU har funnit sitt existensberättigande: viljan till fred, och att stoppa kedjan av nya slag om Troja.

2.2.4 Europa och den negativa grundmyten

Den negativa grundmyten består av de traumatiska nittonhundratalsminnen som används som argument för varför slitningarna i Europa aldrig får återupprepas. Å ena sidan består myten av andra världskriget, nazismen, fascismen och förintelsen, å andra sidan av kommunismen, stalinismen, Sovjetunionen och Gulag. För att kunna bygga en gemensam europeisk minnesreservoar och överbrygga de delade europeiska minnena måste narrativen börja föra samman dessa bägge delar. Härefter ligger dock en utmaning. Östeuropa har, med Meiers terminologi, varma traumatiska minnen. Historien

---

⁸⁹ Raoul J. Granqvist, "Brev till min dotter: Theodor Kallifatides' palimpsest", *Nya Argus*, 106:4 (2013), ss. 1-2.

⁹⁰ Wetenkamp 2017, s. 13.

⁹¹ Kallifatides 2018, s. 201.

⁹² Kallifatides 2018, s. 200.

⁹³ Kallifatides 2018, ss. 33 & 199.

väger ännu tungt på Östeuropas axlar.⁹⁴ När europeiska institutioner betonar förintelsen och andra världskriget som definierande negativ grundmyt kan många östeuropéer därför känna en underlägsenhet i den kognitiva hierarkin, vilket på sikt är kontraproduktivt för en gemensam europeisk minnesreservoar. För att undvika detta behöver en gemensam negativ grundmyt skapas, enligt Wetenkamp. Hon menar dessutom att det verkar ske, och att ett gemensamt litterärt europeiskt minne formuleras i tysk litteratur efter Sovjetunionens fall. Hur formuleras den negativa grundmyten och det gemensamma litterära minnet i de svenska studerade romanerna?

Samtliga analyserade författare väver in den negativa grundmyten på något vis i romanerna. Andra världskriget, nazism, Hitler, Sovjet, kommunism och Stalin förekommer dessutom som symboler och personer i nästan alla verk. Den negativa grundmytens förekomst visar hur den är en definierande del av den europeiska identitet som de fyra författarna skildrar. Combüchen och Pascual Söderbaum begränsar dock i högre grad narrativet till den negativa grundmyten än Kallifatides och Melinescu, medan de sistnämnda vidgar den europeiska identiteten genom att låta omförhandlingar ske mellan de antika myterna och den negativa grundmyten. Av samtliga studerade romaner och författare intar dock Pascual Söderbaums *Den skeva platsen* en särställning när det kommer till den negativa grundmyten, eftersom romanen tycks försöka skildra den mörka europeiska nittonhundratalshistorien i dess totalitet.

Den negativa grundmyten återberättad

I *Den skeva platsen* görs den negativa grundmyten till romanens definierande tema. Till och med titeln anspelar på det europeiska nittonhundratalets mörka historia. Ordalydelsen kommer från ett brev av Emily Dickinson till vännen Thomas Wentworth Higginson, där hon kallar krig i allmänhet för en skev plats.⁹⁵ Citatet utgör romanens epigraf, vilket tyder på dess betydelse. Den skeva platsen i Pascual Söderbaums tappning är Europas krig och ondska, seklets förödande, människodödande regimer. Om titeln definierar geografien verkar den gemenskap som *Den skeva platsen* fysiskt avgränsar vara Europa som nittonhundratalskontinent. Romanens berättare är spansk-svensk. Karaktärerna är tyska nazister, spanska fascister, schweiziska volontärer och österrikiska städerskor, alla fångar i nittonhundratalets mörker. Fadern hyllade Hitler långt efter nazismens fall, och i bakgrunden på berättarens dopfoto skymtar Hitler och Franco. På mödernet gav sig Kristina Söderbaum iväg till Tyskland för att bli en hyllad nazistisk skådespelerska.⁹⁶ Människor från hela Västeuropa skildras, men det kollektiva minnet präglas av andra världskriget och nazismen. *Den skeva platsen* är potentiellt den roman där en europeisk topografi framträder tydligast, men samtidigt är gränsen mellan Öst- och Västeuropa skarp. De kapitel som utspelar sig i nutid är ständiga försök att förstå den mänskliga ondskan från ett västeuropeiskt perspektiv, med tonvikt på nazismen, andra världskriget och förintelsen.

---

⁹⁴ Bottici & Challand 2013, s. 73.

⁹⁵ Pascual Söderbaum 2016, s. 5.

⁹⁶ Kristina Söderbaum återkommer i Sigrid Combüchens *Sidonie & Nathalie*. När de två flyktingarna når Hälsingborg [sic] går de förbi en bio, och då ”kom folk ut. De hade sett »Den gyllene staden« med Kristina Söderbaum och några hade gråtit.” Filmen skildrar Blut und Boden-doktrinen, en viktig del av den nazistiska ideologin. Combüchen 2017, s. 232.

Förvisso förekommer Sovjetunionen och kommunismen hos Pascual Söderbaum, liksom hos Combüchen. Berättarens farfar i *Den skeva platsen* stred för nazistiska Wehrmacht i Ryssland, och skildrar livet på den sovjetiska landsbygden såsom han upplevde det under sin tid i armén. I *Sidonie & Nathalie* skildrar polska och baltiska flyktingar i Sverige den östeuropeiska erfarenheten bakom järnridån. Hos bägge ligger dock den negativa mytens tonvikt på andra världskriget och förintelsen. I den mån Östeuropa, kommunism och Sovjetunionen skildras är det utifrån en västeuropeisk referensram. Romanerna utgår från en europeisk minnesdelning. Hos Kallifatides delas dock inte bara kontinenten utan även enskilda länder mellan öst och väst. En mening i *Med sina läppars svalka* gör gällande att ”Hitler hade förlorat kriget, men det *västtyska* undret började sakta komma igång, inte minst tack vare Marshallplanen. Det var en ansträngning utan like att bygga upp *Tyskland* igen [mina kurs.]”⁹⁷ Sammanväxlingen mellan Västtyskland och Tyskland visar indirekt på delningen av Tyskland som uppstår efter andra världskriget. Övergången går inte från Hitler till Västtyskland utan från Hitler till Tyskland. Det är underförstått att ”Tyskland” i sammanhanget innebär Västtyskland. Östtyskland har redan glömts. Minnesgränsen är skarp. Andra världskriget är ett återkommande tema i *Med sina läppars svalka*, men som negativ grundmyt bidrar den knappast till att överbrygga delade minnesreservoarer.

Den författare som tydligast återberättar den andra delen av den negativa grundmyten är Melinescu. Precis som östeuropeiska minnen skildras hos Pascual Söderbaum förekommer minnen av Västeuropa hos Melinescu, men utgångspunkten är östeuropeisk i allmänhet och rumänsk i synnerhet. Berättaren i *Mamma som Gud* frågar sig: ”vad ska jag minnas från barndomen?” Flera svar listas. Många av dem knyter an till kriget, men uppräkningsen avslutas med ”tidens röda propaganda.” Därpå följer en dikt om berättarens barndomsminnen, och bland kärleksbetraktelser diktar berättaren:

Vad ska jag minnas idag?
 När jag var elva dog lillefar Stalin.
 Jag fantiserade om att jag var drottning
 i röda fanors land, över röda katter och hundar
 apor och elefanter
 krokodiler och hästar
 kaniner och igelkottar
 och djur på besök från röda rymder⁹⁸

Berättaren konstruerar i dikten en minnesplats av Stalins död, ett minne som har etsat sig fast i hennes minne. Tidens röda propaganda fungerade så effektivt att allt i landet framstod som rött, till och med krokodilerna och elefanterna, djur som man i övrigt inte förväntas träffa på ens i Ceausescus Rumänien. Dessutom ledde Stalin enligt diktaren ”röda fanors land”, en kreativ omskrivning för ett enat östblock.

Jämförelsen mellan *Den skeva platsen* och *Mamma som Gud* visar dock att själva hågkomsten i stort sett sker på samma vis. I *Den skeva platsen* är minnesaktörerna västeuropéer som minns nazism och fascism; förvisso förekommer östeuropeiska händelser, men hågkomsten sker ur västeuropeiskt perspektiv. I *Mamma som Gud*, däremot, är minnesaktörerna i huvudsak östeuropéer, oftast rumäner,

⁹⁷ Kallifatides 2014, s. 67.

⁹⁸ Melinescu 2010, ss. 145-147.

som minns kommunism och stalinism; förvisso förekommer västeuropeiska händelser, men hågkomsten sker ur ett östeuropeiskt perspektiv. På så vis skapas en minnesgräns som skär genom den västeuropeiska kontinenten i öst-västlig riktning, en minnesgräns som bara kan överkommas genom en gemensam minnesreservoar. Berättaren i *Mamma som Gud* formulerar problemet: ”Överallt i världen hade människor olika bilder av allt som hade hänt och var inte överens om något.”⁹⁹ Man minns helt olika saker av kriget, och världen är uppdelad utifrån vad man minns. Frågan är hur man överbryggat denna uppdelning, för att försöka börja bygga en gemensam minnesreservoar.

Den negativa grundmyten sammanförd

Romanerna antyder således en öst-västlig delning av Europas minne. Samtidigt menar Wetenkamp att delningen verkar lösas upp i samtida tysk litteratur skriven efter Sovjetunionens fall. Alla romaner som här studeras är utgivna på tvåtusenålet, således mer än ett årtionde efter att Östblocket imploderat och järnridån fallit. Flertalet är dessutom utgivna efter att Rumänien och Bulgarien blev medlemmar av EU 2007, inklusive en av Melinescus två romaner. Samma tendens som i tysk litteratur skulle således kunna vara fullt möjlig i det studerade materialet. Sker detta? Skildras en gemensam minnesreservoar bortom östliga och västliga perspektiv? Skildras minnen mer komplexa än en binär uppdelning? Åtminstone Melinescu och Kallifatides verkar göra detta, genom att sammanföra Hitler och Stalin till gemensamma symboler i en negativ grundmyt. Ansatsen görs även i *Den skeva platsen*, genom försök att skildra den europeiska ondskan i dess totalitet, men ondskan stannar vid Hitler, Mussolini och Franco. Bland annat citerar romanen ett stycke ur introduktionen till den spanska översättningen av *Mein Kampf*:

HITLER, MUSSOLINI y FRANCO son los orientadores políticos de una nueva Europa, porque al defender la individualidad de sus nacionalidades rechazan la absurda tendencia – contraria a la cultura humana – de querer hacer del mundo civilizado el conglomerado de un internacionalismo informe.¹⁰⁰

Med tanke på att kommunismen var en av dessa ”Europas politiska ledstjärnors” huvudsakliga fiende är det logiskt att citatet avvisar Stalins plats i sammanhanget, men det klargör också den *skeva platsens* västliga tyngdpunkt. Hos Melinescu och Kallifatides inkluderas dock även Stalin och därmed östeuropeiska trauman i den negativa grundmyten, och vid flera tillfällen ställs nazismens och kommunismens frontfigurer figurativt bredvid varandra. I *Med sina läppars svalka*, som handlar om den grekiska kvinnan Elenas liv i Grekland, Australien och Sverige, skildras exempelvis en rad europeiska nationaliteter i ett flyktingläger i Australien. Alla har upplevt traumatiska händelser, men ingens trauma kan motsvara ryssens, som hade upplevt bägge delar av den negativa grundmyten: ”de hade kommit i trasiga paltor och med permanent uppspärrade ögon efter allt de varit med om under kriget. Alla var främlingar i Australien, men ryssarna verkade komma från en annan planet. [...] De hade utsatts för två

---

⁹⁹ Melinescu 2010, s. 53.

¹⁰⁰ Pascual Söderbaum 2016, s. 126. Svensk översättning: ”HITLER, MUSSOLINI och FRANCO är det nya Europas politiska ledstjärnor eftersom de försvarar sina nationaliteters särart och därmed avvisar den absurda strävan – som går stick i stäv med den mänskliga kulturen – att vilja förvandla den civiliserade världen till en amorf internationalistisk massa.”

stora mördare: Stalin och Hitler.”¹⁰¹ Flyktingarna förenas, oavsett nationalitet och vad man råkat ut för, genom sitt främlingskap bortom Europas gränser, men ryssarna sticker ut, för de har råkat ut för bägge de största mördarna. Historien väger tungt på Rysslands axlar, med traumatiserande minnen att hantera från såväl andra världskriget som mer närliggande tid.

I *Mamma som Gud* är den överbryggande tendensen ännu tydligare. Romanen visar på det rumänska nittonhundratalsminnets komplexitet. Nazityskland var långt inne i Rumänien under andra världskriget och synen på nazisterna hos Rumäniens befolkning var enligt romanen mångskiftande. Berättarens farmor var exempelvis en tyskvän vars yngste son var officer i naziarmén. När tyskarna till sist förlorade andra världskriget väntade man ”med fasa på ryssarna medan man gömde undan sina sista matvaror, sina flickor och unga kvinnor, sina klockor och gamla klenoder.”¹⁰² Minnena av ryssar respektive tyskar är mer komplexa än enkom positiva eller negativa. Dessutom, om den europeiska identiteten är född ur en katastrof att minnas och hantera, som Bottici och Challand framhåller, då är exemplet med berättarens fäderne ett exempel på att det även i ett land som Rumänien finns anledning att vidga minnesreservoaren. Det är ej så enkelt som att öst ”bara” måste minnas kommunismen och väst nazismen för att överkomma sitt mörka förflutna, vare sig som offer eller förövare; verkligheten är mer komplex än så. Nu konstaterar förvisso även Bottici och Challand att den europeiska minnesreservoaren är mer komplex än en simpel åtskillnad mellan öst och väst, liksom att det finns skillnader inom Central- och Östeuropa: ”we would be better off with the image of a European memory patchwork.”¹⁰³ De menar dock att skillnaderna är som störst mellan å ena sidan Öst- och å andra sidan Centraleuropa, men bortser från, vilket analysen av *Mamma som Gud* visar, att det även är för generaliserande att klumpa ihop den östeuropeiska minnesreservoaren till blott en kommunistisk.

I en central passage i romanen beskriver dessutom väninnor till berättarens moder hur de lider med berättaren, eftersom hon skulle leva ända in i ’blyåldern’, det som efterträder järnåldern. Enligt deras historiesyn ersattes guldåldern av silveråldern när Kain mördade sin bror, kopparåldern efterträdde silveråldern när människors moral började svikta, och järnåldern föll ”bryskt över världen för att bli bestående under lång lång tid medan ondskan bröt ut hos människor med vildare sinnen bakom en järnridå.”¹⁰⁴ Vid en första anblick kan det förefalla som att järnridån skulle syfta på den järnridå som skilde öst från väst under kalla kriget, men, konstaterar berättaren:

Makten låg hos människor med järnskalle. I vårt hemland härskade järngardets fanatiker. De marscherade och sjöng terroristsånger, talade järnord, spottade järnkulor. I synagogor hängdes människor i järnkrokar från slakterier. Allt styrdes med järnhand av människor med järnvilja. Det var en järnhaltig värld djupt in i atomerna, det var Hitlers och Stalins civilisation.¹⁰⁵

---

¹⁰¹ Kallifatides 2014, s. 183.

¹⁰² Melinescu 2010, s. 40.

¹⁰³ Bottici & Challand 2013, s. 75.

¹⁰⁴ Melinescu 2010, s. 42.

¹⁰⁵ Melinescu 2010, s. 44.

På så vis blir det tydligt att järnåldern innefattar 1900-talets ondska, likt titeln på *Den skeva platsen*. Här förenas dock det litterära minnet av Hitler och Stalin till en gemensam järncivilisation. Dessutom pekar det framåt mot en tid som kommer efter, det ännu okända som ges beteckningen ”blyåldern”. Exakt vad blyåldern kommer att bestå av är okänt, men enligt väninnorna är det säkerställt att alla tidsåldrar binds samman av trådar som buktar ut som ”maskor i en ofantlig väv”, vävar som tar med sig det positiva och det negativa sidor från tidigare åldrar, men vars utveckling pekar åt fel håll: ”det var kanske bara naturen, träden, åkrarna och skogen som skulle bestå i den stora förvirringen, bara de som inte skulle låta sig påverkas av tidsåldrarnas dårskap.”¹⁰⁶ Tidssynen ger uttryck för en intressant minnesteori, som pekar mot ett traderat kollektivt minne, arvssynder som vägrar bli historia. Mormodern menar att kriget är det mänskliga livets grundval, inte minst efter Kains brödråd. Vad som ska traderas vidare från denna järnskallarnas epok till blyåldern vill väninnorna inte ens tänka på. Den essentiella identitet som bland annat Le Goff och de Rougemont ser som positiv blir hos den rumänska mormoderns väninna istället till något negativt, en deterministiskt styrd värld vars utveckling pekar åt fel håll.

Det kollektiva traumat hanterat

Flertalet av romanerna diskuterar alltså på något vis den negativa grundmyten. Några av dem, såsom *Den skeva platsen*, gör den till ett absolut grundtema, även om främst Melinescu och Kallifatides börjar skildra en gemensam negativ grundmyt. Just *Den skeva platsen* är dock intressant eftersom redan titeln på romanen visar hur den strävar efter att skildra det europeiska traumat i dess totalitet. Romanens förläggare har kallat romanen för en fresk över Europa före, under och efter andra världskriget som försöker ”omfatta alltihop, hela tiden. En slags samtidighet var [Pascual Söderbaum] ute efter, hon ville överbrygga tid och geografi” genom noggrant skildrade detaljer och långa, sirliga meningar.¹⁰⁷ Tematiken återkommer i bokomslaget, som återger den svenska fotografen Lovisa Ringborgs verk ”Asylum”, en fiktivt skapad plats mellan dröm och verklighet där en konstnär sitter med pincett och bygger upp ett kuperat landskap.¹⁰⁸ Verket integreras så väl att berättaren i en dröm till och med blir till den konstnär som sitter med pincetten: ”då flimrar också drömmen du hade första natten i Salzburg förbi, när du närmade dig ett stort avlångt bord med en spruta av glas i handen, [...] bordet var täckt med sand och i sanden avtecknades ett kuperat landskap.”¹⁰⁹ *Den skeva platsen* tar på så vis konkret form i romanen genom en mise-en-abyme. Konstnären blir till en orörd rörare som påverkar den avbildade världen: hon sticker hål över hela landskapet med sin spruta av glas (pincett). Drömmen torde stå som metafor över de skevheter som verkligheten uppåddar, den europeiska totalitetens skeva plats.

Ondskan som tematik i *Den skeva platsen* är dock inte självklar. Det är nämligen inte den onda

---

¹⁰⁶ Melinescu 2010, s. 44.

¹⁰⁷ Lundströms Bokradio, *Porträtt: Caterina Pascual Söderbaum*. [Radioprogram]. Marie Lundström, Sofia Olsson. Sveriges radio, 24 juni 2017. 12 minuter in i programmet. URL: <<https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/908554?programid=4381>>

¹⁰⁸ *Hemkomsten*, 2016. [dokumentär] Regissör och producent: Bengt Bok. Sverige: Sveriges Television AB.

¹⁰⁹ Pascual Söderbaum 2016, s. 13.

världens ledare som står i förgrunden i romanen: Hitler, Franco, Stalin, Mussolini. Det är vanliga människor som gör goda och onda handlingar utifrån sin horisont:

De var vanliga människor. De som vistades i Haus Schoberstein var huvudsakligen normala människor, som de flesta är: bekväma, inskränkta, likgiltiga. Allt skedde med normalitet.¹¹⁰

Helene Hintersteiner är bokföringschef på Slott Hartheim med dess eutanasi-program, och förfasas över att inte benkrossarna håller henne utanför vad som händer i gaskamrarna. Rosa Haas är städerska på samma ställe, en plikttrogen kristen som helst går i kyrkan, ber för sina barn vid fronten och minns tillbaka på gångna tider. Kurt Seidel är en högt uppsatt ledare på förintelselägren Treblinka, men vill inte dit: där är för mycket skrik och skrån. Han vill helst vara på rekreationshotellet i Österrike. Dessa ”vanliga” människor beskrivs med samma självklarhet som sjuksköterskorna på barnbördshuset i södra Frankrike, men medan de förstnämnda direkt eller indirekt medverkar till stora mängder oskyldiga människors död bidrar de sistnämnda till att nya människor kommer till världen, barn till judar, republikaner, östeuropéer och alla som har hamnat i kläm av onskans regimer. Det finns inget självklart i det goda och det onda; däremot kan man ställa upp en kontrast mellan det skeva och det rakryggade Europa. Sjuksköterskorna står upp för det rakryggade Europa. Marie Lundström i SR-porträttet menar att den norsk-schweiziska sjuksköterskan Randi Tømmessen är en av dessa som följer det rakryggade receptet, enligt vilken ”den är god som är barmhärtig, som står stadigt, som handlar målmedvetet och aldrig tvekar.”¹¹¹ Det svåra är att följa det, vilket Randi själv får erfara. Barnbördshusets ledare Elisabeth konstaterar att hon nog just då är ”den enda fria människan i Europa”, men Randi skäms över friheten: ”det är sannerligen inte så enkelt.”¹¹²

I flera av de studerade romanerna återkommer den negativa grundmyten som trauma och sår. Idéhistorikern Dominick LaCapra menar att gemensamma trauman kan fungera som *founding traumas* men att historieskrivning och fiktiva narrativ om kollektiva trauman, i synnerhet Holocaust, lider av att *loss* (förlust) och *absence* (frånvaro) blandas ihop: medan frånvaron är transhistorisk och innebär existentiell saknad är förlusten alltid historiskt specifik och greppbar. Inger man inte denna skillnad, menar LaCapra, kan onödiga spänningar skapas som förvärrar de historiska traumana. Att hantera kollektiva, historiska trauman kräver icke-konventionella narrativ som ”nor seek facile uplift, harmonization, or closure, but allow the unsettlement they address to affect the narrative’s own movement in terms of both acting out and working through.”¹¹³ För att skildra och behandla trauman krävs empati, men enhetliga narrativ som harmoniserar händelser och försöker återställa det förflutna genom upplyftande budskap eller optimistiska scenarior förnekar de trauman som i första hand gav upphov till behovet av empati. Han ger *Schindler’s List* som exempel på en film som kan ha en kontraproduktiv påverkan på många judars kollektiva trauma. En roman som behandlar den negativa

¹¹⁰ Pascual Söderbaum 2016, s. 67. Haus Schoberstein var rekreationshotellet för tyska nazister.

¹¹¹ Lundströms Bokradio, 29 minuter in i programmet.

¹¹² Pascual Söderbaum 2016, s. 91.

¹¹³ Dominick LaCapra, *Writing history, writing trauma* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001), ss. 78-81.

grundmytens kollektiva trauma behöver således låta den traumatiska oron påverka narrativet, genom att undvika avslut, upplyftande budskap och optimistiska scenarior.

Vad händer om man utifrån dessa begrepp kontrasterar två romaner som bägge skildrar förintelsen som historiskt trauma? I både Pascual Söderbaums *Den skeva platsen* och Kallifatides *Med sina läppars svalka* skildras förintelsen som trauma, men romanerna är skrivna på mycket olika vis och behandlar därför också trauman olika. *Den skeva platsen* har ett okonventionellt narrativ som hoppar fram och tillbaka i tid och rum, till synes utan koppling. Det finns få tendenser till harmonisering av narrativet eller försök att bringa ordning i det mörka nittonhundratalskaoset. Istället blandas återblickar med samtidsskildringar, fiktion med faktiska dokument, vittnesmål och dagboksanteckningar. Det finns föga försköning, utan krasst uttrycks hur många som avrättades genom eutanasiprogrammet på slott Hartheim och *Mein Kampf* citeras flera gånger. Hartheims bokföringschef Helene Hintersteiner beskrivs som ”en härförare, en Jeanne d’Arc som leder slottets anställda ut över en djup och illaluktande vallgrav till historiens öppna ärorika fält,” men när brännaren Otto Schmidtgen, en av de som gasar ihjäl barn på slottet, informerar henne om att en benkrossare är sönder blir hon upprörd: ”hon hade blivit lovad chefsposten för bokföringsavdelningen, det var därför hon kom hit över huvud taget, vad andra håller på med är deras ensak och varför är det så svårt att hålla på gränserna!”¹¹⁴ Nazister, Francogeneraler och andra som historien dömt hårt beskrivs som helt vanliga människor, knappast ett sätt att ”seek facile uplift”, med LaCapras ord. Det faktum att inget av de parallella spåren i *Den skeva platsen* avslutas bidrar också till att motverka känslan av den existentiella frånvaron.

Med sina läppars svalka har däremot en relativt konventionell struktur. Kapitlen skildrar i parallella spår Elenas liv i Sverige och tillbakablickar på hennes liv i Grekland och Australien, men när romanen avslutas är handlingen samtida och Elenas liv knyts ihop. Under en tillbakablick i Thessaloniki skildras dock förintelsen ur grekiskt perspektiv. Innan andra världskriget var det en av de europeiska städer som hade störst judisk befolkning. Elenas man Giannis, som är uppvuxen i Thessaloniki, skildrar hur nazister gör stadens österrikiska kvarter till ett ghetto med femtiotusen människor, liksom hur niotusen judiska män under svarta lördagen 11 juni 1942 samlas på Frihetens torg för att pryglas, misshandlas och förnedras av tyska soldater under ledning av officerare från Sonderkommando der Sicherheitspolizei für Judenangelegenheiten. Det värsta återstår dock:

Den femtonde mars samma år, började deportationerna. Det första tåget fullastat med judar lämnade stationen tidigt på morgonen och åkte på den järnväg som baronen Hirs hade byggt. Slutstationen var Auschwitz. Där gasades de ihjäl. Nitton tåg, fullastade med judar åkte härifrån. Av femtiosex tusen judar i staden överlevde omkring två tusen kriget. [...] När de kom tillbaka till Thessaloniki fanns det inget kvar av deras hem, deras affärer, deras kvarter. Allt låg i ruiner och det som inte var ruiner hade övertagits av grekiska nazister, samarbetsmän eller helt enkelt samvetslösa bedragare. [...] Så Thessaloniki, där en gång den judiska befolkningen var i majoritet, och som kallades ’Israels moder’, blev till slut en stad där allt judiskt utplånats.¹¹⁵

Den totala utplåningen av det judiska Thessaloniki föranleder traumatisk frånvaro. LaCapra konstaterar

---

¹¹⁴ Pascual Söderbaum 2016, ss. 108 & 138.

¹¹⁵ Kallifatides 2014, ss. 95-96.

att en litterär hantering av traumatisk frånvaro kräver en fiktiv värld som lämnas öppen samt ett narrativ som är okonventionellt och som varken förskönar eller harmoniserar traumatiska minnen. Kallifatides ansats till att lösa den gordiska knuten är att låta Elena parallellt i berättelsen sörja alla dem hon förlorat under den nazistiska ockupationen av Grekland: ”vem har sagt att det förflutna inte räknas? Vem har sagt att det gäller att gå vidare? Hon ville inte gå vidare.”¹¹⁶ Romanen skriver in den judiska majoriteten och Elenas släktingar i romanens minne, och tematiserar liksom Kallifatides övriga romaner behovet av att komma ihåg och att inte glömma. Däremot sluts det judiska Thessalonikis värld när ”allt judiskt utplånats” i Giannis berättelse och Elena istället sitter och tänker på dem hon har förlorat. Medan inget parallellt spår avslutas i *Den skeva platsen*, vilket innebär att narrativet inte harmoniserar traumatiska känslor, avslutas alla parallella spår i *Med sina läppars svalka*. Det framgår inte av romanens narrativ hur det kollektiva traumat har behandlats, i synnerhet för de judar som återvände till Thessaloniki, men Elenas traumatiska minnen av det hon har förlorat verkar hon till slut komma över. På romanens sista sida konstaterar berättaren att ”Elena suckade av välbehag. Ett stort lugn sänkte sig över henne.”¹¹⁷

Om nu bland annat Melinescu börjat föra samman Gulag, Stalin, Hitler och förintelsen till en gemensam, negativ urmyt, vilka gemensamma trauman kan litteraturen börja behandla? Berättaren i *Hemma utomlands* ställer sig själv denna fråga. Efter kommunismens fall drabbades den rumänska befolkningen av ”det materiella eländet, arbetslösheten, perspektivlösheten, korrruptionen, osäkerheten för dagen, den fördärvade politiska moralen osv.’ Allmänna orsaker. Och en psykisk otillräcklighet.” Det östeuropeiska landets befolkning har fått genomlida många årtionden av traumatiska händelser. Berättaren frågar sig därför: ”Vad kunde litteraturen göra i en sådan situation?” Det signifikanta är att det svar som ges är att ”människor helst [vill] glömma – liksom man glömmet krig och katastrofer. Ingen kan leva med hemska minnen som luktar kadaver och hindrar människor att andas.”¹¹⁸ Man vill hellre glömma än låta litteraturen hantera trauman. Detta knyter an till åtskillnaden som görs mellan varma och kalla minnen. Minnet av kommunismen när Melinescu skriver *Hemma utomlands* är ännu så varmt att människor blott vill glömma. Samtidigt går det med Renan att konstatera att glömskan inte behöver vara dålig. Att glömma kan innebära att minnas, fast på ett annat sätt.

Paradoxalt nog klagar berättaren över att befolkningen inte tycks glömma tillräckligt mycket: ”Ingen har tänkt på att riva ner allt och plantera träd på platsen, begrava det obehagliga förflutna som alltid luktade spillt blod.”¹¹⁹ Berättaren tycks ge upp tanken på att litteraturen skulle kunna göra något för att hantera den rumänska befolkningens trauman, utan man borde glömma. Vid första anblicken kan detta verka kollidera med den hågkomstsyn som hon annars tycks förfäktat. Vid en närmare analys framgår det dock att det snarare precis är i linje med hur hågkomst och glömska skildras i Melinescus verk: de antika myterna och det långa minnet bör traderas och bevaras, medan de obehagliga,

---

¹¹⁶ Kallifatides 2014, s. 84. Citatet är i sig intressant ur en minnesaspekt, eftersom det bryter mot tanken om att de antika myterna bör komma ihåg medan de mörka nittonhundratalsminnena bör glömmas.

¹¹⁷ Kallifatides 2014, s. 395.

¹¹⁸ Melinescu 2003, s. 165.

¹¹⁹ Melinescu 2003, s. 169.

traumatiska nittonhundratalsminnena bör glömmas bort. I *Mamma som Gud* vill farmodern glömma, eftersom hon har traumatiska minnen från det mörka nittonhundratalet, i synnerhet då hon hyste nazisympatier. Mödernet vill minnas eftersom de är ättlingar till stolta amasoner. Genom att glömma och begrava det förflutna kan nya träd planteras på platsen och framtiden gro och växa. Insikten har likheter med *Sidonie & Nathalie* och *Den skeva platsen*. I *Den skeva platsen* vill berättaren uttradera sig själv från släkten för att inte låta förfädernas nazistiska arvssynd föras vidare till hennes dotter. Nathalie vägrar berätta sin historia för sina barn, för att ge dem en europeisk framtid utan den betungande historien. I några av romanerna ges glömskan och viljan att gå vidare som svar på hur det kollektiva traumat bör hanteras. Eleni i *Med sina läppars svalka* vägrar förvisso glömma och gå vidare först, men har gjort det ändå när romanen slutar och hon suckar av välbehag. Sålunda ger romanerna några exempel på hur kollektiva trauman kan hanteras. Samtidigt är det tydligt att det inte finns något enhetligt sätt som svåra minnen hanteras på i romanerna. Även om flera börjar *formulera* en gemensam negativ grundmyt finns det få exempel på hur man börjat *hantera* den. Närmast LaCapras definition är *Den skeva platsen*, där inga parallella spår avslutas. Allt lämnas öppet och narrativet harmoniserar inte någonting.

2.2.5 Europa och myten om den förenade mångfalden

Melinescu och Kallifatides utgår ofta från den antika urmyten i sina verk. Antika myter omförhandlas, mångförgrenas, blir till minnesplatser och införlivas åter i det kollektiva minnet, på ett sätt som framförallt bidrar till en essentiell syn på europeisk identitet. Det Europa som sålunda förverkligas är det Europa som egentligen alltid har funnits men inte alltid formulerats. Antikens myter utgör minnen som man *vill* tradera och komma ihåg; de förs vidare för att de har sensmoral eller uppskattas. Annorlunda är det med den negativa grundmyten. I den mån man ser krig, nazism, kommunism och förintelse som essentiellt europeiskt, vilket mormoderns väninnor gör i *Mamma som Gud*, är det knappast positivt. För väninnorna är det bestämt att vägen går åt fel håll. Vid ett tillfälle visar dock Kallifatides, som i övrigt i flertalet av sina romaner tematiserar behovet av att minnas, att det också kan vara viktigt att glömma: det handlar om när minnena är jobbiga eller traumatiska. När Amfitryon, Herakles styvfar, dör i romanen med hjältens namn inser hans moder att hon aldrig kan få tillbaka det hon har förlorat, men att hon kan få hjälp att glömma.¹²⁰ Negativa minnen kan behöva glömmas; positiva minnen bör kommas ihåg. Betydelsen av hågkomst och glömska är villkorad till vad minnet förknippas med. Den negativa grundmyten, liksom Bartolomeinatten, kan som ”founding trauma” innebära en katastrof att glömma gemensamt. Den antika urmyten med dess sensmoral och popularitet kan brygga samman minnesreservoaren. Det är sålunda möjligt att tänka sig en europeisk identitet som samtidigt fungerar essentiellt och performativt, en identitet som utgår från det som ändå är europeiskt, med de Rougemonts begrepp, för att trots den mörka historien skapa en gemensam europeisk framtid.

---

¹²⁰ Kallifatides 2006, s. 133.

Något av detta tycks ingå i myten om Europa förenat i mångfalden. Myten har använts länge, av T.S. Eliot redan 1948, men är sedan 2000 EU:s officiella motto.¹²¹ Myten handlar om hur européer utifrån sina gemensamma och olika kulturer, traditioner och språk gemensamt samarbetar för fred och välfärd.¹²² Än så länge verkar fredssträvan vara framgångsrik. EU:s medlemsstater har inte krigat mot varandra sedan unionen grundades. Som berättarens moder uttrycker det i Kallifatides *Mödrar och söner*: ”Det är tur att EU finns, annars skulle vi vara i krig hela tiden.”¹²³ I mottot finns även ett skapande moment inbyggt: freden, friheten, välfärden och demokratin är något som skapas och upprätthålls snarare än givna konstanter. Hur skapas en europeisk identitet utifrån dylika begrepp i de studerade romanerna? Den här studien i sin helhet analyserar hur samtida romaner hanterar det faktum att den europeiska integrationen genom EU har pågått i mer än ett halvsekel. Trots det nämner bara två av författarna EU som politisk entitet i sina romaner: Theodor Kallifatides och Sigrid Combüchen. Kombinationen av Kallifatides och Combüchen är intressant i sig, eftersom den skär genom den uppdelning som tidigare konstaterats, där Kallifatides och Melinescu i högre grad skildrar de antika urmyterna, medan Combüchen och Pascual Söderbaum i högre grad skildrar den negativa grundmyten. Hos Kallifatides och Combüchen både hyllas och kritiseras EU, som de ändå ser som en självklarhet. Med andra ord finns det inga tendenser till att EU skulle ifrågasättas per se, men flera problemområden som EU skulle behöva lösa skildras. Hårdast kritik finns i Kallifatides romaner, som skildrar finanskrisen, migrationskrisen samt ekonomiska och andra klyftor i det europeiska projektet. Samtidigt skapar de därigenom EU som ett politiskt subjekt, och bidrar till att befästa EU som politiskt projekt.

Startpunkten: det Europa som motverkade mångfalden

Den negativa grundmyten utgjorde ett direkt hot mot en europeisk mångfald. Kommunistiska diktaturer motverkade grundläggande demokratiska friheter, och nazister förintade inte bara en stor del av den europeiska judiska befolkningen utan likaså romer, HBTQ-personer och personer med funktionsnedsättningar. Den negativa grundmytens utopi var en värld av enfald, oavsett om den bestod av Homo sovjeticus eller det tusenåriga rikets ideal. Skildringar av detta förekommer i flera av romanerna. I *Sidonie & Nathalie* idkar Nathalie samlag med juden Henryk. Själv har hon inga problem med hans religion, men människor runtomkring henne ser inte med blida ögon på saken. Att idka samlag med en jude är svårtänkbara för såväl de övriga flyktingarna på den svenska gården som för familjen som äger den, och följaktligen blir hon utfrysad. Kallifatides skildrar i flera romaner hur personer förs bort från byar berättaren bor i på grund av att de är judar, socialister eller ateister. Tydligast skildras dock antisemitismen i ett stycke ur *Den skeva platsen*:

---

¹²¹ Denis de Rougemont, *Vingt-huit siècles d'Europe: la conscience européenne à travers les textes : d'Hésiode à nos jours* (Étrepilly: Bartillat, 1990), s. 395.

¹²² Europeiska unionen, *EU:s motto*, u.å. <https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/motto_sv> [hämtad 10 februari 2019].

¹²³ Kallifatides 2007, s. 147.

Den tyska nationen var en kropp, den var sjuk och måste botas, det var nödvändigt att skära bort judebolsjevismens kräftsvulster. De åtta tusen judarna som bodde i staden Wegrów förintades men den lilla flickan på trottoaren var som en cancercell som lösgjort sig och tänkte sprida sig längs blodkärlen och lymfan och överleva. [...] Ett nyfött barn var en cancerhärd i samhällskroppen som måste gasas eller skjutas och brännas eller begravas i en massgrav i skogen. Ett barn som du själv. Ett barn som ditt barn. Allt är besmittat.¹²⁴

Allt är besmittat, och för att bota den sjuka tyska nationens kropp måste judebolsjevismens kräftsvulster skäras bort. EU:s motto om ett Europa förenat i mångfalden innebär inte bara att överkomma den negativa grundmyten vars fundament var den typen av åsikter, utan att bidra till motsatsen: ett Europa där man trots att den negativa grundmyten är så varm i människors minne kan leva sida vid sida i en förenad mångfald. Huruvida man ska minnas oförrätter och anpassa identiteten utifrån dem eller glömma och gå vidare är en svår konflikt hos många. Berättarens morföräldrar semestrade aldrig mer i Tyskland efter en förödmjukande upplevelse, och morfadern förlät aldrig tyskarna trots att han dittills hade varit en tyskvänlig själ. Modern oroade sig över att vara ett ”väldigt litet land där större och mäktigare språk klampar in”, och spanjoren hon gifter sig med är på väg att kliva in ”som en elefant i en porslinsbutik.”¹²⁵ Hon oroar sig över sitt land, sina gränser och sitt namn: alldeles i för modern tid har Europa varit ett slagfält där stora länder med världsspråk klampat in i små länder som elefanter i porslinsbutiker. Ett Europa förenat i mångfalden behöver gemensamt överkomma historiska oförrätter, men exakt hur det ska gå till är, som förra avsnittet visade, obesvarat.

En passage ur Kallifatides *Brev till min dotter* visar dock på hur processen att förenas i mångfalden inte är något som avslutades med grundandet av EU, utan ett evigt arbete, ett Sisyfosarbete för att anspela på de antika myterna. Nästa avsnitt kommer att visa på hur romanen suddar ut gränserna mellan tid och rum, genom att låta romanvärlden utspela sig både i det samtida Sverige och det ovidianska Rumänien. I romanen friger Ovidius sin trogne slav som följt med från Rom. Frigivningen glädjer dock inte slaven, eftersom han är mörkhyad: ”Det svarta skinnet är ett fängelse i de vitas värld.”¹²⁶ I en scen där Ovidius och den frigivne slaven ska gå och bada blir stämningen på stranden uppbragt. Den svarte slaven skrämmer många av de badande, och ”man vill inte ha folk som skrämmer hundarna och barnen.”¹²⁷ Ovidius blir upprörd, men den frigivne konstaterar lakoniskt att så länge friheten ges kan den också tas ifrån en. Att vara slav till Ovidius kunde i romanen vara friare än att vara en frigiven mörkhyad man. Med tiden, och i takt med att allt fler lär känna den frigivne slaven, blir han dock alltmer accepterad. Han dör när han skyddar sin gravida flickvän mot ett anfall från stridande sarmater. Eftersom han inte är medborgare i staden får han inte begravas på stadens kyrkogård, men borgmästaren och en äldre man upplåter en markyta precis utanför stadsporten, där en stenstod med inskription reses till hans ära. Det femtiosjätte kapitlet avslutas med granitstensepigrammet:

Alicia reste denna sten
till minnet av sin man Aneth

¹²⁴ Pascual Söderbaum 2016, s. 177.

¹²⁵ Pascual Söderbaum 2016, s. 187.

¹²⁶ Kallifatides 2012, s. 116.

¹²⁷ Kallifatides 2012, s. 121.

som kom som en slav till vår stad
och dog som en fri man
för kärlekens skull¹²⁸

I alla tider, från Ovidius Rumänien, till den svenska samtiden, har minoriteter och de som är annorlunda fått kämpa för att bli accepterade, men till och med den svarte slaven Aneth kan dö som en fri man för kärlekens skull, och få en officiell granitstenstod som välkomnar alla besökare vid stadens portar. Att förenas i mångfalden är en ständig process, men den europeiska integrationen tycks i romanernas värld vara en god början.

Ett Europa som förenas

Studien har med flera exempel visat på hur Europa växer fram i de analyserade romanerna. *Den skeva platsen*, exempelvis, har trots alla trauman ingen någon nationell utgångspunkt, och förläggaren liknar den vid en fresk över det europeiska nittonhundratalet. Dessutom är nationerna frånvarande i romanen: de förekommer i platsangivelserna i kapitlen men knappast i narrativet i övrigt. När berättaren åker bil genom Europa 2006 går den inte mellan Italien och Österrike, utan från Venedig via Dolomiterna till Salzburg. Kurt Seidel, den tyske nazisten, arbetar i städer i Österrike, Polen och Tyskland, men nationerna nämns sällan.¹²⁹ Den europeiska fresken tecknar inte nationer utan platser. I flera romaner tas denna föreställda europeiska gemenskap dock ett steg längre, genom att göra *Europa* i sig till ett subjekt. Kallifatides *Ännu ett liv*, exempelvis, skildrar vid flera tillfällen drabbande uppgörelser med samtidens EU, Europa och det utsatta Grekland som berättaren klandrar och försvarar. Stort missnöje visar han dock med hur Europa har hanterat flyktingkrisen: ”om Europa visade lite mer välvilja skulle det ordna sig för alla flyktingar.”¹³⁰ Citatet är relevant av två anledningar. Dels ställer romanen krav på att Europa tar tag i flyktingkrisen, ett sätt att ge Europa som subjekt politisk legitimitet. Dels är det Europa som behöver visa välvilja, inte Europas invånare, stater, statschefer eller några specifika människor. Europa bör här förstås som en metonymi för flera nivåer av Europas politiska och moraliska karaktär, men samtidigt görs Europa till en egen entitet, enhet och identitet. Ett Europa som vill kan. Det är en insikt som sannerligen pekar framåt mot en möjlig och stärkt gemenskap.

En tendens i föreställningen av den europeiska gemenskapen är vågräta och lodräta bryggor som bidrar till att överbrygga nationella föreställningar. Särskilt innovativt sker detta i Kallifatides *Brev till min dotter*. Den romerske poeten Ovidius är i exil i Rumänien. Inledningsvis känns berättelsen enkel: exilen återberättas. I takt med att romanen fortskrider uppstår dock allt fler sprickor i narrativet. Misstankar föds när Ovidius lär sig ord på vad som kallas för getiska, men där orden sannerligen är svenska. Berättaren konstaterar att väldigt många tycks vara ”sambo” och ”särbo”, liksom att man skiljer sig alltsomoftast.¹³¹ Ovidius lär sig dricka starksprit av svenskt slag och bjuds på midsommarfest och

---

¹²⁸ Kallifatides 2012, s. 252.

¹²⁹ Pascual Söderbaum 2016, ss. 14 & 28-35.

¹³⁰ Kallifatides 2017, s. 35.

¹³¹ Kallifatides 2012, s. 106.

kräftskiva. Väl där sjunger de ”Helan går” och ”Små grodorna”. Fornnordiska gudar framträder, och samhällena heter Selsbo och Selhult.¹³² Det rör sig inte längre om Ovidius exil i Rumänien. Det är en samtida migrant i Sverige, men migranten heter Ovidius och utger sig för att vara i rumänsk exil. Minnena konkurrerar och en ny typ av identitet uppstår, som spränger de nationella referensramarna. En romare i Rumänien i början av vår tideräkning befinner sig på en svensk kräftskiva i en jämställd samtid. Minnena blandas ihop, anpassar sig till nya omständigheter. Europa sipprar in i narrativet och gränserna suddas ut, såväl mellan länder som mellan verklighet och fiktion. Den europeiska gemenskapen förenas i mångfalden, inte bara kulturellt, geografiskt och rumsligt utan även tidsligt: bryggorna skär vågrätt och lodrätt tvärs genom tid och rum.

En liknande europeisk förening skildras i Melinescus *Mamma som Gud*. Passagen beskriver i diktform ett möte i Hagaparken i Solna mellan två drottningar, drottning Mamma och drottning Lovisa Ulrika. Drottning Mamma, berättarens moder, delar titel med den svenska drottningen. Detta upprör Lovisa Ulrika, som frågar vad som får denna kvinna att vägra böja huvud åt den svenska kungligheten och till och med uppbära drottningtitel. Svaret är att drottning Mamma härrör från en antik släkt av starka kvinnor: ”Vi kommer ifrån Svarta havets zoner / och gotiska anmödrar har vi, amasoner.” Med släktband till Hippolyte och de gotiska amasonerna kan drottning Mamma bära sitt huvud högt. Hon har dessutom tillsammans med sin mor och kvinnorna i hembyn upprätthållit ”en tradition, silkesmaskodling och ett gammalt sidenväveri”, vilket får ett mörkt moln att dra över drottning Lovisa Ulrikas ansikte: ”själv var hon lärd och hade försökt plantera mullbärsträd här i det kalla Norden och velat bygga upp en sidenindustri [...]. Men hon misslyckades.”¹³³ Drottning Mamma i den fantasirika dikten utgår från mångtusenåriga östeuropeiska traditioner och ett mytiskt matriarkat; dessa stolta traditioner, sidenväveriet, förenar de bägge drottningarna, som dessutom bär samma krönte titel. Medan hela parken böjer knä står två drottningar upp och mäter sin värdighet. Den östeuropeiska och den nordiska drottningen förenar tid och rum – inte minst genom det faktum att Lovisa Ulrika levde under 1700-talet, och efterträddes av sin son Gustav III som i dikten beskrivs som ”teaterkungen”.

En föreställd gemenskap som människor känner samhörighet med i ett enat Europa förutsätter dock en kulturell europeisk integration. När huvudkaraktärerna Elena och Giannis i Kallifatides *Med sina läppars svalka* får barn i Sverige inser de för första gången att de inte är svenskar, något de också vägrar att bli. De vill uppfostra sin dotter Maria så att grekiska traditioner förs vidare och den svenska dekadensen motverkas. De nyblivna föräldrarna motverkar därmed en europeisk integration, men väninnan Lotta varnar att ”samhället till slut blir starkare än föräldrarna.”¹³⁴ Maria utmanar också med tiden sin faders gammaldags föreställningar:

Pappa och mamma hade sina medemigranter. De hade gemensamma minnen av mötet med det svenska folkhemmet, den svenska frigjordheten, den svenska puritanismen. Dessa människor var den kruka i vilken

¹³² Kallifatides 2012, ss. 134, 166 & 242.

¹³³ Melinescu 2010, ss. 191-192.

¹³⁴ Kallifatides 2014, s. 370.

hennes pappa och mamma hade planterats om för att överleva. Det var deras biotop, för att tala ekologiskt. Grekeriet, kallade hon den. Hennes värld var en annan. Det fanns inte plats för henne i Grekeriet, om hon inte stympade sig. Det ville hon inte göra.¹³⁵

Maria ställer inte upp på 'Grekeriet'. Hon vill nyttja sina rättigheter, vara en del av det moderna samhället. Något annat skulle innebära att stympa sig själv. Huvudkaraktären i Pascual Söderbaums *Den skeva platsen* vill, som tidigare konstaterats, uttradera sig själv från släktens historia för att ge sitt barn en fri framtid. Maria vägrar utplåna sig själv: hon vill ta del av de rättigheter hon vet om att hon har. Berättaren-som-moder i *Den skeva platsen* vill ge sitt barn en fri framtid genom att uttradera sig själv; dottern i *Med sina läppars svalka* vill ta del av sina friheter genom att beträda en annan värld. Det finns inte plats för henne i Grekeriet. För detta tvingas hon föra en hård kamp mot föräldrarna, som slutar med att hon bryter med sin fader. Den europeiska kontinenten är i förändring, och i skärningspunkten mellan det gamla och det nya uppstår konflikter. Lotta försöker hjälpa, men det skaver: "För Lotta var självständigheten målet för barnuppfostran. För Elena och Giannis handlade det däremot om att bära traditionen vidare. Hon tänkte för långt framåt och de tänkte för långt bakåt."¹³⁶ För Elena och Giannis är det essentiella – traditionen och ursprunget – det centrala; för Lotta är det performativa – framtiden och utvecklingen – det som kommer segra. Implicit antyder berättaren dock att det finns en medelväg mellan Lotta och föräldrarna: den punkt där man tänker lagom långt. Utvecklingen är ett måste, men den måste ske i en lagom takt så att ingen lämnas bakom. Vägen mot en europeisk gemenskap och identitet tar tid, eftersom man inte kan tänka vare sig för långt bakåt eller för långt framåt. Identiteten går ändå, vilket Marias invändningar mot Grekeriet visar, i riktning mot en europeisk gemenskap. Europa tillhör ungdomen och framtiden. Med var ny generation kan en europeisk gemenskap och tillit stärkas, men en tillitsfull europeisk gemenskap förutsätter att de olika kulturerna antingen accepterar varandra och känner tillit inför varandras respektive olikheter, eller långsamt eroderar. För tillit mellan europeiska individer måste den kulturella europeiska gemenskapen vara tillräckligt stark.

Europeiska värderingar – essentiella eller performativa?

Det officiella mottot är ett politiskt försök att skapa en europeisk värdegemenskap. Ett viktigt bidrag till värdegemenskapen är rättighetsstadgan, som garanterar EU-medborgare politiska och sociala rättigheter som frihet, jämlikhet, medborgerliga rättigheter och värdighet.¹³⁷ Hur hanterar de studerade romanerna denna typ av frågor? Om man tar jämställdhet och HBTQ-frågor, två värderingsstyrda frågor som ofta lyfts i en europeisk kontext, som exempel är frågan huruvida dessa är essentiella delar av den europeiska identiteten eller moderna värderingar i en performativ europeisk identitet.

Vad gäller jämställdhet antyder redan titeln på Melinescus *Mamma som Gud* modersrollens betydelse. Romanen handlar om tre mödrar som varit centrala för berättaren: modern, farmodern och mormodern. Att mödrarna jämförs med Gud betonar deras betydelse i berättarens liv. Själva titeln

---

¹³⁵ Kallifatides 2017, s. 374.

¹³⁶ Kallifatides 2017, ss. 370 & 375.

¹³⁷ European Parliament, *The Charter of Fundamental Rights of the European Union*, u.å. <http://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm> [hämtad 10 februari 2019].

betonar sålunda kvinnans betydelse. Dessutom jämförs ”mamma” med *Gud*, en gestalt som ofta föreställs ha en manlig skepnad. ”Mamma” som Gud kan på så vis ses som ett feministiskt ställningstagande i sig: gudomen antar en kvinnlig gestalt. Titelns upphöjning av kvinnan är viktig, eftersom berättarens släkt har en brokig historia när det kommer till kvinnors ställning och rättigheter. Mormodern enleverades av morfadern och försköts därför av sin släkt: hon hade svikit det löfte som släktens kvinnor hade gett, att leva som det rumänska helgonet Filoftheia och undvika det manliga släktet. En förbannelse lades då över familjen, och följaktligen har alla män i släkten dött eller begått självmord. Ingen man har en huvudroll. Berättaren härstammar dessutom från en stolt kvinnlig släkt av krigiska amasoner, ett mytiskt matriarkat i Sarmatien vid Svarta havets kust.¹³⁸ På tre vis är män frånvarande i berättarens släkt: 1) i berättarens samtid för att alla dött eller begått självmord, 2) hos mormoderns förfäder eftersom alla kvinnor förväntas leva som Filoftheia och 3) hos släktens ursprung, det mytomspunna amasoniska matriarkatet vid Svarta havets kust. Till ursprunget appellerar berättaren i den redan analyserade dikt där berättarens döda moder, Drottning Mamma, i Hagaparken utanför Solna möter den svenska drottningen Lovisa Ulrika, som blir svartsjuk över att två drottningar finns i parken och frågar vad som ger modern rätt att bära denna titel. Berättaren svarar att de är stolta amasoner, och använder sig av sitt ursprung för att visa sin jämlikhet med den svenska drottningen. Det finns mörka perioder för kvinnan i Melinescus roman, men kvinnorna är starka och härstammar från krigiska amasoner. Kvinnans möjligheter är i romanen en antik essens.

Romanen beskriver hur mormodern försköts av sin släkt för att hon inte undvek det manliga släktet. Även i Melinescus andra roman, *Hemma utomlands*, förekommer, som visat, en mormoder som beskriver hur kvinnor förskjuts och har förskjutits. Förtalade jungfrur blir till dessa krigiska amasoner, dubbelkönade varelser som genom metamorfos kan bli svalor för att undvika grovt förtal. Mormodern genomgår denna metamorfos för att undvika bybornas fördomar. I de antika myterna finns styrka att hämta för att klara vardagens omständigheter. På ett liknande vis jämförs karaktären Feffes moder med Venus, för att förklara hennes moderna levnadssätt. Feffe konstaterar att hon ”är en modern kvinna som älskar många män, en polyandrisk kvinna av en sort som dök upp efter kriget och hyllades som en ny Venus av västerländska konstnärer.”¹³⁹ Här möts samtiden och antiken: den romerska gudinnan Venus har återinträtt i samtiden genom en (åtminstone tillfälligt) liberaliserad syn på sexualitet och kärlek som hon symboliserar i egenskap av kärlekens och skönhetens gudinna i den romerska mytologin. Genom att appellera till det romerska arvet och specifikt myten om Venus kan Feffe rättfärdiga moderns fria sexualitet. I Melinescus bägge romaner används antika myter och referenser för att rättfärdiga kvinnors frihet, för att ge styrka åt kvinnor som bryter mot normer och för att beskriva kvinnans möjligheter. Det finns tydliga drag av en essentiell syn på jämställdhet hos Melinescu.

Grekeriexemplen från Kallifatides *Med sina läppars svalka* visar istället en tydligt performativ syn på

---

¹³⁸ Myten om amasonerna återkommer också i Kallifatides *Herakles*, där Herakles förälskar sig i drottningen Hippolyte när han förväntas hämta hennes gördel som en av sina tolv uppgifter.

¹³⁹ Melinescu 2010, s. 69.

jämställdhet som europeisk värdering. Maria vill leva sitt eget liv och nyttja sina rättigheter, men tvingas bryta med sin konservativa, traditionellt grekiske far för att kunna göra detta. Romanen tematiserar hur generation för generation tycks kunna ta del av större friheter. Elena och Giannis kunde leva friare som migranter i världen än sina föräldrar som var fast vid sitt ursprung, och som i flera fall dog på grund av bristen på frihet; Elena och Giannis barn kräver att få leva med de friheter som finns tillgängliga, men som går på tvärs med de traditioner och åsikter som Elena och Giannis har med sig. Vid romanens slut är Elenas barnbarn ännu unga, men med all världens möjligheter framför sig. På liknande vis skildras framstegen i Kallifatides *Mödrar och söner*. Berättarens moder beklagar sig i romanen över att hon inte fick studera vidare, men förklarar det med att det var andra tider. Berättarens dotter växer dock upp i en ny tid och är medveten om sina rättigheter. Hon växte upp i Sverige, modern i Grekland, men i narrativet är detta egalt. Det är inte den nationella kontexten som har skiftat, utan tiderna. Dottern Johanna lever i andra tider och är medveten om sina rättigheter. Jämställdhet verkar ha blivit en europeisk värdering, åtminstone i *Mödrar och söner*. Dock inte bara europeisk: ”det har nog gått framåt för världen,” konstaterar berättaren.¹⁴⁰ I *Med sina läppars svalka* och *Mödrar och söner* är kvinnans rättigheter och människans friheter något som tycks stärkas och tillta generation för generation. I Melinescus romaner är det idéer och värderingar som har funnits ända sedan antakens dagar, men där deras respektive styrka har fluktuerat med tidsåldrarna.

Flera av Kallifatides romaner visar dock på ett liknande vis hur HBTQ-frågor inte ska ses som något modernt europeiskt utan som antika men fluktuerande ideal. I *Med sina läppars svalka* konstaterar prästen Lotta att Maria kommer att växa upp och bli ”kär i en svensk pojke eller en svensk flicka för den delen...” Detta får inte gehör hos Giannis, som rappt svarar att ”då dräper jag henne.”¹⁴¹ Konflikten mellan Giannis och Lotta framstår först som en konflikt mellan det traditionella och det moderna, det grekiska och det svenska. Samtidigt skildrar Kallifatides hur homosexualitet är en fundamental del av både grekisk och europeisk kultur. I en passage om Giannis och dennes vän Lambis i flyktinglägret i Australien konstaterar berättaren:

De båda två hade vuxit upp i en kultur och i ett land där homosexualiteten påbjöds och förbjöds samtidigt. Det var tillåtet, om än inte direkt berömvärt, att sätta på en annan man. Skräcken för att bli påsatt var pyramidal. Antakens greker betraktade till och med läsning som att bli påsatt av en annans ord och tankar.¹⁴²

Berättaren tycks anspela på Platons *Faidros* och andra texter från antakens Grekland där läsning likställs med att bli penetrerad bakifrån och att den som skriver dominerar den som läser liksom en herre till en slav.¹⁴³ Citatet visar hur homosexualitet varit en fundamental men kontroversiell del av den europeiska

---

¹⁴⁰ Kallifatides 2008, ss. 149-150.

¹⁴¹ Kallifatides 2017, s. 159.

¹⁴² Kallifatides 2017, s. 370.

¹⁴³ En dorisk inskrift från Sicilien konstaterar att ”den som skriver dessa ord rövknullar den som läser dem.” Som Svenbro konstaterar: ”För de gamla grekerna är det alltså bättre att skriva än att läsa — i stort sett av samma skäl som det är bättre att penetrera än att penetreras i den pederastiska relationen.” Jesper Svenbro, *Vägra läsa, vägra skriva: attityder till det skrivna ordet i antakens Grekland* (Stockholm: HLS Förlag, 1997), ss. 12-17.

kulturen i årtusenden. Det antyder dessutom att det finns homoerotiska tendenser även mellan Giannis och Lambis, så när Lotta säger att Maria skulle kunna få en svensk pojk- eller flickvän är det inget okänt territorium för Giannis, utan ett på samma gång påbjudet och förbjudet territorium. Homosexualiteten förenar den europeiska kontinenten från antikens Grekland till den svenska samtiden (liksom möjligtvis mänskligheten), men är ingen självklarhet och väcker fortfarande negativa känslor hos somliga.

Synen på samkönat begär i romanen visar på hur konflikten mellan Grekland och Sverige kan förstås som en konflikt mellan det gamla och det nya, men också som en enhet över tid och en mångfald av identiteter i såväl det nationella som det lokala och europeiska. Samkönat begär kan ses som något samtidigt mångförgrenat och essentiellt, tendenser som än accepteras, än ogillas på olika platser i olika tider. Exemplet från Melinescu och Kallifatides är likaså intressanta i relation till *longue durée*, den historiska kontinuiteten i det essentiellt europeiska från svunna tider till idag. I många europeiska länder har homosexualitet klassats som sjukdom in i modern tid, medan det var en del redan av den antika kulturen. Kallifatides visar i sina romaner på hur förståelsen av vad det innebär att vara svensk kontra av att vara grek är mer komplex än dikotomier mellan modern-traditionell, progressiv-konservativ och nordlig-sydlig. Historiskt sett är dimensionerna mångskiftande, och samtidigt som exemplen från *Med sina läppars svalka* visar att varje generation blir mer tolerant finns det också stöd för tanken att HBTQ och jämställdhet är essentiella europeiska värderingar. Samtidigt som samkönat begär och förhållandet mellan män och kvinnor ofta ses som moderna frågor och performativa exempel i den europeiska identiteten visar de analyserade exemplen på hur dessa också är uråldriga kategorier, som med de Rougemonts ord skulle kunna beskrivas som acceptansen av det som ändå alltid varit europeiskt. De Rougemont konstaterar också att Europa definieras av friheten och mångfalden.¹⁴⁴ Kallifatides och Melinescus romaner tycks med det essentiella och det performativa stödja denna syn.

2.3 Europa och omvärlden – en union på en föränderlig planet

Analysen har visat på hur de studerade romanerna iscensätter en föreställd gemenskap på en nivå som överskrider den nationella, att en europeisk gemenskap föreställs på tre olika nivåer och att den identitet som sammanför gemenskapen växer fram i växelverkan mellan hågkomst och glömska. Viktiga minnen i de studerade romanerna handlar om den antika urmyten och den negativa grundmyten. Medan romaner som skildrar antikens myter fokuserar på behovet av att minnas tematiserar romaner som skildrar det mörka nittonhundratalet glömskan som metod för att gå vidare. Alla dessa tendenser sker dock i relation till vad som händer i omvärlden. Vad innebär det för den samtida svenskspråkiga romanen att världen globaliseras, att Sverige europeiseras och att omvärlden tar tydligare form?

---

¹⁴⁴ De Rougemont 1990, s. 395.

2.3.1 Världen växer

När nationsföreställningen med dess identitet och gemenskap stärktes under tidigt 1800-tal var det ofta i relation till en europeisk kontinent som gjorde sig påmind. Bachtin menar att den moderna romanen när den växer fram under sent 1700-tal är ett resultat av ett kraftigt brott i den europeiska civilisationens historia: ett Europa som går från små inåtvända nationer till en internationell, mångspråkig värld av intensiva kontakter och relationer: ”en mångfald av språk, kulturer och tider blir tillgängligt för Europa, en avgörande faktor för dess liv och tanke.”¹⁴⁵ Med den europeiska gemenskapens framväxt och en omvärld som i avkoloniseringsens tidevarv gör sig påmind är det ’dem’ som romanen och gemenskapen har att förhålla sig till snarare övriga världen. Världen växer och Europa blir mer europeiskt, en slutsats i linje med Crennitzers mening att Kallifatides gjort Grekland till en del av Sveriges litterära provins. Världen har blivit mer internationell och mångspråkig, och tendensen som märks av i det litterära narrativet är en europeisk föreställning som görs tydligare i kontrast med övriga världen.

Den europeiska gemenskap som träder fram i kontrasten till det andra innebär konceptuellt sett att världen som referensram blir större. Rörligheten över kontinenten och de nya människor man möter bidrar till en konkret känsla av en större värld. Kontrasten mellan den gamla, lilla världen och den nya, större världen skildras i ett kapitel i *Den skeva platsen*. Rosa Haas, en städerska på slott Hartheim, är en vanlig, äldre kvinna under andra världskrigets sista år. Hon föddes under kejsarens tid i Habsburgska dynastin, och har vuxit upp och levt hela sitt liv i österrikiska Alkoven. Anderson menar att den ”seriösa monarki” som Haas vuxit upp i går på tvärs med alla moderna uppfattningar om hur det är att leva.¹⁴⁶ Haas själv delger att hon aldrig ens har klivit på tåget till Linz två mil bort:

[Rosa Haas] föddes under den gamle Kejsarens tid men hennes värld har alltid varit liten, de har alla varit enkla bönder som skötte sina djur och sina åkrar, själv har hon aldrig rest bortom Alkoven, aldrig klivit på tåget ens till Linz. Nu springer här folk från världens alla hörn, det senaste lasset var utlänningar, röda spanjorer, spanjorer! Hur har de hamnat här i Alkoven?¹⁴⁷

Rosa Haas har aldrig lämnat Alkoven, men ändå har hennes vardag förändrats i grunden. Hennes söner är soldater och skickar brev från platser som ”Legrad” (sic!) och andra som hon inte ens minns namnet på. I lilla Alkoven springer folk från världens alla hörn – till och med Spanien! – runt. Trots att Haas aldrig har lämnat Alkoven gör världen sig påmind, och kejsaren finns ej längre kvar. Haas menar att allt ”rusar mot en värld hon inte längre förstår,” en klagan i samklang med Bachtins tanke om hur ”traditional ways of life are lost to the processes of modern industrial homogenization.”¹⁴⁸ Det är tydligt att Alkovens samhörighet med världen håller på att förändras. Rosa Haas är född och uppvuxen under Kejsarens tid och har alltid levt i en liten värld, tills folk från världens alla hörn gör sig påmind i

---

¹⁴⁵ Bachtin 1981, s. 11.

¹⁴⁶ Anderson 2016, s. 19

¹⁴⁷ Pascual Söderbaum 2016, s. 166.

¹⁴⁸ Pascual Söderbaum 2016, s. 165; MacKay 2011, s. 122.

Alkoven. Alkoven har plötsligt sammankopplats med övriga världen, åtminstone om resten av världen sträcker sig till Spanien och ”Legrad”. Från motsatt håll konstaterar sjuksköterskan Randi Tommessen på barnbördsläget i södra Frankrike, när hon ser ett brev adresserat till samma Linz som Rosa aldrig tagit sig till, att från den lilla stad de verkar i ”går trådar ända till en landsort i det annekterade Österrike, trådarna klibbar i varandra.”¹⁴⁹ Det är en gemenskap med större samhörighet som tar form, helt enkelt en större gemenskap. Samtidigt visar det inledande citatet på hur *liten* denna samhörighet med världen paradoxalt nog är. Rosa Haas kommer från en ”liten värld”, men har hamnat i en värld som uppfattas som allt större.¹⁵⁰ I hennes medvetande, för all del föreställda gemenskap, är Spanien ett annat hörn av världen, något ytterligt avlägset. Samtidigt som den föreställda gemenskapen har fått en större samhörighet med världen, vilket också har gjort den föreställda gemenskapen större, är det knappast en föreställd europeisk gemenskap. Gemenskap med omvärlden är ännu inte stor. Poängteras bör också att trådarna som sträcker sig över den europeiska kontinenten i Rosas och Randis fall innebär tätare sammankopplade fascistiska diktaturer. Den växande världen är ännu inte en fri europeisk gemenskap.

En föreställd europeisk gemenskap skildras tydligare i Kallifatides *Med sina läppars svalka*. Som studien senare visar växer gemenskaper lättare fram i relation till något annat. När en båt med flyktingar från det fattiga och ruinerade efterkrigseuropa lämnar Italien på väg mot Australien var det ”italienare, greker, bulgarer, jugoslaver och judar från hela Europa.”¹⁵¹ Som flyktingar på båten binds deras öden, bakgrund och framtid ihop av deras europeiska tillhörighet. Gemenskapen är större, varje nationalitet och etnicitet har en samhörighet med den europeiska gemenskapen. Skillnaden är stor gentemot Rosa Haas, där Spanien ligger i ett av världens alla hörn. Det som har hunnit passera dem emellan är två generationer och lika många världskrig. Nittonhundratalet tycks innebära en värld som växer och en tilltagande europeisk identitet, bryggor som växer fram över den europeiska kontinenten. Flera romaner skildrar på detta tema en händelse som är viktig ur svenskt perspektiv för relationen till övriga Europa: Öresundsbron. En europeisk infrastruktur skapar, bildligt och bokstavligt, nya broar mellan europeiska kulturer och identiteter. Öresundsbron invigdes 1 juli 2000. Flera av romanerna utspelar sig kort efter att bron invigdes, och Combüchens *En simtur i sundet* utspelar sig i Malmö precis innan millennieskiftet. Byggnationen av bron får därför konkret närvaro i narrativet. Dessutom har frånvaron av bron gett upphov till romantiteln. Bron är ännu inte invigd, så fortfarande är långsimningar över sundet ett populärt fenomen. Det beskrivs till och med hur ”publika långsimningar var folkfester i Europa.”¹⁵² Romanen citerar ur Åke Jönssons *Konsten att simma över Öresund* (1984), och huvudkaraktären Göran

---

¹⁴⁹ Pascual Söderbaum 2016, s. 79. Hayot använder begreppet ”connectedness”, samhörighet, för att beskriva i vilken grad som den gemenskap som framträder i narrativet hör samman med resten av världen. Se Hayot 2012, ss. 74-76.

¹⁵⁰ Begreppsapparaten ”stor” och ”liten” värld kan förstås på två vis: antingen som att världen ’krymper’ genom ökade möjligheter till transport och digital kommunikation, och att globaliseringen gör världen allt mindre; eller att världen ’växer’ när fler delar av världen görs tillgängliga för fler människor, och att fler människor uppfattar en allt större del av världen. Det är i den andra betydelsen som ”världen växer” används här. Hayot resonerar tvärtom, men användningen här bygger på Rosas egen terminologi, vilket gör det svårt att ändra på. För en diskussion om små världar i litteraturen, se Hayot, ss. 75-76.

¹⁵¹ Kallifatides 2017, s. 118.

¹⁵² Combüchen 2003, s. 44.

Sager-Larsson pratar i telefon med långdistanssimmerskan Sally Bauer, som flera gånger simmade över sundet. Det framstår som rimligt att dra slutsatsen att fokuset på simturer över sundet i en roman där byggnationen av bron har påtaglig närvaro i narrativet är en medveten hyperbol från författarens sida, en symbol för hur frånvaron av bron är ett hinder för den europeiska integrationen.

I Combüchens *Den skeva platsen* skildras det i övrigt gängse sättet att korsa sundet innan brons invigning: genom tåg färja. Berättaren, i ett kapitel som utspelar sig 2006, minns tillbaka på en tågresa genom den europeiska kontinenten något årtionde tillbaka. Både i berättarens samtid 2006 och läsarens samtid när romanen ges ut 2016 är tåg färjan över sundet ett minne blott, vilket därför kräver en specifik förklaring från berättarens sida. Bron har med tiden blivit så självklar att berättaren måste informera om hur det gick till innan den existerade, att man vid denna tid var tvungen att åka tåg på en färja. Detta är kunskap som berättaren inte förväntar sig att läsaren längre känner till. Öresundsbron som europeisk infrastruktur innebär ett skifte i svenskens brygga till den europeiska kontinenten, och sex år efter dess invigning är det inte längre givet att man minns hur man korsade sundet innan dess.¹⁵³ Sammantaget skildrar de två romanerna direkt eller indirekt hur betydelsefull Öresundsbron är för den europeiska integrationen: tåget behöver inte längre åka upp på en färja, och framförallt behöver man inte längre simma över sundet. 2018 finns det i Europa bara tre passagerarfärjor kvar som tar tåg ombord. Alla är utrotningshotade, och riskerar liksom färjan mellan Malmö och Köpenhamn att ersättas av broar. Pascual Söderbaums och Combüchens skildringar av ett brolöst Europa, och därmed indirekt vikten av broar för att överbrygga europeiska nationer, är indikerande för en större, europeisk trend. Snart är passagerarfärjor som tar tåg ett minne blott, och få minns långsimningsfolkfesterna.¹⁵⁴

Den rumsliga aspekten i *Den skeva platsen* kan vidare sägas vidgas till en europeisk topografi. Efter att berättaren har sökt klart efter sitt mörka förflutna måste hon åter ta sig hem genom Europa. Familjen åker tåg och buss och ser hur landskapet utanför ständigt förändras. Tåget går till Basel från Hamburg, över Öresund via färja, och ”utanför de stora fyrkantiga fönstren vidder av kullar och berg och hus med sadeltak tunga av snö och trädgårdar” som om ”verkligheten förvandlats till en miniatyr och landskapet där ute vore en järnvägsmodell.”¹⁵⁵ Den europeiska geografin verkar länkas samman genom de olika resorna och alltmer ta formen av en karta, en verklighet i miniatyr. Berättaren erfar att ”rörelsen skapar rum och hål i tiden,” vilket ger utrymme för en framväxande föreställd gemenskap.¹⁵⁶ Tågresorna över kontinenten lägger grunden för en ny föreställd entitet, förändrade psykologiska syner på vad gränser och gränsöverskridande innebär.¹⁵⁷ Det som verkar föreligga är, för att låna ett begrepp från Wetenkamp, en framväxande europeisk topografi. Wetenkamp analyserar samtida tyska författare som hon menar genom ”associativa länkar” mellan geografiska platser utformar en ny topografi, ett

---

¹⁵³ Pascual Söderbaum 2016, s. 361.

¹⁵⁴ European Traction, *Denmark's Last Passenger Train Ferry*, 2018, <<https://europeantraction.com/2018/08/27/denmarks-last-passenger-train-ferry/>> [hämtad 10 februari 2019].

¹⁵⁵ Pascual Söderbaum 2016, ss. 361 & 365. Värt att notera är de likheter citatet har med fotografiet som pryder omslaget.

¹⁵⁶ Pascual Söderbaum 2016, ss. 361 & 365.

¹⁵⁷ En god inledning till frågan om kulturella, politiska och psykologiska gränser ges i introduktionen till Mats Andrén et. al. (red.), *Cultural borders of Europe: narratives, concepts and practices in the present and the past* (New York: Berghahn Books), 2017.

nätverk utan särskilt centrum.¹⁵⁸ Pascual Söderbaums roman verkar inte heller ha något centrum. Däremot kopplas den europeiska kontinentens topografi och geografi samman av resor tvärs över kontinenten, från 30-talet till idag. Topografin i Europa har förändrats och sammanlänkats, till förmån för en tydligare föreställd europeisk gemenskap. Särskilt indikativt i *Den skeva platsen* för en europeisk topografi är att romanen avslutas med en del som kallas för ”topografi”, och som listar de sexton platser där romanen utspelar sig. Av dessa är fem i Österrike, tre i Frankrike, fem i Spanien, en i Italien, en i Sverige och en ombord ett skepp mot Teneriffa.¹⁵⁹

Europa som romanens geografiskt avgränsade gemenskap förstärks av romanens ramberättelse. År 2006 reser en kvinna runt i Europa med sin man och sina barn för att återupptäcka sin släkts förflutna. Att medvetandegöra de olika minnesplatserna av ondska blir ett sätt att närma sig nuet på en odysse genom tiden. I takt med att tiden fortskrider ändrar nämligen ondskan karaktär, fram till dess att morbrodern och tyske Kurt med varsin öl i det nydemokratiserade Spanien försöker förstå Europas föränderliga karaktär. Filosofen Julia Kristeva har beskrivit Europa som ett kalejdoskop i ständig förändring.¹⁶⁰ Den bild av Europa som Pascual Söderbaum ger i *Den skeva platsen* verkar vara i dialog med en sådan föränderlig gemenskap. Ur det europeiska nittonhundratalets mörker och ondska växer en demokratisk och kulturell entitet fram som med tiden föder en europeisk gemenskap, en möjlighet för europeiska medborgare att föreställa sig som del av detta föränderliga gemensamma.

Nittonhundratalet verkar på så vis i de analyserade narrativen ha gjort världen större, sammanfört européer och byggt vidare på den europeiska integrationen. En relevant fond till denna utveckling finns i Kallifatides *Herakles*. Som ett av sina tolv stordåd ska Herakles hämta den trehövdade jätten Geryons boskap. Geryon bor på den mytiska ön Erytheia, beskriven som jordens västligaste punkt i oceanen långt utanför Hispanias kust. Ingen människa hade rest så långt som Herakles gjorde för att hämta denna boskap. Ingen annan människa hade genomkorsat denna stora värld, som var så mycket större än någon hade kunnat föreställa sig.¹⁶¹ Resan går alltså från dagens Grekland till en mytisk ö utanför dagens Spanien. Kallifatides visar på hur de antika civilisationerna i Grekland och Rom uppfattades som hela världen. Utkanten av civilisationen var världens kant. De av Anderson et. al. analyserade romanerna visar på hur nationen är den föreställda gemenskapen i kontrast till en större europeisk språklig och kulturell mångfald. Det som tilltar i de romaner som här studeras är hur gemenskapen som föreställs är större än nationen och att gränsen för gemenskapen i tilltagande grad är Europa, ställt mot en växande omvärld. I försöket att konstruera en kronologi blir det tydligt att världen från antiken till idag har vidgats, och att samtiden verkar se en växande föreställd gemenskap i en allt större omvärld.

Samhörigheten med Europa och världen är en viktig parameter i narrativet. I flera av romanerna pendlar ”närheten” till det framställda fram och tillbaka. Stundom befinner sig berättelsen mycket nära subjektet och det skildrade, ibland ”zoomar kameran ut”, på ett sätt som motsvarar diskussionen om

---

¹⁵⁸ Wetenkamp 2017, ss. 248-249.

¹⁵⁹ Pascual Söderbaum 2016, ss. 401-403.

¹⁶⁰ Anne Kraume, ”Europes, errances: la littérature européenne et ses projets d’unification du continent”, *Siècles*, 41 (2015), s. 1.

¹⁶¹ Kallifatides 2006, s. 236.

hur nivåerna av föreställd europeisk gemenskap växlar. Distansen till det berättade pendlar kraftigt i en roman som Gabriela Melinescus *Mamma som Gud*. I delar av romanen sitter berättaren på ett hotellrum i Schweiz och funderar över de nya svenska översättningar som hennes japanska kollega har skickat till henne från Stockholm, i andra delar upptar skildringar av hur silke produceras från mullbärsträd flera sidor, med oerhörd närhet till berättelsen. Förstoringsglasat som läggs på och av berättelsen gör att läsaren blir uppmärksam på gemenskapens storlek: gemenskapen tar konkret form i växlingen mellan det nära och det avlägsna. Världen går från väldigt liten till väldigt stor. Den lilla byn där berättarens mormor lever är en gemenskap och den utvidgade europeiska är en annan. När världen gör sig påmind förändras gemenskapen. I takt med att tiden fortskrider blir världen större, och när världen blir större förändras vårt sätt att se på oss själva och våra nästa. För Rosa Haas blir spanjorerna i Alkoven ett tecken på att världen gör sig påmind, men ”världen” sträcker sig först och främst inom Europas gränser. När Elena och Giannis lämnar Europa blir Europa en viktigare entitet i världen. Europa som gemenskap framträder klarare när världen blir större, inte minst i avkoloniseringens tid. En större värld tarvar större gemenskaper. När berättarnivån zoomar in och ut skildras gemenskaper på flera nivåer. De lokala gemenskaperna finns kvar men påverkas av nationella, regionala och europeiska, medan de lokala gemenskaperna i sin tur påverkar de övriga. De olika identiteterna och gemenskaperna befruktar varandra. Som Lützel konstaterar: ”a European identity needs to encompass national and regional – and for that matter global – identities in the spirit of multiculturalism.”¹⁶²

2.3.2 Det polyfona Europa

Ett av den europeiska gemenskapens och integrationens aber är den språkliga mångfalden. Kallan konstaterar exempelvis att berättarna och huvudkaraktärerna i Kallifatides verk ”clearly understood that language is not a neutral tool but the product of a culture. Kallifatides talks of incompatibilities between his two languages.”¹⁶³ Således reflekterar det svenska språket ett svenskt sätt att leva på, liksom det grekiska språket reflekterar ett grekiskt sätt att leva på. I *Ett nytt land utanför mitt fönster* beskriver Kallifatides det som att ”det finns skillnader mellan det grekiska och det svenska språket. De viktiga skillnaderna, det vill säga sådana som definierar en kultur, är dock bara två: nämligen ontologin och logiken. [...] Vi bebor olika världar helt enkelt.”¹⁶⁴ Detta bidrar till att det är svårt att förstå och uppskatta varandras litteratur, och att Stagnelius kända versrad ”natten är dagens mor, kaos är granne med gud” på grekiska blott blir höjden av banalitet. Ett europeiskt sätt att leva på som grundar sig i ett europeiskt språk är svårtänkbart eftersom ett gemensamt europeiskt språk – utöver engelska som lingua franca – sedan det aktiva latinets död ej längre existerar. Samtidigt bidrar den fysiska och den språkliga migrationen till att de tydliga gränserna mellan gemenskaper och språk luckras upp. Kallan konstaterar

---

¹⁶² Lützel 1994, s. 305.

¹⁶³ Monika Kallan, ”Leaving, Losing, Letting Go: Some Steps in Bilingual Transformations in the Work of Theodor Kallifatides”, i *Modern Greek literature*, Gregory Nagy & Anna Stavrakopoulou (red), (New York: Routledge, 2003), s. 138.

¹⁶⁴ Kallifatides 2001, ss. 145-146

att Kallifatides verkar se sig som placerad någonstans mellan första och andra språket. I ett tal som Kallifatides själv höll i Minneapolis 1992 om språk och identitet konstaterar han att ”I try to bring to Swedish something of the Greek sweetness and cruelty of life, I colonize the Swedish sky with the illustrious twelve from Mount Olympus. [...] I have built a nice little *lingua casa*.”¹⁶⁵ Han överbryggas en svensk och grekisk världsbild genom att kolonisera den svenska himlen med den grekiska Olympen och dess tolv gudar. Genom hans lilla ”lingua casa” blandas de språkliga och kulturella begreppen samman på ett sätt som berikar såväl Kallifatides själv som den europeiska samtiden. Med Kallifatides hjälp får även Zeus plats i en svensk kontext – eller snarare, Kallifatides tvingar svensken att tänka på Zeus.

Flertalet av romanerna tematiserar den europeiska språkförbistringen. Den språkliga mångfalden kan vara en kulturell styrka, men ett kommunikativt problem för europeisk integration. Missförstånd och språkligt utanförskap flödar genom romanerna. Gemensamma minnen och värderingar till trots misslyckas européerna ofta att förmedla dem till varandra. I *Sidonie & Nathalie* ges dock exempel på hur denna språkförbistring också kan vara en styrka, till och med vägen framåt för att överkomma delade europeiska minnen. På den herrgård där Sidonie och Nathalie får börja arbeta bor även flera nordbor och baltiska flyktingar som alla bär på mörka minnen. När de anländer dit är de således inte ensamma om att bära på ett mörkt bagage, hur svårt det än är att föreställa sig något i paritet med Nathalie som förlorar hela sin franska familj. Nathalie börjar dock närma sig den polske juden Henryk, och de inleder en kärleksaffär trots kommunikationssvårigheterna. Henryk behärskar några ord svenska, tyska och engelska; Nathalie franska och några få ord tyska. De språkliga bryggorna är få. Fåordigheten blir enda lösningen. Det visar sig dock att fåordigheten bär på en styrka. Den gör det nämligen möjligt att förmedla det som ej går att beskriva med ord. Nathalie har inte berättat för någon att hon har förlorat make och tre barn, för hon tror inte någon kan förstå det och vill ej mötas av fel sorts empati. Henryk har dock förlorat hela sin polska familj i nazisternas förintelseläger, och med hjälp av fingrar, minspel och kroppsspråk kan de dela de hemska minnen som ingen av dem kunnat sätta ord på. På så vis blir den språkliga förbistringen mellan Nathalie och Henryk i sig en styrka för att kunna kommunicera minnen som inte går att förmedla med ord.

En intressant aspekt av språkförbistringen är hur engelska som *lingua franca* i den samtida europeiska kontexten lyser med sin frånvaro. Att engelska skulle vara ett verktyg för europeisk integration går inte att finna stöd för i de studerade romanerna. Snarare tvärtom. I *Ännu ett liv* försöker berättaren tala grekiska med en kypare i en gelateria. Kyparen svarar berättaren på engelska, men då blir berättaren ”lite purken och sa: »Jag talar lite ryska också.« »Det gör jag med«, svarade han på ryska.”¹⁶⁶ I *Sidonie & Nathalie* försöker Nathalie kommunicera med Henryk genom några ord på engelska, men Henryk skakar på huvudet. En man försöker till och med kommunicera med Sidonie och Nathalie på mandarin istället för engelska.¹⁶⁷ Vid några få tillfällen gör karaktärer i romanerna trevande försök till

---

¹⁶⁵ Theodor Kallifatides, ”Language and Identity”, *Harvard Review*, nr 4 (1993), s. 119. Citatet syftar på Olympens tolv gudar, Zeus, Hera, Poesidon, Demeter, Ares, Hermes, Hefaistos, Afrodite, Athena, Apollon, Artemis och Dionysos.

¹⁶⁶ Kallifatides 2017, s. 113.

¹⁶⁷ Combüchen 2017, ss. 155 & 267.

att använda engelska, men blir tillrättavisade eller misslyckas med kommunikationen. De flesta av romanerna tematiserar rörlighet från europeiska länder till Sverige, några av romanerna – bland annat *Den skeva platsen* och *Spill* – rörlighet från Sverige till andra europeiska länder eller runtom i Europa. Oavsett om den sker från övriga Europa till Sverige, från Sverige till övriga Europa eller mellan olika europeiska länder får dock engelska knappt någon roll som integrationsverktyg (med *Den skeva platsens* sista sidor som undantag). Integrationen sker på andra vis, med språk som konvergerar mot ett europeiskt, gemensamma minnen på olika språk eller till och med genom ordlös kommunikation. I Melinescus romaner får däremot latinet en central roll som minnesförmedlare, ett språk i det kollektiva minnet snarare än bortglömd minnesplats. I *Hemma utomlands* skildras hur Karl XII rönt stor uppskattning i Rumänien, eftersom ”kungen kunde prata latin – han kunde lätt göra sig förstådd av vem som helst i Rumänien, eftersom det väsentliga i det rumänska språket var och är från latin.”¹⁶⁸ Karl XII:s latinkunskaper blir en brygga mellan den svenske kungen och det rumänska folket. Tillsammans med rumänskan, franskan och svenskan får latinet också fylla funktionen som minnesplats för ord och språk vi inte vet vad de betyder, ord som inte finns i något lexikon. Vid några tillfällen i *Mamma som Gud* ber huvudkaraktären böner på något som beskrivs som gallimatias, men egentligen är kristna böner baklänges på rumänska, latin, franska och svenska. När ordlös kommunikation uppstår är det ändå kommunikation i kontexten av en europeisk språklig mångfald. Åt ”rätt håll” bes böner även på hebreiska, även om det misstas för latin.¹⁶⁹ I *Mamma som Gud* konvergerar den språkliga mångfalden till ett gemensamt, överbryggande latin – det språk som en stor del av den europeiska språkstammen härstammar ifrån och som har påverkat resten i hög grad. Trots den stora språkliga mångfalden i det samtida Europa förefaller Melinescu tematisera latinets roll som urmoder och sammanhållande brygga. Detta knyter an till Antofis, som menar att Melinescu strävar efter ett ursprungligt, heligt språk och att Melinescus användande av bibliska texter, sakrala psalmer och latinska uttryck är ett tecken på detta. Melinescu, med Antofis ord, är en intellektuell europé som strävar efter den europeiska samhörigheten genom den heliga grunden, en strävan där latinet utgör en viktig grund.

Hos Melinescu får latinet på så vis roll som det konvergerande europeiska språket. I *Den skeva platsen* sker denna konvergens på ett annat vis: nämligen genom en språklig polyfoni integrerad i narrativet. Romanen växlar återkommande mellan olika europeiska språk, åtminstone mellan svenska, tyska, franska, spanska, katalanska, latin och engelska. Växlingarna sker flytande, till skillnad från exempelvis Sigrid Combüchens romaner, där förvisso olika språk förekommer, men hela tiden förklarar och tolkar. Pascual Söderbaum citerar långa utdrag ur *Mein Kampf* på spanska, låter karaktärer minnas tyskspråkiga reklambilder, återger (utan attribuering och förklaring) franske Charles Maurice de Talleyrand-Périgords kända citat om hur språket döljer tanken, och avslutar romanen med flera sidor långa inlägg på engelska. Vid ett tillfälle tolkar hon till och med mellan en lång rad europeiska språk – spanska, svenska, tyska, franska och katalanska – åt en hund. Svenska namnges dock inte utan beskrivs

---

¹⁶⁸ Melinescu 2003, s. 129.

¹⁶⁹ Melinescu 2010, ss. 165-177.

som ett språk man talar i ”ett land långt härifrån där man pratar lite som i Tyskland.”¹⁷⁰ Romanen kräver antingen nära tillgång till lexikon eller gedigen språkkännedom för *full* förståelse. Den europeiska språkkonvergens som Combüchen skildrar verkar ta konkret form i Pascual Söderbaums *Den skeva platsen*. Den europeiska språkliga mångfalden och polyfonin är en del av romanens struktur och form.¹⁷¹

En språklig mångfald tar således konkret uttryck i flera av de studerade romanerna, fast på flera olika vis. Latinet ges en central roll som språklig brygga hos Melinescu. Språkförbistring, den språkliga mångfaldens negativa aspekt, blir paradoxalt nog framgångsrik som metod för att förmedla känslor som inte går att beskriva med ord i *Sidonie & Nathalie*. Pascual Söderbaum låter integrera den språkliga mångfalden och polyfonin i *Den skeva platsen* struktur och form. Det går inte att hitta en enhetlig funktion eller karaktär av den språkliga mångfalden, men narrativen gör det klart att i den mån verken är skrivna av europeiska författare är språkmångfald en fundamental del av europeisk kultur.

2.3.3 EU och den signifikative andre

Avsnitten om den växande världen och det polyfona Europa har visat på hur det europeiska projektet växer fram i en omvärld som blir större, präglad av en stor, språklig mångfald. Den europeiska gemenskap som föreställs blir allt mer komplex, vilket går i linje med Bottici & Challands slutsats att gemenskapen och samhället blir svårare att förstå ju större det blir. För att överbrygga den föreställda gemenskapen behövs en stark gemensam identitet, en identitet för att bidra till sammanhållning mellan människor som med största sannolikhet aldrig kommer att träffas. På detta tema konstaterar bland annat Tengström att *signifikativa andra* är centrala för att bygga en identitet och gemenskap.¹⁷² Narrativ som bygger på signifikativa andra blir mer dramatiska och därmed politiskt gångbara myter, varpå historien, enligt Bottici & Challand, slutar vara ”a contemplation of the past and becomes an invitation to urgently act on the present.”¹⁷³ Intressant nog föreslår Bottici & Challand och Tengström helt olika signifikativa andra. Bottici & Challand argumenterar för islam och Ryssland som signifikativa andra, medan Tengström argumenterar för att USA blir allt viktigare som signifikativ andre för det europeiska projektet. Detta avsnitt kommer gå igenom hur dessa tre behandlas som signifikativa andra i romanerna, efter en kortare passus om ett annat exempel från *Den skeva platsen*.

I *Den skeva platsens* åttonde kapitel skildras en historisk kontext som visar på hur Europa kunde förenas till ett ”vi” redan under andra världskriget, men ett europeiskt vi med rasistiska undertoner. Berättelsen förflyttar sig till sydligaste Frankrike, och mer specifikt barnbördshuset Château Bardou under början av andra världskriget. Dit kommer gravida kvinnor från närliggande koncentrationsläger för framförallt spanska republikaner, som flytt efter att Franco vunnit det spanska inbördeskriget. Med

---

¹⁷⁰ Pascual Söderbaum 2016, s. 65. Citatet: ”La parole a été donnée à l’homme pour déguiser sa pensée,” ur hans självbiografi.

¹⁷¹ Pascual Söderbaum 2016, ss. 237, 109, 86, 396-399.

¹⁷² Tengström, kapitlet om signifikativa andra. En signifikativ andre, menar Tengström, är viktig för den egna identiteten eftersom den är distinkt och särkopplad från en själv men samtidigt inte väsensskild, eftersom det som är väsensskilt sällan ses utgöra ett lika stort hot.

¹⁷³ Bottici & Challand 2013, s. 116.

tiden kommer dock lägret att husera östeuropéer, judar, romer och andra – kort och gott ”flyktingar från hela Europa.” I lägren finns utöver spanska republikaner även krigsfångar och brottslingar. Dessa vaktas av gendarmer ”samt fram till nyligen av senegaleser, som har ett väldigt dåligt rykte.”¹⁷⁴ Anledningen till att senegaleserna har ett så dåligt rykte är att de gjort sig kända för att våldta kvinnor i koncentrationslägret, vilket till och med har lett till att ett svart barn har fötts på barnbördshuset. Senegaleserna framställs här som de andra, som det *dem* som definierar *oss* som européer. Château Bardou huserar östeuropéer, judar, romer och andra men i förhållande till senegaleserna är de alla européer.¹⁷⁵ Berättelsen torde här anspela på det som kallas för den svarta skammen i Rhenlandet, en paradoxal propagandakampanj som inleddes i Weimarrepubliken efter den franska ockupationen av Rhenlandet 1921. Ledd av bland andra den brittiske liberalen E. D. Morel fördes en intensiv kampanj mot att Frankrike stationerade senegalesiska soldater, det vill säga västafrikaner från franska kolonier, i Rhenlandet. Morel menade att senegaleserna våldtog tyska kvinnor, spred syfilis samt orsakade död och svarta barn. Argumentationen togs upp av liberaler, feminister, anti-imperialister och den amerikanska, brittiska och tyska vänstern – medan den franska konservativa regeringen gav ut pamfletter till stöd för senegaleserna. Bland annat har historikern Peter Campbell analyserat det paradoxala i diskursen, som även kom att användas av Adolf Hitler i *Mein Kampf*. Det centrala här är hur romanen appellerar på diskursen, som visar på hur ett europeiskt vi konstrueras med en signifikativ andre i en andra världskriget-kontext, men därmed också färgat av en samtida, typiskt rasistisk diskurs som även gick igen hos tidiga Europafederalister som författaren Romain Rolland och politikern Francesco Saverio Nitti.¹⁷⁶ Intressant nog återkommer diskursen även i Sigrid Combüchens *Sidonie & Nathalie*, vilket visar på hur central diskursen är som trop för rasismens framväxt under förra seklet.¹⁷⁷ Senegaleser, och i vidare bemärkelse icke-vita, utgör enligt tropen ett hot mot den vita rasen, och, menar föreståndaren för barnbördshuset, därför ”är det så viktigt med gemenskap, sång och högtider.”¹⁷⁸ Med gemenskap, sång och högtider kan man stärka en gemensam identitet. Ställt mot ett gemensamt och vad som upplevs som farligt annat blir den europeiska gemenskapen på barnbördshuset starkare.

Exemplet med de senegalesiska soldaterna visar på hur en signifikativ andre kan verka förenande för ett ”vi” ställt mot ett ”dem”. Forskning visar på hur liknande tendenser i den europeiska opinionen skett efter valet av Donald Trump som USA:s president och Storbritanniens utträde ur EU, där stödet

---

¹⁷⁴ Pascual Söderbaum 2016 ss. 69-80. Kapitlet är baserat på en sann historia om det barnbördshus som schweiziskan Elisabeth Eidenbenz byggde upp. Det drevs till 1944, då Gestapo, eftersom Nazityskland då ockuperade hela Frankrike, tvingade henne att flytta sin verksamhet. Se: <https://www.ozy.com/flashback/the-house-that-saved-refugee-mothers-from-the-spanish-civil-war/83378>

¹⁷⁵ Berättaren kallar senare ordet *Africa* ”något främmande, [...] fullt av knastrande ljud.” Pascual Söderbaum 2016, s. 47.

¹⁷⁶ Se bl. a. Peter Campbell, ”Black Horror on the Rhine”, *Historia sociale/Social history*, 47:94 (2014) och Julia Roos, ”Nationalism, Racism and Propaganda in Early Weimar Germany”, *German History*, 30:1 (2012). Elin Wägner reste under ockupationen runt i Rhen- och Ruhrområdet, och har skildrat ”dessa kvinnor, enkla arbetarhustrur, unga tjänsteflickor, kontorsflickor, fabriksflickor – det är de kategorier jag personligen kom i beröring med – vilka undergått ödet att brytas ner under och tjäna en okänd, mörkhyad soldat till verktyg och befrielse för hans lust.” Elin Wägner, *Från Seine, Rhen och Ruhr: små historier från Europa* (Stockholm: Bonnier, 1923), s. 142.

¹⁷⁷ Se bl.a. Combüchen, 2017, s. 140.

¹⁷⁸ Pascual Söderbaum 2016, ss. 69-80.

för EU tycks växa och diversifieras.¹⁷⁹ Tengström och den citerade forskningen till trots finns det dock få tendenser i de studerade romanerna av att göra USA till en signifikativ andre. Faktum är att USA sällan tematiseras alls. Undantaget är Combüchen, där USA skildras från och till i *En simtur i sundet* och *Spill*. De skildrar förhållandet mellan Europa och USA vid två olika historiska tidpunkter: den förstnämnda under tvåtusentalets början och den sistnämnda under nittonhundratalets mitt. I *En simtur i sundet* befinner sig huvudkaraktären Göran Sager-Larsson, en poet med medioker framgång, i New York för att lansera en engelskspråkig översättning av ett verk. Han har introducerats till USA genom sin ”vän svensklektorn i Lyon [...] som hade en vän som blivit fransklektor vid Kansas State och i ändlös slättlandsleda fått för sig att introducera ’europaisk kvalitetslitteratur’.”¹⁸⁰ Sager-Larssons roman översätts av en kvinna, en älskarinna till fransklektorn, med tysk litteratur som specialitet och skandinavisk litet vid sidan om. Den europeiska kvalitetslitteraturen spänner över den europeiska kontinenten, från den franske universitetslektorn till det skandinaviska sidointresset. Ställt emot USA, och i synnerhet den kansanska slättlandsledan, förs den europeiska kvalitetslitteraturens mångfald samman till en enhetlig kategori.

Medan Sager-Larsson görs till en del av samtida europeisk kvalitetslitteratur för *Spill* frågan om förhållandet mellan Europa och USA ett halvsekel bakåt i tiden. Kommunisten Tom, Hedwigs bror, och frihetssträvaren Luigi (som en tid har ett förhållande med Hedwig) diskuterar intensivt. Medan Tom skådar österut mot Sovjetunionen och kommunismen längtar Luigi mot det fria landet i väster. Luigi försöker övertyga Hedwig om att flytta med honom till USA med argument om fred och frihet:

Amerika hade [...] haft ett enda inbördeskrig de senaste hundra åren, trots stora inre oenigheter. Medan Europa – om nu ”Europa” fanns – under samma tid haft inbördeskrig i kubiken på massan. Och nationskrig och ett storkrig som Amerika till sist varit tvunget att hjälpa till att avsluta.

För närvarande fem diktaturer och fler halvdiktaturer, banditstater, kriminella ordenssällskap, svaga demokratier, pengaslukande kungahus som liknar löjliga familjerna. Inget som lovar bättring, i alla fall inte utan urladdning. Europa, ansåg han, var kolliderande partiklar inifrån och ut. Amerikas demokrati var ’intressant’ därför att den balanserade osäkert och okontrollerat kring nära mittpunkter som aldrig uppbar ens samma lydnad som minsta sockenpräst i Småland.¹⁸¹

I Europa tvingas man, menar Luigi, tävla om att vara unik och speciell, och därför blir europeisk konst alltmer preciös. Världens elände, konstaterar han, kommer från europeiska pretentioner. Inget av detta krävs i USA. Där behöver man bara vara den man är och arbeta hårt. Den skillnad som skisseras upp mellan Europa och USA i *Spill* påminner om den skillnad som Ousselin beskriver, om ett Europa som kännetecknas av mångskiftande nationella kulturer vars skärningspunkter, konflikter och utbyten bidrar till en djup, komplex, unik kultur, medan den amerikanska homogeniteten bidrar till en simpel, grund men stark kultur.¹⁸² Luigi drar dock skillnaden ett steg längre: USA finns. Frågan är om Europa ens gör

---

¹⁷⁹ Lara Minkus et. al., ”A Trump Effect on the EU's Popularity? The U.S. Presidential Election as a Natural Experiment. Perspectives on Politics”, *Perspectives on Politics*, 17:2 (2018).

¹⁸⁰ Combüchen 2003, ss. 239-240.

¹⁸¹ Combüchen 2010, s. 425.

¹⁸² Ousselin 2009, s. 155.

det. Luigi är övertygad om att dessa ”kolliderande partiklar” kommer innebära Europas fall och ständiga krig. Att fly till USA är att undkomma Europas kolliderande partiklar, i förlängningen att slippa ta ställning i kampen mellan kommunismen och fascismen. Detta kritiserar Tom sin vän för: livet är inte mycket värt, menar Tom, om man inte tar ställning i ”slutuppgårelsen mellan kommunismen och fascismen/kapitalismen.” Luigi menar dock, för att återkoppla till diskussionen om den gemensamma grundmyten, att det kvittar lika om man får nackskottet av ”kommunister eller fascister, i sista hand var de lika i sitt beteende oavsett vilken god vilja de haft som utopier.”¹⁸³ När romanen avrundas har Tom dött och Luigi försvunnit ur narrativet. Kvar finns Hedwig, en svensk europé bosatt på en spansk badort. Såväl kommunismen som USA hägrar i bakgrunden, men snarare som signifikativa andra än Hedwigs egen identitet. Hon är en europé som börjar ställa krav på den europeiska gemenskapen och njuta av frukterna av den europeiska integrationen.

Hos Combüchen skildras således Europa som en komplex kontinent med kolliderande partiklar, en kontinent med kvalitativ mångfald; detta ställs mot ett USA med slättlandsleda men enhet och koherens. I enskilda episoder förekommer USA även hos Kallifatides, men inte genomgående nog för att kunna beskriva någon tematisering eller dra några slutsatser. När det kommer till kommunismen som signifikativ andre skildras detta återigen tydligast hos Combüchen. Hos Pascual Söderbaum finns det liknande tendenser, och kommunism i allmänhet skildras hos Kallifatides och Melinescu, men inte som något signifikativt annat utan något historiskt europeiskt. Hos Pascual Söderbaum blir Sovjetunionen ett militärt angreppsmål för huvudkaraktärens farfar, som anmäler sig till Wehrmacht för att bekämpa Sovjetunionen och kommunismen. Romanens kronologiska startpunkt är Pontevedra natten till den 13 juli 1936. Det är natten då högerledaren Calvo Sotelo mördas, liksom natten då berättarens far och farfar anländer till Pontevedra för att strida på rebellernas sida när inbördeskriget bryter ut. Kampen mot kommunismen präglar stora delar av huvudkaraktärens familj, och därmed en stor del av narrativet. Europas politiska ledstjärnor, Mussolini, Franco och Hitler, har som främsta mål att besegra den huvudsakliga fienden, kommunismen. I den mån en europeisk gemenskap finns i *Den skeva platsen* stärks den i förhållande till det farliga öst.

I Combüchens *Spill* har istället kommunismen smugit sig in i familjen, genom Hedwig Langmarks broder Tom, som ”blivit litet av en kuf, numera är han förstås gammal och ensam med sina tyckerier och prat om paradig. Han är missnöjd med Berlinmurens fall och ingen vill höra på det örat. Men så finns ju det här nya sättet att predika ut i tomma intet.”¹⁸⁴ Tom använder sig av internet och en blogg med ”autointervjuer” för att förkunna sin kommunistiska övertygelse som en religiös predikant. Tom är förvisso en del av Hedwigs familj, men det görs tydligt av skildringen att hon fjärrar sig från hans övertygelse: han har blivit litet av en kuf. Tengström konstaterar att en signifikativ andre är en sådan som inte är väsensskild, utan blott distinkt avgränsad och något man därför tvingas förhålla sig till. Hedwig måste förhålla sig till sin bror på grund av familjebanden, men porträtterar hans märkliga

---

¹⁸³ Combüchen 2010, ss. 427-428.

¹⁸⁴ Combüchen 2010, s. 179.

övertygelse som något signifikativt annat än det europeiska leverne hon har anammat under sitt liv. Romanen avslutar skildringen av Tom med ett utdrag ur hans blogg, från ett blogginlägg om hans förebilder. Han har visst bara en förebild, en man som vägrar ge upp idealen:

På bussutflykt till Murmansk knyter och höjer han gråtande en kommunistisk näve vid ett monument. »Man må kalla det naivt, sentimentalt och aningslöst. Men här i sammanhanget är det den lilla människan i opposition mot en enda, världsomspännande åsikt och ett enda världsdominerande intresse. Heder åt ett sådant grus i maskineriet!¹⁸⁵

Toms övertygelse är ett signifikativt annat än Heddas del i den världsomspännande, globaliserade världen. Tom hedrar istället gruset i maskineriet. Gränsen mellan dem är uppenbar.

Hos Pascual Söderbaum och Combüchen finns det således exempel på hur kommunism används som avskräckande exempel eller enande fiende. Samtidigt beskrivs Tom som en kuf, och Sovjetunionen existerar inte längre. Pascual Söderbaums historiska roman ställer intressanta frågor om en historisk europeisk föreställd gemenskap, men har svårt att få bäring på en samtida diskussion om betydelsen av signifikativa andra för en europeisk identitet. Så konstaterar exempelvis Ousselin att:

the breakup of the Soviet Union (preceded or accompanied by the demise of communism as a credible internationalist ideology) put an end to a decades-long military threat and removed one obstacle toward broader European integration. [...] The current lack of an obvious adversary, or Other, has renewed the debate over the European identity [...] and over the limits of Europe, by removing a fixed point of reference, however negative.¹⁸⁶

USA ges potentiell status som signifikativ andre hos Combüchen, men knappast hos någon annan. Kommunismen ges historisk status som signifikativ andre, men en status som har svårt att få bäring idag såvida man inte uppdaterar denna status till att handla om Ryssland och Öst generellt. Det finns få exempel som tyder på detta. Även det sista exempel som anförs av teoretikerna, islam, ges sällan en central roll. Den tematisering av islam som signifikativ andre som ändå görs tycks peka på en tudelad karaktär, där religionen å ena sidan ses som en inneboende del av den europeiska kontinenten och å andra sidan som en relativ nykomling som efter tvåtusentalets migrationsvågor ställer nya krav på religiös integration.¹⁸⁷ Det första perspektivet skildras i en säregen passage om Karl XII i Melinescus *Hemma utomlands*. Efter förlusten i Poltava söker Karl XII skydd i moldaviska Bender, ett område i Europas östeuropeiska utkant. Idag är landet ett ortodoxt kristet land, men turkarna hade länge inflytande i området och under Karl XII:s besök var det muslimskt. Passagen beskriver hur Karl XII:s förlust i slaget vid Poltava leder till att Ryssland under tsar Peter föds som en europeisk stormakt, och en ”gränsvakt mot turkar och asiater.”¹⁸⁸ Karl XII, å andra sidan, beskrivs som ”en rättrogen

---

¹⁸⁵ Combüchen 2010, s. 186.

¹⁸⁶ Ousselin 2009, ss. 154-155.

¹⁸⁷ Efter att Spanien år 1898 blev av med sina sista kolonier Kuba och Puerto Rico inleddes en intensiv diskussion, ledd av intellektuella som Miguel de Unamuno och José Ortega, om huruvida Spanien kulturellt sett verkligen tillhörde Europa, med tanke på landets långa historia av arabiskt och muslimskt inflytande. Miguel de Unamuno var en stark förkämpe för ett Spanien som kulturellt sett närmade sig Europa. Se Kraume 2015, s. 4.

¹⁸⁸ Melinescu 2003, s. 108.

muselman”, och hyllas som en hjälte av turkarna: en ny Alexander den Store.¹⁸⁹ Genom Karl XII:s förlust skapas ett Tsarrysland som försöker separera européer från asiater, kristna från muslimer och turkar. Karl XII med sin rättrogna musulmani blir en symbol för en islamsk signifikativ andre. Det andra perspektivet framträder, om än sällan, i Kallifatides romaner. I *Ännu ett liv* konstaterar berättaren att grekerna ständigt tvingas vara i beredskap mot kommunisterna i norr och turkarna i öst.¹⁹⁰ Här förenas bägge de signifikativa andra som Bottici och Challand nämner, men i relation till greker snarare än européer. I *Ett nytt land utanför mitt fönster*, som dock är skriven ett och ett halvt årtionde innan 2015 års flyktingkris, skildras utmaningen med fundamentalister av olika slag, där muslimska invandrare nämns som ett exempel.¹⁹¹ Kallifatides låter vid några tillfällen islam träda fram som en signifikativ andre, men sällan med en starkare europeisk gemenskap som resultat. Det är över huvud taget intressant att islam i allmänhet ges så pass lite utrymme som det ändå gör i de studerade romanerna. Tydligast skildras ändock islam i Kallifatides och Melinescus romaner, måhända eftersom de i sina romaner skildrar europeiska kulturer som tangerar Europas sydosteuropeiska gräns, gränsen som geografiskt och kulturellt går mot Asien och islam.

Vad tar vi med oss av denna analys? Bottici, Challand och Tengström pekar på behovet av signifikativa andra för en stärkt europeisk identitet, då de inbjuder till engagemang i nuet. De exempel som ges skildras dock sällan i de studerade romanerna. Det finns exempel på alla tre, och Combüchen gör USA till en signifikativ andre. Detta till trots är det svårt att dra några generella slutsatser. Forskning efter valet av president Trump och utträdet av Storbritannien ur EU visar att dessa har enande effekter på den europeiska befolkningen på ett sätt som motsvarar signifikativa andra, men det lär dröja några år innan spår av det skönjs i litteraturen. Det tycks logiskt att dra slutsatsen att romanernas syn på signifikativa andra motsvarar Ousselins uttalande om att det efter Sovjetunionens fall inte finns någon klar signifikativ andre i dagens Europa. En annan möjlig slutsats skulle kunna vara att romanerna förvisso skildrar ett framväxande ”vi”, men utan att göra det i relation till ett motsatt ”dem”. En sådan slutsats tycks rimlig givet att slutsatsen i övrigt pekar på att Europa, en europeisk gemenskap och en europeisk identitet tar form i de studerade verken.

3. Slutdiskussion

Analysen har kunnat dra några generella slutsatser. Samtliga sjutton romaner av de fyra studerade författarna iscensätter på olika vis, i tre identifierade grader, en föreställd europeisk gemenskap. Svenskspråkiga författare med bakgrund i andra europeiska länder, åtminstone de fyra som studeras, iscensätter en föreställd europeisk gemenskap. En Aftonbladet-recensent skriver apropå Kallifatides tidiga *Bönder och herrar*-trilogi att ”Sverige hade blivit större genom Kallifatides romanserie. Grekland

---

¹⁸⁹ Melinescu 2003, s. 81.

¹⁹⁰ Kallifatides 2017, s. 121.

¹⁹¹ Kallifatides 2001, s. 80.

blev nu också en del av vår litterära provins.”¹⁹² Här omformulerar vi slutsatsen: Kallifatides har bidragit till att förena Grekland och Sverige till en gemensam litterär europeisk provins. På samma vis tycks Pascual Söderbaum i *Den skeva platsen* skissera en karta över det framväxande Europa. På övergripande nivå tar Europa form i den studerade litteraturen.

De fyra studerade författarna går att dela in i två schematiska kategorier, där Melinescu och Kallifatides i högre grad fokuserar på antikens myter hågkomstens betydelse, medan Pascual Söderbaum och Combüchen fokuserar på det mörka nittonhundratalet och behovet av att glömma och gå vidare. Melinescu och Kallifatides utgår från en essentiell syn på europeisk identitet, medan synen hos Pascual Söderbaum och Combüchen snarare är performativ. Indelningen kallas schematisk, eftersom det förvisso finns exempel på motsatsen. Intressant nog verkar det dock som att när Melinescu och Kallifatides betonar vikten av att glömma handlar det om att släppa traumatiska minnen, samma glömska som Pascual Söderbaum och Combüchen förordar. I Melinescus *Hemma utomlands*, exempelvis, uppmanar berättaren östeuropéer att glömma traumatiska minnen från Sovjettiden, plantera nya träd och låta framtiden gro och växa. En allmän slutsats är således att författarna betonar vikten av att komma ihåg när minnena är positiva och enande, medan man bör glömma och gå vidare när minnena är traumatiska och splittrande. Romanerna tycks sluta upp kring tanken att omförhandlingen mellan minne och glömska kan stärka en europeisk identitet och gemenskap.

Melinescu intar en särskild roll bland de studerade författarna, eftersom hon är den enda som vuxit upp bakom järnridån i det forna östblocket. Analysen visar på en kognitiv hierarki på den europeiska kontinenten, där östeuropéer och västeuropéer delvis bär på olika trauman och där historien ännu väger tungt på Östeuropas axlar. Det finns en delning mellan öst och väst i minnesreservoaren som behöver överbryggas för en sant europeisk identitet. Hos Melinescu finns det tendenser till en dylik överbrygning, inte minst i skildringarna av Rumäniens komplexa nittonhundratals med traumatiska minnen från både kommunismen och nazismen. Det finns dock få exempel på att det gemensamma traumat hanteras eller behandlas. De andra författarna skildrar i lägre grad en gemensam negativ grundmyt utan fokuserar främst på minnet av nazismen, fascismen och andra världskriget. Den klyfta som således fortfarande existerar i minnesreservoaren, åtminstone i den litteratur som här studeras, kan på sikt motverka den östeuropeiska förmågan att bidra till en gemensam minnesproduktion, en hämsko för legitimerade politiska och sociala europeiska institutioner.¹⁹³

Romanerna tematiserar en värld som blir större. Hos Pascual Söderbaum och Kallifatides finns det tydliga drag av en växande värld med minskande avstånd i narrativet. Över den europeiska kontinenten byggs, bildligt och bokstavligt, nya broar, och snart är tåg färja och långsimmingsfolkfester, som hos Combüchen, minnen blott. Den språkliga mångfalden är stor i romanerna, och språkföribistring, språkväxling och polyfoni är motiv och teman som återkommer i flertalet, något som författarna i olika grad också upplevt. I några av romanerna byggs språklig mångfald och polyfoni in i

---

¹⁹² Citerat ur Cremlitzer 2010, s. 19.

¹⁹³ Bottici & Challand 2013, ss. 65-73.

deras struktur och form. Samtidigt är det noterbart att engelskan sällan ges roll som integrationsverktyg eller det lingua franca som det utvecklats till i den samtida europeiska kontexten. Hos Melinescu blir latin en viktigare språklig brygga, och i *Sidonie & Nathalie* är oförmågan att kommunicera viktigare som integrationsverktyg än engelskan. En av svårigheterna för den europeiska gemenskapen är den språkliga förbistringen, och någon lösning på denna svårighet ges inte i romanerna, som däremot verkar bortse från eller ondgöra sig över engelskans status som lingua franca. Kanske är oviljan att befatta sig med det engelska språket ett indirekt exempel på det som i övrigt var svårt att finna: signifikativa andra som stärker det europeiska projektet. En europé befattar sig sannerligen inte med det brittiska eller amerikanska, utan nu är det dags att bygga något gemensamt och eget.

De studerade författarna, som alla härrör från andra europeiska länder, visar på engagemang med bakgrund i antika myter (Kallifatides och Melinescu) eller den negativa grundmyten (Combüchen och Pascual Söderbaum), med andra ord engagemang baserat i minne, historia, trauman och ursprung. Precis när denna uppsats avslutas publicerar trettio författare som kallar sig europeiska patrioter, däribland Mario Vargas Llosa, Herta Müller, Ian McEwan, Svetlana Aleksijevitj och Milan Kundera, ett upprop i den franska tidskriften *Libération* för att rädda den europeiska idén. Författarna härstammar från Aten och Jerusalem i söder till Köpenhamn i norr, från Moskva i öster till Dublin i väster. Ingen svensk har dock skrivit under, och blott baserat på underskrifterna i uppropet verkar få svenska författare genuint intresserade av Europa.¹⁹⁴ En intressant hypotes är att Sverige är relativt ointresserat av EU och Europa på emotionell nivå, eftersom man varken har minnen av antiken eller trauman från den negativa grundmyten. Van der Liet antyder något åt det hållet, åtminstone vad gäller de antika myterna, i sin artikel om (frånvaron av) Europa i dansk litteratur, trots att en dansk författare skrivit under det europeiska uppropet.¹⁹⁵ Att kontrastera slutsatserna i denna studie mot en kontrollgrupp författare som skildrar minnen och myter ur svenskt historiskt perspektiv skulle vara givande för att se om författarna i det här urvalet sticker ut i en svensk litterär kontext, eller om den svenska litterära arenan i sig förändras. Om det istället för att Sverige blir större genom Kallifatides, som *Aftonbladets* recensent uttrycker det, handlar om att Sverige blir en del av Europa och Europa en del av världen.

Avsnittet om den förenade mångfalden visar dock hur utvecklingen, oavsett om startpunkten är antikens essentiella värderingar eller den negativa grundmyten, i linje med Le Goffs tanke mynnar ut i en strävan efter att skapa enhet och bevara mångfald. Att det finns en europeisk mångfald vittnar redan den schematiska uppdelningen av de fyra författarna om, men om minnena som den utgörs av i lägre grad intresserar den svenska författaren är det möjligt ett svenskt engagemang snarare måste utgå från en europeisk framtid. Därför vore en annan intressant möjlighet för framtida studier att testa hur svenskspråkiga romaner skildrar en europeisk samtid och framtid, utifrån performativa aspekter av europeisk identitet. I vilken identitets- och gemenskapsmässig kontext skildras frågor som rör

---

¹⁹⁴ Vargas Llosa et. al., "Il y a le feu à la maison Europe", *Libération*, 25/1 2019, <https://www.liberation.fr/planete/2019/01/25/il-y-a-le-feu-a-la-maison-europe-le-manifeste-des-patriotes-europeens_1705305> [hämtad 24/2 2019].

¹⁹⁵ van der Liet 2011, ss. 118-120.

exempelvis jämställdhet och HBTQ-frågor, och på ett bredare plan demokrati, rättsstat och mänskliga rättigheter? Där är det möjligt att Kallifatides är något på spåren, när Rumänien, Italien och Sverige möts i skapandet av gemensamma, progressiva värderingar såsom skildrat i *Brev till min dotter*.

Verken tycks genomgående skildra en gemenskapsnivå högre än den nationella, om än i varierande grad. Ett flertal av verken skildrar också en växande värld och ett polyfont Europa. De sexton studerade romanerna ger tvivelsutan en annan bild av gemenskap och identitet än de som Anderson, Welge, Sommer och MacKay studerar. Det finns emellertid en nöt kvar att knäcka, som har att göra med minne och glömska i relation till den negativa grundmyten. Medan den schematiska uppdelningen i allmänhet gäller är det värt att återvända ett ögonblick till Pascual Söderbaums *Den skeva platsen*. Berättaren ger med styrka uttryck för behovet av att glömma och gå vidare, så till den grad att hon är beredd att uttradera sig själv från släkträdet för att inte föra vidare det onda arvet från det fascistiska fädernet till sin dotter. Samtidigt är det svårt att komma ifrån att romanen i sin helhet är ett minnesdokument, med infogade minnesplatser som dagboksanteckningar, brev och förhørsprotokoll, alla exempel på minnesplatser som motverkar glömskan. På ett övergripande plan handlar också romanen om en berättare som ger sig ut i Europa på jakt efter sin släkts mörka förflutna. Hur går det ihop med det starka behovet av att glömma och gå vidare?

Svaret ligger i hög grad i synen på hur man ska hantera trauman. Berättaren smärtas av sina minnen. Hon beskriver hur olika syner, såsom dopfotot med Hitlerporträttet i bakgrunden och en tenndolk med ingjuten svastika ”jagar dig, har jagat dig, allt sedan dagen din dotter föddes och hon låg i dina armar. Du slår igen fotoalbumet. Fontanell, fontän, fontana, *källa*, vatten. Och som om det kunde hjälpa eller trösta eller skydda, som om orden kunde avlägsna, ta bort eller förhindra, till och med rena, två, sudda och utplåna.”¹⁹⁶ Romanens minnesplatser pekar på vikten av att minnas, men berättaren ser att enda möjligheten att skydda sin dotter är att glömma och lämna det traumatiserande förflutna bakom sig. Friheten från skulden och arvssynden ges genom den aktiva glömskan. Det är bara genom att lösgöra sig från trauman som man kan undvika att föra vidare ”så mycket oförklarlig och oförklarad sorg” till sitt nyfödda barn. Den negativa grundmytens kollektiva trauma är för omfattande och varm för att kunna hanteras på annat vis än genom glömska, på samma vis som en gemensam fransk identitet inte kunnat vara möjlig utan att Bartolomeinatten lämnat det kollektiva minnet och minnesmiljön. Bartolomeinatten finns dock fortfarande kvar som minnesplats i historien, på samma vis som minnesdokumenten i *Den skeva platsen* motverkar total glömska. Detta sammantaget visar dock på att minnesaspekten i *Den skeva platsen* har en större inneboende komplexitet än vad de komparativa läsningarna i den här studien har kunnat peka på. Det innebär inte att den schematiska uppdelningen inte gäller. Däremot är minnesaspekten och synen på hur man ska hantera trauman i *Den skeva platsen* intressanta uppslag för framtida närläsningar. Det skulle också vara intressant med vidare komparativa studier av minne och glömska i relation till den negativa gemensamma grundmyten, möjligtvis genom att väga in

---

¹⁹⁶ Pascual Söderbaum 2016, s. 172f.

författare från fler bakgrunder och begränsa urvalet till romaner som behandlar nittonhundratalets trauman. Det är ett bra avstamp för kommande avhandlingar.

En fråga med tydlig koppling till detta är värderingen av minnesmiljö kontra historia. I *Vänner och älskare* beklagar sig Milan och Georg över att antika uttryck och metaforer bara finns kvar som tomma former, men att ingen verkar minnas deras egentliga innehåll. I *Mödrar och söner* beklagar sig berättaren över klichéer och meningslösa minnen. Samtidigt som minnesplatsen kan peka mot gemensamma minnen och en nödvändig process för att överkomma delningar i minnesreservoaren tycks minnesplatsen också kunna, åtminstone såsom skildrat i några av romanerna, innebära en avritualisering och meningsdöd som hämmar förståelsen av identitetens ursprung. Samtidigt pekar exempel från bland annat *Mamma som Gud*, med stöd i Eurobarometern som visar att rumäner och greker i låg grad ser sig som européer, på att aktiv närvaro av kollektiva minnen i en alltför utpräglad minnesmiljö också kan hämma utvecklingen av ett gemensamt minne, och på sikt därmed också en gemensam identitet. I några romaner heter det att vi *måste* vittna, vissa romaner är helt eller delvis vittnesmål och minnesplatser i sig, medan några romaner aktivt beklagar meningsdöden, klichéerna och minnesmiljöns utarmning. Den slutsats som kan dras är att minnesplatsen i historien i högre grad verkar lämpa sig som grund för en gemensam identitet och för att överbrygga delningar i minnesreservoaren, men hur man når dit utan att drabbas av den meningsdöd som flera beklagar sig över ges inget entydigt svar på. Meningsdöden må vara gagnande i de fall minnena är traumatiska, som vad gäller Bartolomeinatten och nazismen, men Milan och Georg, åtminstone, verkar inte tycka att den är gagnande när det gäller Pandora och Damokles. Samtidigt verkar ju det faktum att mormoderns ugn och morfaderns kropp i *Mamma som Gud* vilar på romersk grund inte gynna en gemensam identitet. Det kan å andra sidan ses som att den lodräta bryggan existerar och att den behöver kompletteras med vågräta dito. Det är blott svårt att se hur det skulle gå till utan att också delar av minnesmiljön avritualiseras och låter kollektiva minnen bli till minnesplatser i historien. Går det att vara mycket starkt rotad i en aktiv minnesmiljö samtidigt som man känner stark samhörighet till en föreställd europeisk gemenskap med en överbryggande europeisk identitet? Därom tycks ingen roman ge något svar.

Detta är dock en parentes i den större bild som den här uppsatsen försöker skissera. Alla studerade romaner skildrar en föreställd gemenskap som överskrider nationens gränser. Europeiska minnen mångförgrenas, omförhandlas, aktiveras, görs till myter, blir till minnesplatser, återinförlivas i minnesmiljön och det kollektiva minnet. Identiteter skapas och befästs på olika nivåer, lokala, regionala, nationella och globala. I *Det gångna är inte en dröm* konstaterar berättaren:

Min släkt hade gift sig med ryssar och judar, vandrat ut och vandrat tillbaka genom religioner och genom språk. En del var rika och andra var fattiga, en del klipskare än andra, men alla hade bidragit till den gemensamma mytologin, den som gör en familj till en familj.¹⁹⁷

Det europeiska projektet motsvarar berättarens släkt, försöket att låta alla bidra till den gemensamma mytologin, den som gör en familj till en familj. Rumänska, katalanska, grekiska och tyska minnen

---

¹⁹⁷ Kallifatides 2010, s. 210.

återberättas och omförhandlas i de studerade romanerna på en europeisk nivå och i en svensk kontext. De utgör sprickor i det litterära rummet, som Kallifatides kallar det i *Ett nytt land utanför mitt fönster*, sprickor som på sikt leder fram mot en europeisk familj, eller med andra ord en starkare europeisk gemenskap.

4. Litteraturförteckning

4.1 Primärlitteratur

- Combüchen, Sigrid, *En simtur i sundet* (Stockholm: Norstedts, 2003).
- Combüchen, Sigrid, *Spill: en damroman* (Stockholm: Norstedts, 2010).
- Combüchen, Sigrid, *Sidonie & Nathalie: från Limhamn till Lofoten* (Stockholm: Norstedts, 2017).
- Kallifatides, Theodor, *Ett nytt land utanför mitt fönster* (Stockholm: Bonnier, 2001).
- Kallifatides, Theodor, *En kvinna att älska* (Stockholm: Bonnier, 2003).
- Kallifatides, Theodor, *Herakles* (Stockholm: Bonnier, 2006).
- Kallifatides, Theodor, *Mödrar och söner* (Stockholm: Bonnier, 2007).
- Kallifatides, Theodor, *Vänner och älskare* (Stockholm: Bonnier, 2008).
- Kallifatides, Theodor, *Det gångna är inte en dröm* (Stockholm: Bonnier, 2010).
- Kallifatides, Theodor, *Brev till min dotter* (Stockholm: Bonnier, 2012).
- Kallifatides, Theodor, *Med sina läppars svalka* (Stockholm: Bonnier, 2014).
- Kallifatides, Theodor, *Ännu ett liv* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2017).
- Kallifatides, Theodor, *Slaget om Troja* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2018).
- Melinescu, Gabriela, *Hemma utomlands* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2003).
- Melinescu, Gabriela, *Mamma som gud* (Stockholm: Bonnier, 2010).
- Pascual Söderbaum, Caterina, *Den skeva platsen* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2016).

4.2 Sekundärlitteratur

- Anderson, Benedict, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (London: Verso, 2016).
- Andrén, Mats, ”Det som är gemensamt: talet om europeisk identitet”, i *I Europamissionens tjänst: vänbok till Rutger Lindahl*, red. Claes Göran Alvstam, Birgitta Jännebring & Daniel Naurin (Göteborg: Centrum för Europaforskning, 2011).
- Andrén, Mats, Lindkvist, Thomas, Söhrman, Ingmar & Vajta, Katharina (red.), *Cultural borders of Europe: narratives, concepts and practices in the present and the past* (New York: Berghahn Books, 2017).
- Antofi, Simona, ”The exile literature of memoirs – debates, dilemmas, representative texts and their formative-educative effects”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 93 (2013), ss. 29-34.
- Bachtin, Michail, *The dialogic imagination: four essays* (Austin: University of Texas Publishers, 1981).
- Bottici, Chiara & Challand, Benoît, *Imagining Europe: myth, memory, and identity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013).
- Campbell, Peter, ”Black Horror on the Rhine: Idealism, Pacifism, and Racism in Feminism and the Left in the Aftermath of the First World War”, *Historia sociale/Social history*, vol. 47, nummer 94 (2014).
- Cremnitzer Birgitta, « Théodor Kallifatides L’Odyssée d’un immigré », *Germanica*, 29 (2001).
- Cremnitzer, Birgitta, ”En resa i Theodor Kallifatides författarskap”, i *Litteratur och språk. Theodor Kallifatides, Bodil Malmsten, Hugo Hamilton, Fransé 1800-talsprosa, Marcel Pagnol, Vilhelm Moberg*, red. Sture Packalén (Mälardalens högskola: Språkundervisning, 2010).
- Curtius, Ernst Robert, *European literature and the Latin Middle Ages*, (New Jersey: Princeton, 2013).

- Della Sala, Vincent, "Narrating Europe: the EU's ontological security dilemma", *European Security*, 27:3 (2018), ss. 266-279.
- Granqvist, Raoul J., "Brev till min dotter: Theodor Kallifatides' palimpsest", *Nya Argus*, 106:4 (2013).
- Hayot, Eric, *On literary worlds* (Oxford: Oxford University Press, 2012).
- Hartog, François, "The ordering of times: chronography, chronology, history", i *Theologies and truth: the challenges of history*, red. Thierre Gibert & Cristoph Theobald (Leuven: Peeters, 2010).
- Hällner, AnnaLena, *Sätt att räkna tiden: analys av åldrande och minne i Sigrid Combüchens trilogi Värme, Korta och långa kapitel samt En simtur i sundet* (Linköping: Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet, 2009).
- Kallan, Monika, *The longest journey of all: Theodor Kallifatides and second language writing : examples of narrative strategies : a thesis* (Cambridge: Harvard University, 2000).
- Kallan, Monika, "Leaving, Losing, Letting Go: Some Steps in Bilingual Transformations in the Work of Theodor Kallifatides", i *Modern Greek literature: critical essays*, red. Gregory Nagy & Anna Stavrakopoulou (New York: Routledge, 2003).
- Kallifatides, Theodor, "Language and Identity", *Harvard Review*, nr 4 (1993).
- Kraume, Anne, « Europes, errances : la littérature européenne et ses projets d'unification du continent », *Siècles*, 41 (2015).
- LaCapra, Dominick, *Writing history, writing trauma* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001).
- Liet, Henk van der, "The Nordic Way Out: Europe in Danish Literature after the Second World War", i *European identity and the Second World War*, red. Spiering, M. & Wintle, Michael J. (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011).
- Lützel, Paul Michael, "Writers on European Identity", i *Europe after Maastricht: American and European perspectives*, red. Paul Michael Lützel (Providence: Berghahn, 1994).
- MacKay, Marina, *The Cambridge introduction to the novel* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Miletic, Tijana, *European literary immigration into the French language: readings of Gary, Kristof, Kundera and Semprun*, (Amsterdam: Rodopi, 2008).
- Minkus, Lara & Deutschmann, Emanuel & Delhey, Jan, "A Trump Effect on the EU's Popularity? The U.S. Presidential Election as a Natural Experiment. Perspectives on Politics", *Perspectives on Politics*, 17:2 (2018).
- Nora, Pierre, *Les lieux de mémoire* (Paris: Gallimard, 1997).
- Ousselin, Edward, *The invention of Europe in French literature and film*, 1st ed. (New York: Palgrave Macmillan, 2009).
- Renan, Ernest, *Qu'est-ce qu'une nation?* (Paris: Calmann Lévy, 1882).
- Roos, Julia, "Nationalism, Racism and Propaganda in Early Weimar Germany: Contradictions in the Campaign against the 'Black Horror on the Rhine'", *German History*, 30:1 (2012).
- Rothberg, Michael, "Från Gaza till Warszawa", i *Mellan minne och glömska: studier i det kulturella minnets förvandlingar*, red. Johan Redin & Hans Ruin (Göteborg: Daidalos, 2016).
- Rougemont, Denis de, *Vingt-huit siècles d'Europe: la conscience européenne à travers les textes : d'Hésiode à nos jours*, (Étrepilly: Bartillat, 1990).
- Sărăcuț, Cristina, "Art References in Gabriela Melinescu's Swedish Diaries", *Studia Universitatis Babeș-Bolyai - Philologia* 3:75-84 (2013).

- Sommer, Doris, ”Irresistible romance: the foundational fictions of Latin America”, i *Nation and narration*, red. Homi K. Bhabha (London: Routledge, 1990).
- Svenbro, Jesper, *Vägra läsa, vägra skriva: attityder till det skrivna ordet i antikens Grekland* (Stockholm: HLS Förlag, 1997).
- Tengström, Emin, *På spaning efter en europeisk identitet: det antika Rom, den europeiska unionens historiska fundament*, (Stockholm: Santerus, 2004).
- Welge, Jobst, *Genealogical fictions: cultural periphery and historical change in the modern novel* (Baltimore: John Hopkins University Press, 2015).
- Wetenkamp, Lena, *Europa berättat, verortet, minnet: Europa-Diskurse in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*, (Würzburg: Königshausen et Neumann, 2017).
- Wägner, Elin, *Från Seine, Rhen och Rubr: små historier från Europa* (Stockholm: Bonnier, 1923).

4.3 Otryckt litteratur

- European Commission, *EU Citizenship, Eurobarometer*, 2013, http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/topics/fs5_citizen_40_en.pdf, [hämtad 22 december 2018].
- European Parliament, *The Charter of Fundamental Rights of the European Union*, u.å. <http://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm> [hämtad 10 februari 2019].
- European Traction, *Denmark's Last Passenger Train Ferry*, 27/8 2018, <<https://europeantraction.com/2018/08/27/denmarks-last-passenger-train-ferry/>>, [hämtad 10 februari 2019].
- *Hemkomsten*, 2016. [dokumentär] Regissör och producent: Bengt Bok. Sverige: Sveriges Television AB.
- Sveriges Radio, *Lundströms Bokradio, Porträtt: Caterina Pascual Söderbaum*. [Radioprogram]. Marie Lundström, Sofia Olsson. Sveriges radio, 24 juni 2017, <<https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/908554?programid=4381>>, [hämtad 15 april 2019].
- Vargas Llosa et. al. (Un collectif d'écrivains internationaux), ”Il y a le feu à la maison Europe”, *Libération*, 25/1 2019. <https://www.liberation.fr/planete/2019/01/25/il-y-a-le-feu-a-la-maison-europe-le-manifeste-des-patriotes-europeens_1705305>, [hämtad 24 februari 2019].